

ફીરદોસી. તુસી.

ફીરદોસી-તુસી

શાહનામાનો કર્તા,

તેનો જનમ, તેના સંકટો, અને તેનું સેવટ.

નસર અને નઝમમા રચનાર

પેહલી આવૃતી

નકલ ૧૦૦૦.

મુંબઈ.

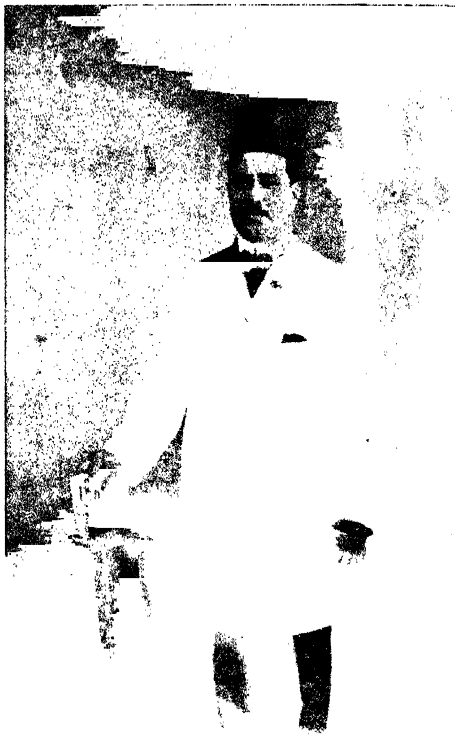
ઇ૦ સ૦ ૧૯૨૭.

કિમત રૂ૦ ૧.

" I expect to pass through this world but once. If therefore, there be any kindness I can show, or any good thing I can do to any fellow-Human Being let me do it NOW : for I shall not pass this way again.

OMAR KHAYAM.

રચનાર, અને પ્રગટ કરનાર મનજીભાઈ ન. પટેલ;
મુકામ:—૧૫ ફોરાસ રોડ, મુંબઈ.
ધી ફોરટ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ નં૦ ૧ પારસી બજાર સ્ટ્રીટ, કોટ,
મુંબઇ મધે મી૦ હોસંગ તેહમુરસ અંકલેસરીઆ એ છાપ્યું છે.

અર્પણ.

મેહેરબાંન મિત્ર

શેઠ ફીરોઝ સોહરાબજી મઝદર.

પારસી કોમની ઉંચરતી ઓલાદની બેહતરી માટે,
મઝદયસ્નીધરમ તરફની તમારી ફિદાગીરી માટે,
પારસી કોમના જવાંનોના શારીરિક બાંધા અને અંગ-
બળની ખિલ્લવણીના શોખીન તરીકે તમો જાહેરમા તેમજ
ખાનગીમા જે ઉલટ અને ઉમંગથી ભાગ લેતા રેહ્યા છો,
તેમજ જુદાં જુદાં જરથોશ્તી ધારમિક મંડળો સાથનો
તમારો દિલસોજી ભરેલો સંબંધ, તેમજ પારસી
કોમના ચોકસ વર્ગમા દાખલ થયેલી કેટલીક
પશ્ચીમ તરફની કમપસંદ બદીઓ તરફ તમો
જે તિરસ્કારની લાગણી દેખાડતા રેહ્યા છો,
તેવા એક મિત્ર તરફના ચાહ
અને માન તરીકે
આ અદના લખનાર
ફીરદોસીની જીંદગીનો આ ઇન્તેખાબ ખરા મિત્ર ભાવથી
અર્પણ કરવાની રજા ચાહે છે.

ધ૦ ન૦ પટેલ.

ફીરદોસી તુસી.

સાંકળીયું.

શાહનામુ અને ફીરદોસી.

ફીરદોસી તુસી.

ખુલાસો.

શાહનામાના લખનાર શાએરનું ખરૂં નામ અબુલ કાસીમ મનસુર હતું.

તુસી—તુસ શેહરના એક ગામમા એ જનમ પામેલો હોવાને લીધે, તુસીની અટકે એ ઓળખાતો હતો.

ફીરદોસી—એ એનો તખલ્લુસ (Nom de plume) હતો.

આ નાહના પુસ્તકમા એ જગ આશકાર શાએરની જીંદગીનો હેવાલ જુદાં જુદાં સાંધણોમાથી જમાવ કરી નસર અને નઝમ રૂપે ચીતારયો છે.

શાહનામાના આ પ્રસિધ્ધ રચનારની ઉપર વિટેલા વિટંબના, તેને સહન કરેલાં સંકટો અને આસા અને નિરાસ વચ્ચે તેને ગુજારેલી જીંદગીનો આ હેવાલ, તેણે રચેલાં મહાંન યાદગાર પુસ્તક શાહનામા સાથે નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે, તેમ હોવાને લીધેજ શાહનામાની કિતાબ જેટલી પારસી કોમને પ્યારી અને વાંચવા જોગ છે, તેટલીજ તેને રચનાર શાએર ફીરદોસીની જીંદગીની તવારીખ અગત્યની છે, એમ માની લઇ તે અત્રે રજુ કીધી છે.

કર્તા

ફીરદોસી અને પારસીઓ.

ઓ જમાના તું કેવો બેરેહમ ! પારસીઓની નજર ઉપર તેં કેવો ભુલાવાનો પરદો નાખી, તેમને ભોલવી નાખ્યા, કે તેઓ ફીરદોસી જેવા એક મહાંન શાએરની યાદ ભુલી ગયા. ફીરદોસી કે જેણે પારસીઓના પુરાતન નિયાગાંનોની કિરતીના બયાંનો રચી, ઇરાંનની ગુમ થઇ ગયેલી પારસી શહેનશાહતની કિરતીને જીવતી કીધી, તેની તરફ તેઓ કેવા બેદરકાર અને બેરેહમ બન્યા, કે તેની યાદને વટીક તેઓ ભુલી ગયા.

આજના કેળવણીના જમાનામા કેળવાયલા પારસી જવાંનો ઓમરની ઇલિયડ, મીલટનની પેરેડાઇસ લોસ્ટ અને ટેનીસન તેમજ બર્નની શાએરી વાંચવામા મોજ સમજી લેઇ, ફીરદોસીને કાં ભુલી જતા હશે ! શું ફીરદોસીએ તેમના નિયાગાંનોને સજીવન કરી, જગતની આગલ તેમની કિરતીને જીવતી કીધી નથી ?

પારસીઓને લાગુ પડેલી બેપરવાઇની બીમારી.

આજે હિન્દુસ્થાંનની કરોડોની વસ્તીમા પારસીઓની કિરતીને મુસ્તરી સિતારા જેવી ઝલકતી કરનાર એક શાએર ફીરદોસી સિવા બીજો કોણ હતો ?

એ શું શરમ ભરેલું નથી ? પારસીઓએ ફીરદોસીને ભુલી જવું, અને તેની શાહી કિતાબ તરફ બેપરવા અને બેદરકાર બનવું, એના જેવું નગુણાપણુ બીજુ શું હશે ?

પેગંમબર જરથોશ્તે જેમ પારસીઓને ગાથા જેવાં બેમુળ પુસ્તકની નવાજેશ કરી જરથોસ્તી ધરમની બુલંદીનું બીજ રોપ્યું, તેમ ફીરદોસીએ પારસીઓના નિયાગાનોની કિરતીને સજીવન કરવા માટે શાહનામા જેવી એક બેમુળ કિતાબ પારસીઓને અર્પણ કરી છે, જે બેમુળ પુસ્તક અંદર સમાયલી પારસી નિયાગાંનોની કથાઓ સાંભલી બીનઇરાંનીઅંન મજાઓના લોહી જોશબંધ ઉછળી રેહ છે. તેજ કથાઓની કદર, વતન ઇરાંનના આપણ ફરઝંન્દો હોઇને, સાસાંનીઆન શહેનશાહતની ઓલાદના આપણ વારેસો હોઇને આપણ બુજીયે નહી, એ કેવું શરમ ભરેલું! શું આપણ બેહરાં તો નથી થઇ ગયાં? ત્યારે આ બેપરવાઇની બિમારી પારસીઓને કયાંથી લાગુ પડી?

એ એક શરમ ભરેલી બેપરવાઇ છે. ફીરદોસી અને તેને રચેલું મહાંન પુસ્તક શાહનામાને ભુલી જવું, એ કાંઇજ નહી, પણ પારસી કોમની એક બેપરવાઇ છે.

કમનસીબે આપણી પાસ આપણી પોતાની ભાશા કે સાહિત્ય જેવુંબી કાઇ નથી. કયાં છે પારસી ભાશા? કયાં છે પારસીઓનું સંગીત? એ બે માહેલું એકબી આપણું પોતાનું નથી. એક પારકી ભાશાને આપણે તાણી તોડી, મરડી મચડી આપણી પોતાની કરી આપણે પચાવી બેઠા છીયે. ઓ મહાભારત નિયાગાંનોની બેપરવા ઓલાદ, આ તારી કેવી કમનસીબી! આ તારી કેવી હિનપસ્તી! ઓ વહાલાં વતનથી બેવતન થાયેલી મજા, આ તારૂં કેવું નગુણાપણું! આજ ૧૩૦૦) વરશ થયાં તું

તારી ફરજ બજાવવામા કેવી બેપરવા બની ગાફેલ થઇ ગઇ. એવી તારી ગાફેલી અને બેપરવાઇમાજ શું તું નાશ પાંમવા ચાહે છે ?

ના ભુલ ઓ બંદા પારસી.

પણ સાંભલ. ઓ મહાન મજાઓની મહાન ઓલાદ, અગર જો તારો નાશ થતો તું અટકાવવા ચાહતી હોય, તો સાંભલ. તારી ગાફેલી અને બેપરવાઇમાથી તુ. જાગરૂત થા. ફીરદોસીની યાદ તારા હઇડાંમા તાજી કર, અને તારા નિયાંગાંનોની પવિત્ર યાદને તું હઇડે ધર, અને તારાં માદર-વતન ઇરાંન સરઝમીનને તારાં જીગરમા ફરી તાજી કર.

ના ભુલ ઓ બંદા પારસી ! ના નગુણો થા, ઓ બેપરવા પારસી ! તું કેળવાયલો હોય તો ભલે, પણ જાણ, સાંભલ, અને વિચાર કર, કે પ્રસીધ વિદવાંન ગીથેએ જે કાંઇ જરમનીને માટે કીધું છે; મહાંન ઓમરે જે કાંઇ ગ્રીસને માટે કીધું છે; શેકસ્પીએરે જે કાંઇ ઇંગ્લંન્ડ અને ઇંગ્રેજો માટે કીધું છે; પેલા પ્રખ્યાત લેખક સ્કોટે જે કાંઇ સ્કોટલેન્ડ માટે કીધું છે, તેટલું અને તેવુંજ ફીરદોસીએ ઇરાંન અને પારસીઓ માટે કીધું છે. તેણે સાઠ હજાર બયેતો હુંનરમંદ કારીગરીથી જોડી, શેહનશાહોની શાહી, તલવાર, ભાલા, ખંજર, કમાન અને તીરના જંગની જંગે મયદાંનમા તારા નિયાગાંનોએ મચાવેલી ધુમનું બયાંન કરી, તે જગતને હવાલે કીધા, તે શું તું ભુલી જાય છે ? તીસ તીસ વરસ સુધી રંજ ખેંચી તારો મુવેલો મુલક તેણે શું સજીવન કીધો નથી?

ફીરદોસીના નામો.

આ મહાન કવીના નામો અનેક લખનાર જુદાં જુદાં જણાવે છે. દવલત શાહે સમરકંદી, જે પંદરમી સદીમા થઇ ગયેલો લેખક હતો, તે લેખક એનું નામ હસન બીન ઇશાક બીન શરફશાહ હતું, એમ જણાવે છે. બાઇજનગરખાનના દિબાચામા જણાવ્યા પ્રમાણે, એનું નામ અબુલ કાસીમ મનસુર હતું, અને એના બાપનું નામ ફકરૂદીન એહમદ બીન ફરૂખ અલ ફીરદોસી હતું. એક અતી જુનું પુસ્તક 'તારીખે ગઝીદા' જે ઇ૦ સ૦ ૧૩૩૦ મા લખાયલું કેહવાય છે, તેમા લખ્યા પ્રમાણે એનું ખરૂં નામ અબુલ કાસીમ હસન બીન અલી, વતન દાર શેહરે તુસ હતું.

વતન તુસ! 'મશદ' ખાકે-પાક.

તુસ ખોરાસાનનું પુરાતન શેહર હતું. તુસે તે શેહર સ્થાપ્યું હતું. હાલમા ઇરાનના નકસા ઉપર એ તુસ શેહરનું નામ, નિશાંણ કે જગ્યા વટીક જણાતી નથી, પણ તે જગ્યા ઉપર મશદ શેહર વસાયલું છે. એ મશદ શેહરમા, શીહા મુસલીમોના આંઠમા ઇમામની પવિત્ર કબર આવેલી કેહવાય છે, અને ત્યાં ઇરાંનના સઘલા ભાગોમાથી શીહા મુસલીમો જીયારતે જાય છે. એ જગ્યાને અતી પવિત્ર ગણી, તેને 'ખાકે પાક'ના પવિત્ર નામથી ઓલખાવે છે. એવી પવિત્ર, અને નામીચી જગ્યા આપણા નામીચા શાએર ફીરદોસીની જનમ ભુમી હતી. જમાનાની ગીરદેશ એથી વધારે શું કરી દેખાડશે, કે જે શેહર એક ઇરાંની પેહલવાંને સ્થાપ્યું, અને જ્યાં ફીરદોસીનો જનમ થયા બાદ, તેની મિટ્ટી

પણ ત્યાંજ પડી, તે શેહર આજે મુસલીમ મજહબનું એક પવિત્ર મુકામ થઇ પડયું, અને યાદગાર શેહર તુસ, ઇરાંનના નકશા ઉપરથી જાવેદાંનનુ મુસાઇ નાબુદ થઇ ગયું.

ફીરદોસીને ફરેસ્તાઓની મદદ!

ફીરદોસીની જીવતી જીંદગી, તેમજ તેના મરણના બનાવ સાથ કેટલીક કથાઓ જુદાં જુદાં સાંધણો મારફતે છુટી છવાઇ મળે છે. એક શખ્સે સ્વપનામા ફી[illegible]સીને શાહનામાની બયેતબાજી રચતાં જોયો. તે બારીકીથી ફીરદોસીને જોતો હતો, તેવામા એક ફરેસ્તો ફીરદોસીની પીઠ પાછલ ઉભેલો તેણે જોયો. વધુ બારીકીથી પેલો શખ્સ ફીરદોસીને જોતો હતો, તેવામાં પેલા ફરેસ્તાએ ફીરદોસીએ જે હાથમા [illegible] પકડી હતી, તે હાથ પકડી, તેને લખવાના કાંમમા તે મદદ કરતો હોય, તેમ તેણે દીઠુ. બ્યાર પછી તે ફરેસ્તો તેની નજર આગલથી હવામા ઉડી જતો તેને દેખાયો. પેલા શખ્સે અજબ થઇ તે ફરેસ્તાની પાછલ નજર કીધી, પણ જયારે તેની સેહજબી નિશાંણી તેને દેખાઇ નહી, ત્યારે તે ધીમે ધીમે ફીરદોસીની પીઠ પાછલ જઇ, તેણે શું લખ્યું હતું, તે તે જોવા લાગ્યો. તો તે શખ્સને ફીરદોસીએ નીચલી લીટીઓ લખેલી જણાઇ.

"મેયાઝાર મુરી કે દાંન હકશસ્ત,
કે જાન દારદો જાન શીરીન ખશસ્ત."

ઉપલા બયેતનો સાર:

"એક નિરદોસ કીડીને પણ હેરાંન ના કર, કે જે અનાજનો એક દાણો પોતાના નિર્વાહ માટે ઘસડે

છે. તેથી જીવ ધરાવે છે, અને તેનેથી તેનો જીવ વાહલો હોય છે."

ફીરદોસીના નામ સાથ જોડાયલી દંતકથા.

(નંબર ૨.)

એક દંત કથા એ મહાન કવીના મરણ સંબંધી જણાઇ છે. અને તેને નીઝાંમી અરૂઝી જેવા શાએરે પણ વર્ણવી છે. ફીરદોસીના મરણ પામ્યા પછી, શેખ અબુલ કાસમ ગુરગાની નામના તબારનના વડા મુલ્લાંએ ફીરદોસીની લાસને મુસલમાનોના કબ્રસ્તાંનમા દાટવા દેવાની પરવાંનગી આપવા ના પાડી, અને તેમ કરવાનું કારણ તેણે એવું જણાવ્યું, કે મુસલમીનોના કબ્રસ્તાંનમા દાટવાને લાયક તે મુસલમીન નહી હતો, કેમકે તે એક મુસલમીન હોઇને જરથોશ્તીઓના પાદશાહ અને પેહલવાંનોની કિરતીના વખાણ ગાવામા, તેણે પોતાની તમામ જીંદગી અરપણ કરી હુતી, વિગેરે.

એવું કેહ છે, કે તેજ રાતે તે મુલ્લાંએ એક સ્વપનો જોયો. તેમા તેણે ફીરદોસીને એક સુંદર બેહસ્તમા એક જડાવદાર તખત ઉપર બેઠેલો દીઠો. તેના આંગ ઉપર એક લીલા રંગનો જભ્ભો હતો, અને તેના માથાં ઉપર તેણે લીલા રંગના ચકચકીત પાણીવાલું એક તાજ પેહડેલું હતું, અને તેના તખતની આસપાસ કયાંની પાદશાહો અને પેહલવાંનો ઉભેલા હતા. તે મુલ્લાંએ ફીરદોસીને સવાલ કીધો, કે: "અએ ફીરદોસી, તું આવે દરજજે કેવી રીતે પુગ્યો." ફીરદોસીએ જવાબ દીધો, કે: "મે પરવરદેગારની સિફતમા નીચલી બયત જોડી હતી, અને તેથી મને આવો દરજજો મલ્યો છે:-

જેહાંનરા બુલંદી ઓ મસ્તી તોઇ,
નદાનમ ચેઇ હરચે હસ્તી તોઇ."

આ સ્વપનો જોઇ ઉઠયા પછી, કેહ છે કે મુલ્લાં ગુરગાંની તુરતજ જે જગ્યા ઉપર ફીરદોસીની લાસને દફ્નાવી હતી, ત્યાં તેની કબર પાસ ગયો, અને ત્યાં તેણે બંદગી કરી હતી. એ દંતકથા ફીરદોસીના આ દાસ્તાંનમા વિગતવાર દરશાવી છે, એટલે આ પ્રસંગે અત્રે તે લંબાણથી દરશાવવાનું અપ્રસંગોપાત લાગે છે.

ફીરદોસીના જનાજાના બાબમાં જણાયલી દંતકથા (નંબર ૩)

કેહ છે, કે મુલ્લાં ગુરગાંનીએ ફીરદોસીની લાસ ઉપર ક્રિયા કરવા ના પાડી, તેથી તેની લાસનો જનાજો કોઇબી મુસલમીનોએ મુલ્લાંની પરવાંનગી વગર ઉંચકી જવા ના પાડી. આવી વખતે કેહ છે, કે ફીરદોસીની લાસ ઉંચકાયા વગર તેના મકાંનમાં પડી રેહલી જોઇ, અને કોઇબી પુરૂશે તેનો જનાજો ઉંચકવા ના પાડયાથી અંતે લાચાર થઇ, ફીરદોસીના કુટુંબની કેટલીક સ્ત્રીઓ ફીરદોસીનો જનાજો ઉઠાવી, તેને દફન કરવા માટે મુકરર કરેલી જગ્યાએ લઇ ચાલી. પણ એ વખતે એક અજાયબ બનાવ બનતો લોકોને દેખાતો હતો. ફીરદોસીનો જનાજો જો કે તેના કુટુંબની સ્ત્રીઓ ઉઠાવી ચાલતી હતી, પણ તેમની ખાંધ ઉપરથી તે જનાજો અલગ ઉચકાઇ ગયલો લોકોને દેખાતો હતો, કેમકે તે જનાજાની ચારે બાજુએ ચાર ગેબી મદદગારો, ફીરદોસીનો જનાજો ઉપરથી ઉઠાવી રહ્યા હતા, જેની ખબર

ફીરદોસીનો જનાજો ઉઠાવી ચાલતી તેના કુટુંબની સ્ત્રીઓને સેહુજબી હતી નહી, કેમકે તે ગેબી મદદગારો તેમની નજરે પડતા નહી હતા.

અંતે તે જનાજો ફીરદોસીની છેલ્લી આરાંમગાહ માટે મુકરર કરેલી જગ્યાએ લેઇ જઇ, ફીરદોસીની લાસને ત્યાં દફનાવવામા આવી હતી.

ફીરદોસી કાંહ નથી ?

એના પોતાના દેશના સાહિત્યમા ફીરદોસી સાહિત્યના એક શેહનશાહ તરીકે એકમતે મનાયો છે. શાએર અનસરી જે ગીઝનીના પાદશાહ મહામુદની દરબારનો એક માનીતો શાએર હતો, તે ફીરદોસીને પોતાના ઉસ્તાદ અને સાહેબ તરીકે કબુલ કરી ગયો છે. આખાં ઇરાંન દેશમા ફીરદોસી સઘલા ઇરાંની કવીઓની અંદર એક મહાંન કવી તરીકે મંજુર રહ્યો છે. પશ્ચીમ અને પુર્વના વિદવાંનો એકમતે એની મહાન શકતીને વખાણી ગયા છે, અને આજેબી વખાણે છે. શેહનશાહોની દરબારમા, રાજકારોબારીઓના મંડલોમાં, ચોરોના મથકોમાં, તેમજ રંગરાગ અને ખાનપાન અને માનના મેળાવડા અને મેહફીલોમાં, તેમજ છેલ્લે રસ્તે રખડી ભીક્ષા માગનારા ભીખારીઓ વચ્ચેબી એની કવીતાઓ ગવાય છે, બોલાય છે, સંભલાય છે, અને તેઓ સઘલા તેથી આનંદ મેળવે છે. જમાનાઓ ગુજરી જવા છતાં, ફીરદોસીના કાવ્યોની કોઇએ નકલ કરી નથી, તેમજ નકલ કરવાની કોઇએ તજવિજ વટીક કરેલી જણાઇ નથી.

પુર્વ અને પશ્ચીમના શાએરો વચ્ચે ઝલકી રહેલો ફીરદોસી.

દુનિયામાં થઇ ગયલા કોઇબી મહાંન કવીએ ફીરદોસીના જેવી ચાલુ વિખ્યાતી મેળવી નથી. ઓમરે જમાનાઓ સુધી સાહિત્યના રણસંગ્રામમા સર્વોપરી મેલવ્યા પછી, આજે તે વિશે વિદવાંનો શું વિચારે છે? શેક્પીયર, તેના પોતાના તેમજ તેની પછીના જમાનામા પુંજાયો હતો, પણ આજે તેના નામ સિવાય કાંઇ બીજું સંભલાતું નથી. રામાયણ અને મહાભારતના લખનારા વિદવાંનો ભુલાવાના વાદલની ઘટામાં ઢંકાઇ ગયા છે. ગીથે અને મીલટન પણ તેજ હાલતમા જઇ પડયા છે. પશ્ચીમના શાએરોમા વરજીલ અને દાંતેના નામોની આપણને યાદ આવે છે. તેઓ બેશક દુનિયાના માનને લાયક છે, પણ તેમના નામોજ ફકત આજે સંભલાય છે, અને તેમના મહાન કાવ્યો જેઓ માટે લખાયાં હતાં, તે મજા આજે કહાં છે ?

ઓ મહોન વતન! ઓ માદર ઝમીન.

ઓ પ્યારાં વતન, ઓ મહાંન સર ઝમીન, કેવી તારી નઝાકત! કેવી તારી મહાભારત મજા, ઓ મહાંન ઇરાંન! ઓ સરજમીન, કહાં છે તારા કદાવર કદના અને તંદરોસ્ત બદન અને બળના મરદો અને ઓરતો! જયાં સ્ત્રીઓ પુરૂશો સાથ છુટાપણુ ભોગવી માન પાન મેળવતી; સ્ત્રીઓ જેઓ રાજ ચલાવતી, લશ્કરને દોરવતી, અને શાહી કારોબાર કરતી, તે કહાં ગઇ? માતા તરીકે, મોહોરદાર તરીકે, અને રાજ કરતી રાણીઓ તરીકે

જીવી, જેઓએ નારી જાતની કિરતીમા વધારો કીધો, તે નારીઓ, તે બળવંત નારીઓને પેટે અવતરેલા મરદોએ એક હજાર વરશ સુધી અમલ ચલાવી દુનિયા કબજે કીધી; તે સામ નરીમાન અને રૂસ્તમની ઓલાદ, તે અર્દશીર બાબેગાંન અને શાહપુર તથા નોશીરવાંનના જાએનશીનો કહાં ગયા?

એવી મહાન માતાઓના મહાન સપુતો આજે કહાં છે?

એવી મહાંન માતાઓના મહાન સપુતો, જેમને પેટે જનમ લેવાનો અમો પારસી એકરાર કરયે છીયે, તેમના પવિત્ર રૂહની બરકતથી આપણ ખરી રીતભાત, ખરા સદગુણ, જોર અને બળ મેળવી અગાઉના જેવી હિંમત, હાંમ અને કિરતી મેલવ્યે. ના, એટલુંજ નહી, પણ તે કિરતીવંત મહાન માતાઓની મેહરભરી બરકતથી, આપણી આજ કાલની દીકરીઓ હિમતવાંન બની પોતાનુ સ્વમાંન જાળવતાં શીખે, પોતાના મન ઉપર કાબુ રાખી શકે, અને પોતાના તન અને મનની હાલત ખીલવી નમુનેદાર માતાઓ બની, પુર્ણ તંદરોસ્ત ઓલાદને જનમ આપી શકે.

સ્રીઓને હિનપસ્તી અને અભણ હાલતમાં રાખવાનું જ્ઞાંન ઇરાંનીઓ જંગલી આરબોને જોઇ શીખ્યા હતા. અને અરવાચીન પારસીઓ આ દેશમા આવી, પછાત પડેલી હિન્દુ કોમના સમાગમમા આવ્યાથી તે શીખ્યા, કે જેઓની સાથ વસ્વાટ કરવાની ૧૩૦૦ વરશ થયાં તેમને ફરજ પડી હતી.

પારસીઓએ એક પ્રજા તરીકે જીવવું હોય તો શું કરવું જોઇએ.

પારસીઓની સાંમે આજે એક ગંભીર સવાલ ઉભો રેહલો છે. પારસી કોમની ઘઉંમા કાકડાં જેટલી નાહની સંખ્યા જોતાં, અને તેઓમા ચાલી રેહલી સંસારી અને આર્થીક નીતી રીતી જોતાં તેમની હસ્તી માટે મોટો સવાલ ડગમગાવે છે. એક પ્રજા તરીકે જીવવાનો પારસીઓ માટે એકજ ઇલાજ છે. બીજાં અનેક સાંધણો જેઓને દેખાતાં હોય, તે તમામે તમામ પોકલ સમજવાં. જે પ્રજાની તવારીખ હોતી નથી, તે પ્રજાની હસ્તી પણ રેહતી નથી. પણ પારસી પ્રજાની મહાંન સલતનતની એક મહાંન તવારીખ તેની પાછલ ઉભી છે. જમાનાના તે કાળમા, જયારે દુનિયા સુધારામા દરેક રીતે આગળ વધી ચુકી હતી, ત્યારે પ્રખ્યાત પારસી શેહનશાહ અર્દશીર બાબકાંને, આખો એશ્યા ખંડ સર કરી. રોમન શહાનશાહતને જેર કરી, પોતાની માલેકીમાં લીધો હતો.

એવી એક મહાંન પારસી પ્રજા, જેની તવારીખે દુનિયાની આગેવાંન પ્રજાઓને મહાભારત પાઠો શીખવ્યા છે, તેની તવારીખ અગરજો વિસરાઇ જાય, તો એક પ્રજા તરીકે પારસીઓ કદીબી હસ્તી ભોગવનાર નથી.

પારસી કોમની સાચી તવારીખવાલું પુસ્તક શાહનામું છે.

ફીરદોસીનુ શાહનામું, પારસી કોમની સાચી તવારીખ દાખવનારૂ એક પુસ્તક છે. એ શાહનામાથી પારસી કોમ હિન્દુસ્થાંનમા ઓલખાય છે. અગર જો

પારસી જેવી નાહની કોમે એક મજા તરીકે ભવિશમા જીવવું હોય, તો એકજ ચીજની જરૂર છે. અને તે એ, કે આજના પારસીઓએ, નાહનાં અને મોટાંઓએ નર અને નારીઓએ, અદના અને આલાઓએ, પોતાના નિયાગાંનોની તવારીખ પોતે જાણવી જરૂરની છે. એટલુંજ નહી, પણ પોતાના ફરજંદોની યાદદાસ્તમા તે તાજી રેહ, માટે આ શાહનામાની કિતાબ પારસી કુટુંબોમા ઘેરેઘેર વંચાવી ઘટે છે. એ શાહનામાની હસ્તીથીજ આપણી હસ્તી થવા પામી છે, અને એ શાહનામું જો નાબુદ થાય, તો પારસી કોમની તવારીખ, અને તવારીખની સાથે પારસી કોમની હસ્તી ભયમા આવી પડવાની એક નિશાણુ સમજવી.

વરશો વહી જાય છે! પારસીઓ હવે કયારે જાગશો?

વરશો વહી જાય છે. પારસીઓની હાલની જીંદગી ગમે એવી સભાઓ, ભાશાણો, અને 'તાતાધીના' ખટકે ખટકે થતા રેહવા છતાં, તથા ધોંધાટો અને ગરજતાં વાદલ જેવા ગડગડાટો કીધા છતાં સુધરે એમ લાગતું નથી! હું અને તું ના સવાલો ચાલુજ રહ્યા છે! કોઇ કોઇની ચઢતી જોઇ શકતું નથી. કુસંપ ઓછો થતો નથી. મતફેરી વધતીજ જવા લાગી છે. આપણી તવારીખ નહી જેવી બનતી જાય છે, અને વારેસોને વારસા તરીકે આપવા જેટલી મીરાસ કાંઇએ રહી નથી.

ઓ માદર ઝમીન! તારી મધુર યાદ!

આપણુ પારસીઓ આપણું રાજ પાછું સ્થાપી શકવાના નથી. આપણુ પારસીઓ હવે લડી શકવાના નથી, તેમજ માદર વતન ઇરાંન આપણુ જીતી શકવાના નથી. ત્યારે શું જેઓએ પારસ અને પારસીઓનું નામ અંમર કરવા માટે, પુર્વ કાળમા લડી પોતાના વાહલા જાન આપ્યા છે, તેમની યાદ આપણે ભુલી જવી જોઇયે? શું કહીબી કોઇ પ્રજા દેશાભીમાનની લાગણી વગર જીવી શકી છે? અગર જો પારસીઓમા 'પેટ્રીઓટિક' લાગણી નહી હોય; જો માદર ઝમીનને ખાતર તેઓના જીગરમા મોહોબત કે ચાહત નહી હોય; જો પોતાના પુર્વજોની તવારીખ તેમને વાહલી નહી હોય, તો યાદ રાખજો કે પારસી કોમ એક પ્રજા તરીકે કહીબી જીવી શકે નહી. એ લાગણી પારસીઓના જીગરમા ફીરદોસીએ ઉતપંન્ન કીધી છે.

ના. નાનાભાઈ પટેલ

સાંજાણા દી. ન. પટેલ

ફીરદોસીની તારીફમાં દુનિયાના જાણીતા સત્તાધિકારી શાએરોના સુખન.

શાએર અનસરી:

આફ્રીન બ રવાંને ફીરદોસી,
ઑાન હુમાયુન નેહાદ ફરખુન્દેહ.
઩ ને ઉસ્તાદ બુદ વમા શાગેર્દ,
઩ ખુદાવન્દ બુદ વમા બન્દે.

તરજુમો:-

આફ્રીન હોજો તું પર હજારો હજાર,
ઓ રોશન રવાં ફિરદોસી નેકકાર.
તું ઉસ્તાદથી બ્હેતર હતો નેકનામ,
તું માલેક હમારો હતો, હમ ગુલામ.

શાએર નિઝામી:

સખુન ગુયે દાનાએ પીશીને તુસ,
કે આરાસ્ત રૂએ સખુન ચુન અરૂસ.

તરજુમો:-

વતનદાર હતો તે કવી શેહરે તુસ,
સુખનનો અજબ કીધો સંગાર ખુશ.

શાએર શયખ સાદી:

ચે ખુશ ગોફ્ત ફીરદુસીએ પાકઝાદ,
કે રહેમત બરાન તુર્બતે પાક બાદ.

તરજુમો:-

સરસમા સરસ છે ગયો કહિ વાત,
ઓ નેક ફીરદોસીએ પાકઝાદ.
દરૂદ તુંજ તુર્બત ઉપર હજાર,
ચિતારી ગયો બેનમુન તું ચિતાર.

શાહનામું અને ફીરદોસી.

અગર જો શાહનામાં જેવી કિતાબ રચાઇ હોતે નહી, તો પારસી કોમના પાદશાહો, પેહલવાંનો અને તેમના નિયાગાંનોની તવારીખની નોંધ, જે આપણુ આજે જાણુવા પામ્યા છીયે, તે આપણુ કદીબી જાણુવા પામતે નહી, અને તેમના મહાંન પરાક્રમો સુધરેલી દુનિયામા આજે કદીબી જાહેર થવા પામતે નહી.

આ શાહનામા કિતાબનો રચનાર ફીરદોસી નામનો એક ઇરાંનનો શાએર હતો, જેણે પારસી કોમના પુર્વકાળમા થઇ ગયેલા પેશદાદી, કિયાંની અને સાસાંની વંશના પાદશાહો અને પેહલવાંનોની કિરતી અને તેમની કારકિર્દીના હેવાલોની હકિકત, ફારસી જબાંનમા એતબાજીમા રચી, સુધરેલી દુનિયાંને તે સપુરદ કરી એક મહાંન પ્રજાની કિરતી અંમર રાખી ગયો છે.

ફીરદોસી એક તખલ્લુસ.

આ મહાંન શાએરનું જનમ નામ અબુલ કાસીમ મનસુર હતું. તેના બાપનુ નાંમ એહમદ હતું. ફીરદોસી એ તેનો તખલ્લુસ યાને *nom-de-plume* હતો.

આ તખલ્લુસ મનસુરે કેવી રીતે સંપાદન કીધો, તે વિશે કાંઇ ચોક્કસ લખાવટ મલતી નથી. એક લખાવટ એ તખલ્લુસના બાબમા એવી કેહવાય છે, કે મનસુરે મહમુદ શાહ ગઝનવીની દરબારમા અમુક બાબદ ઉપર ઘણીજ મનપસંદ એતબાજી (નઝમ) રચ્યાથી મહમુદ શાહે ખુશી થઇ, દરબારમા

જાહેર કીધું, કે 'મરહબ્બા, મારી દરબારને તેં મીસ્લે 'ફીરદોસ' રોશન બનાવી છે.' કેહ છે કે આ 'ફીરદોસ' શબ્દ મનસુરને કાંને પડતાંજ, તેણે પોતાનો તખલ્લુસ 'ફીરદોસી' ધારણ કીધો. તુસી એ નામ તેના વતન તુસ ઉપરથી તેની અટક યાને ઓખાર તરીકે જણાયલું છે.

બાસ્તાંન નામું.

ફીરદોસીએ શાહનામું શા આધારે રચ્યું.

એવું કહે છે, કે 'બાસ્તાંન નામુ' એવે નામની એક કિતાબ સાસાંની પાદશાહોના[1] જમાનામા, ખાસ કરીને પાદશાહ નોશીરવાંન આદેલ[2] કે જેને ઇરાંન સરજમીન ઉપર થઇ ગયેલા આગલા પાદશાહોની હકિકતની તવારીખ જાણવાનો અને તેને જાળવી રાખવાનો ઘણોજ શોખ હતો, તેના જમાનામા હસ્તી ભોગવતી હતી.[3] એ બાસ્તાંન નામુ પેહલવી ભાશામા લખાયલુ હતું. એ બાસ્તાંન નામાને આધારે ફીરદોસીએ પોતાનુ શાહનામુ લખ્યું હતું.

---

૧. સાસાંનીઆંન વંશના પાદશાહો, ઇરાંનમા 'અસ્કાનીઆંન' વંશની પાદશાહી પછી રાજ કરી ગયા હતા. સાસાની વંશનો અમલ અર્દશીર બાબેગાંનથી શરૂ થયો હતો. અર્દશીર બાબેગાંને એ વંશની સ્થાપણા કરી હતી, અને એ પેહલો સાસાની પાદશાહ હતો.

૨. નોશીરવાંન આદેલ સાસાંનીઆંન વંશનો ૧૯ મો પાદશાહ થઈ ગયો હતો.

૩. નોશીરવાંન આદેલને આગલા પાદશાહો અને પેહલવાંનોની તવારીખ મેલવવાનો એટલો બધો શોખ હતો, કે તેને માટે મોટા ખરચે તે દેશ પરદેશ જાણકાર ઉસ્તાદોને તેવી તવારીખની હકિકત મેલવી લાવવા રવાંના કરતો હતો, અને તેઓની મારફતે જેબી વિગતો મલતી, તેનો સંગ્રહ કરી તે પોતાના કિતાબખાનાંમા જાળવી રાખતો હતો.

બાસ્તાંન નામું.

પણ આગલ વધવા આગમચ, આ પ્રખ્યાત કિતાબ બાસ્તાંન નામા વિશે કાંઇક જાણવું જરૂરનુ છે. પાદશાહ નોશીરવાંન આદેલે જમાવ કરેલી તવારીખના કકડા–ભુકલાનો સંગ્રહ પોતાના કિતાબખાંનામા જે કીધો હતો, તે જયારે પાદશાહ યઝદેઝર્દ શેહરીયાર[1] ઇરાંનની ગાદી ઉપર આવ્યો, ત્યારે તે સઘલો તવારીખી સંગ્રહ તેને હાથ ગયો હતો. યઝદેઝર્દે આ તવારીખનો સંગ્રહ

દાનેશ્વર દેહકાંન

નામના એક જાણીતા અકાબરને સ્વાધીન કીધો, એવી ફરમાસ સાથે કે એ સંગ્રહને સીલ સીલાબંધ તવારીખ રૂપે ગોઠવી, તે એક દફતર બનાવે. આ દાનેશ્વર દેહકાંન, મદાયન (તેસીફુન) શેહરનો એક આગેવાંન અકાબર અને કાબેલ શખ્સ હતો. એ દાનેશ્વર દેહકાંને, પાદશાહ કઇઓમરસની[2] પાદશાહીની શરૂઆતથી, સાસાંનીઆંન વંશના પાદશાહ ખુશરો પરવીઝનો[3] આખરી સુધીની તમામ હકિકત, સીલ સીલાબંધ ગોઠવી હતી.

---

૧. યઝદેઝર્દ શેહરીયાર સાસાનીઆંન વંશનો પારસીઓનો છેલ્લો પાદશાહ હતો. એના વખતમા અરબ લોકોએ ઇરાંનનું રાજ જીતી લીધું હતું, અને પારસી શાહનશાહતની આખેરી આવી હતી.

૨. ઈરાંન સર જમીનનો પેશદાદીખાંન ટોલાનો એ સહુંથી પેહલ્લો પાદશાહ હતો. એને પાહડો ઉપર રાજ ચલાવ્યું હતું. એના વખતમા લોકો પોશાક તરીકે ચાંમડાં તથા ઝાડોના પાતડાં ઓઢતાં, તેમજ વનસ્પતીનો ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરતાં હતાં.

૩. ખુશરો પરવીઝ સાસાનીઆંન વંશનો એકવીસમો પાદશાહ હતો. એ પાદશાહ નોશીરવાંન આદેલનો નબીરો હતો. દુનિયાની તવારીખમાં પ્રસિધ્ધ થયલી ખુબસુરત શીરીન એની રાણી હતી, જેની મોહબતનું દાસ્તાંન જગ પ્રસિધ્ધ સાહિત્યમા જાણીતું થયલું છે.

એ સઘળી તવારીખ પેહલવી[૧] ભાશામા લખાઇ હતી, અને એ કિતાબનુ નામ બારતાંન નામું આપવામા આવ્યું હતું.

ઇરાંન સર જમીનને લાગેલી જમાનાની નઝર.

જમાના, જમાના, અરે બેકિનાર,
કિધું તુંએ ઇરાંન કાં ખારઝાર.
જમાના, જમાના, ઓ બેકદર,
કિધી પેશદાદી ખતમ બેખતર.
જમાના, જમાના, ઓ બેરહમ,
રાખી નહી કયાંનિઓની શરમ.
નહી તું થયો કોઇનો આશના,
કિધા તેં હખાંમીનીઓને ફના.
અરે ઓ જમાના બની બેશરમ,
કિધી તુંએ સાસાંની શાહી ખતમ.
લુટિ એશ અસરત, લુટી સર જમીન,
લુટીયું વતન પારસી નામચીન.
જમાનાની તુંને લાગી નઝર,
થયું 'તું ઇરાંન જીરોજબર.
થયાં સાલ એ વાતને કંઇ હજાર,
લખે કોણ તવારીખ જગ આશકાર.

ઇરાંન અને અફગાંનીસ્તાંનમા શાહનામું.

ઇરાંની પેહલવાંનોની હકિકતો અને ઇરાંની પાદશાહોની જીંદગીની કથાઓ ફીરદોસીના જમાનામા, ઇરાંન અને તેની

૧. સાસાંનીઆન વંશના પાદશાહોના અમલમા ઇરાંનમા પેહલવી જબાંન વપરાતી હતી.

અતરાફમા આવેલાં ગાંમોમા ઘણુંકોને મોહોડે બોલાતી હતી. જયાં એક વખત જરથોસ્તી ધરમ ફેલાયલો હતો, જયાં ગાવેઆંની ધજા ફડકતી હતી, અને જયાં પારસી પાદશાહી ચાલતી હતી, ત્યાં ફીરદોસીના વખતમા જો કે પેગંબર મહમદનો વાવટો ઉડતો થયો હતો, તોપણ કિયાંની પાદશાહો અને પેહલવાંનોના પરાક્રમોની બાપદાદેથી ઉતરી આવેલી વારતાઓ, તે લોકોમા સારી રીતે બોલાતી હતી.

જોહાક અને ઈબ્લીસ, જોહાક અને જમશેદ, અને રૂસ્તમ અને સોહરાબના કિસ્સાઓ, લોકોને સારી રીતે જાણીતા હતા, એમ એક આરમિનીયન[1] લખનાર લખી ગયો છે. એ સઘલાં તેયાર દાસ્તાંનો, ફીરદોસીએ એકઠાં કીધાં હતાં. એ સઘલાં દાસ્તાંનોને ભેગાં કરી, ફીરદોસીએ પોતાની કાબેલીયતથી તેને એવી રીતે કવિતાઇ ચિતાર આપ્યો, કે જેમ તેના વખતમા તેમજ તેના મરણ પછી, નવ સદી વહી ગયા છતાં, ઇરાંન અને અફગાનીસ્તાંનમા તેની શાહનામાની કિતાબ ઘણુંજ શોખથી આજ સુધી વંચાતી રેહી છે. આજે પણ તેનું રૂસ્તમ અને સોહરાબનું કરૂણારસ (tragic) દાસ્તાંન વાંચી યાને સાંભલી, મોટાં તેમજ નાહનાંઓની આંખોમાથી આંસુ વેહતાં જણાય છે.

ઇરાંની દાસ્તાંનોનું પાંચમી સદી આગમચનું પુરાતનપણું.

બાસ્તાંન નામું.

પણ કિયાંની અને પેશદાદીયાંન દાસ્તાંનોને ભેગાં કરવાનું કાંમ, ફીરદોસીની આગમચ ઘણુંકોએ કરવા માડયું હતું. સાસાંનીયાંન જમાનામા એવી તજવિજ બે વખત થઇ હતી.

---

૧. બારેનના મોઝીસ. (ડા૦ મોદી.)

ઇસવી સન ૧૪૨૫ ના જમાનામા, તૈમુર પાદશાહના નબીરાએ જુદાં જુદાં સાધનો ઉપરથી એવાં દાસ્તાંનો એકઠાં કરી, તેણો એક નકલ તઇયાર કરાવી હતી. પણ તેની આગમચ ખોરેનના મોઝીસ નામનો એક આરમિનીયન લેખક, જે ઇસવી સનની પાંચમી સદીમાં થઇ ગયો હતો, તે અસલી ઇરાંનની શાહી તવારીખો-ને લગતી ઘણીક વારતાઓ જાણતો હતો. ઈરાંનની એવી વારતાઓ, જો મજકુર ખોરેન પાંચમી સદીમા જાણતો હતો, તો તે ઉપરથી માલમ પડે છે, કે પાંચમી સદીની આગમચ ઇરાંનની વારતાઓ, મજકુર લેખક ખોરેને યા તો લોકો તરફથી સાંભલી હોય, યા તો તેણે કોઇ કિતાબમાં વાંચી હોય.

ઈરાની દાસ્તાંનો છઠી સદીમાં એકઠાં કરવાની કોશેશ.

ઇરાંની દાસ્તાંનો ભેગાં કરવાની કોશેસ જેમ પાંચમી સદીમા થઇ હતી, તેમ છઠી સદીમા એ દાસ્તાંનોને એકઠાં કરવાની કોશીસ કરનાર સાસાંનીયાંન પાદશાહ નોશીરવાંન આદેલે કરી હતી. એ આગલ જણાવ્યા પ્રમાણે, એવી વારતાઓ ભેગી કરવા માટે નોશીરવાંન આદેલે દેશ પરદેશ પોતાના કાબેલ માનસોને મોકલાવી, એવી વારતાઓ તેમની પાસથી એકઠી કરાવી, તેને એક કિતાબના આકારે રચાવી હતી, અને તે કિતાબ પોતાના પાદશાહી દફતર-ખાના (લાઇબ્રેરી)મા મુકાવી હતી.

નોશીરવાંન આદેલ પછી, યઝદેઝર્દ શેહરિયારે એવીજ કિસમની કોશેસ કરી હતી. દાનેસ્વર નામનો એક દેહકાંન, જે મદાયન (તેસીફુન)મા રેહતો હતો, તેને એ કાંમ પાદશાહ યઝદેઝર્દે સોંપ્યું હતું. એ દાનેસ્વરે કયોમર્સથી ખુશરો પરવીઝના રાજ સુધીની તમામ તવારીખ, સીલ સીલાબંધ લખી કાહાડી, અને તેમા કાંઇ ભુલભાલ કે કાંઇ અધુરું રેહી ગયું હોય, તે બીજા કાબેલ બુજોર્ગોની સાથે મસલત કરી, સુધારો વધારો કીધા પછી

એક પુસ્તક આકારે લખી, પાદશાહ યઝદેઝર્દને સ્વાધીન કીધી, અને યઝદેઝર્દે તે કિતાબ પોતાના કિતાબખાંનામા મુકાવી હતી. એ પુસ્તક માટે શાએર ફીરદોસી પોતાના દિબાચામા ઇશારો કરે છે.

ખુદાએ નામું કે બાસ્તાંન નામું.

પણ આ પ્રખ્યાત પુસ્તકના નામના બાબમા એક ગુંચવાડો ઉભો થવા પામ્યો હતો. દાનેશ્વરે રચેલા એ પુસ્તકને યઝદેઝર્દે પોતાના કિતાબખાંનામા રાખવાનું ફરમાન કીધું, અને તેને "ખોદાએ નામા" ને નામે ઓલખાવ્યું. પણ એજ 'ખોદાએ-નામા'ને, પાછલથી કેટલાક લખનારાઓ 'બાસ્તાંન નામા'ને નામે ઓલખાવી ગયા છે.[૧]

ખુદાએ નામાની ઉત્પન્તી. ફીરદોસીએ પોતાના પુસ્તકને 'શાહનામા' નામ આપવાનું કારણ.

દેહકાંન દાનેશ્વરે એ પુસ્તક પેહલવી ભાશામા લખ્યું હતું. એ પેહલવી ભાશા સાસાંનીયાંન પાંદશાહોની દરબારી ભાશા હતી. દાનેશ્વરે લખેલાં એ પુસ્તકનું નામ 'ખુદાએ નામે' હતું. 'ખુદાએ નામા' નો અર્થ 'પાદશાહોની ચોપડી' થાય છે. દાનેશ્વરે પોતાના એ પુસ્તકનું નામ 'ખુદાએ નામે' શા માટે આપ્યું, તેનો સેહજ ખુલાસો થવો જોઇયે છે. 'ખુદા' એ શબ્દ ફક્ત પરવરદેગાર, જગતના પેદા કરનારનેજ લગાડવામા આવે છે. પણ સાસાંનીયાંન જમાનામા 'ખુદા' શબ્દ 'શાહ અને પાદશાહ' માટેજ વપડાતો હતો. દાનેશ્વરે એટલા માટે પોતાના પુસ્તકમાં આગલા જમાનાના પાદશાહોને લગતાં વિવેચન લખેલાં હોવાથી, તેણે પોતાના એ પુસ્તકને 'ખુદાએ નામે' એવું નામ આપ્યું. પણ ફીરદોસીએ

૧. ડા૦ જી૦ જ૦ મોદીનુ શાહનામુ અને ફીરદોસી.

એ ઉપરથી પોતાના પુસ્તકનું નામ 'ખુદાએ નામું' નહી આપતાં, 'શાહનામુ' નામ આપ્યું. એનું એક કારણ એ હતું, કે પારસી શેહનશાહત પડી ભાગ્યા પછી, અરબ લોકોની પાદશાહી ઈરાંનમા ચાલુ થઇ હતી, ત્યારે 'ખુદા' શબ્દ ફકત પરવરદેગારને માટેજ બોલાતો હતો. એ અર્થને અનુસરીને શાએર ફીરદોસીએ પોતાના પુસ્તકનુ નામ શાહનામું આપ્યું હતું.

અરબોના હાથમાં દાનેશવરનુ પુસ્તક કેવી રીતે ગયું ?

ઇસવી સન ૬૪૧ના સાલમા પાદશાહ યઝદેઝર્દ, નેહાવંદની લડાઇમા આરબોને હાથ પોતાનુ રાજ, તાજ અને કાવેઆંની ઝુંડો ખોઇ પરાગંદે થયો, અને તેનો શાહી ખજાનો અને તમામ માલ મીલકત અરબોએ લુટી લીધાં, તેમા દેહકાંન દાનેશવરે રચેલું ખુદાએ નામું પણ લુટાઇ ગયું હતું. સાદ વકાસ, જેણે એ લડાઇ ફતેહ કરી હતી, તેણે એ ખુદાએ નામુ ખલીફ ઉપર મોકલાવ્યું. ખલીફે એ કિતાબ, જે પેહલવી ભાશામા લખાયલી હતી, તેનો અરબી જબાંનમા તરજુમો કરાવ્યો હતો.

ખુદાએ નામાનો અરબી તરજુમો કરનાર એક વટલી ગયેલો જરથોશ્તી.

એ ખુદાએ નામું જયારે અરબોને હાથ ગયું, ત્યારે તે કિતાબ પેહલવી જબાંનમા લખાયલી હોવાથી, ખલીફને તે માહેલી બાબદ જાણવાની ઘણીજ કાળજી થઇ. તેણે એ કિતાબનો અરબી જબાંનમા તરજુમો કરવાનુ કાંમ, એક વટલી ગયલા જરથોશ્તીને સ્વાધીન કીધું હતું. એ વટલી ગયલા જરથોશ્તીનું નામ અબદલ્લા એબને અલ મોકફફા[1] હતું. જો કે એ જરથોશ્તી

૧. એનુ ખરૂં નામ રૂઝબેહ હતું (ડા૦ જી૦ જ. મોદી.)

ઇસલામી ધેરમમાં વટલી ગયો હતો, પણ બાતેનમાં તે પોતાના બાપીકા જરથોસ્તી ધર્મને માનતો હતો.

શાહનામા અને બીજાં પુસ્તકો આ પુસ્તકને આધારે રચાયલાં જણાવવામા આવે છે. એ અરબી તરજુમાની કિતાબને સઇર-ઉલ-મુલુકનું નામ આપ્યું હતું.

ખુદાએ નામા ઉપર પડેલી લુટ. તેની સુલતાંની સરજત.

ખુદાએ નામાનો અરબી જબાંનમા તરજુમો કરનાર, પેલા વટલેલ જરથોસ્તીએ જયારે ખલીફને પેશદાદી પાદશાહોની રાજનિતી અને તેમના કાયદા કાનુનો વિગેરે અરબી જબાંનમા સમજાવ્યા, ત્યારે ખલીફને તે એટલા બધા તો પસંદ પડયા, કે તેનો અરબી ભાશામા ઓનેગોલ તરજુમો કરવાનો તણે હુકમ કીધો. પણ કિયાંનીઓના દાસ્તાંનોની હકિકત રજુ કરતાં, જાલ અને રૂસ્તમની કાંહાણી, અને સીમુર્ગ વિશે, તેમજ ખુરશેદ અને આતશની સેતાયેશ વિશે જયારે તેણે જાણ્યું, ત્યારે તેણે હુકમ કીધો, કે એ કિતાબ વાંચવા લાયક નથી.

ખુદાએ નામાનું હબસી પ્રજાના હાથમાં જવું.

એવી રીતે ખુદાએ નામાની સરજત નક્કી થઇ. ખલીફે એ કિતાબ રદ કીધાં પછી, કોઇ એક અરબના હાથમાથી, તે હબસીઓના મુલક, એબીસીનીઆમા વસતા કોઇ અરબના હાથમા ગઇ. તે અરબે હબસીઓના મુલકના પાદશાહને તે કિતાબ ભેટ આપી. હબસીના પાદશાહના હાથમા દાનેશ્વર દેહકાંનનુ ખુદાએ નામુ ગયા પછી, તેની સરજતમા એક નવો ફેરફાર થયો. ખલીફે જે કાંમ નહી કરાવ્યું, તે કાંમ એ હબસીના પાદશાહે કીધું, યાને હબસાનના પાદશાહે ખુદાએ નામાનો અરબી જબાંનમા તરજુમો કરાવ્યો.

ખુદાએ નામાનું હિંન્દુસ્થાંનમાં જવું.

એબીસીનીયાંથી દાનેશ્વરનુ પેહલવી ખુદાએ નામુ હિન્દુસ્થાંનમા ગયું. પણ હિન્દુસ્થાંનમાં તે ઠરીઠાંમ થઇ પડયું નહિ, કેમકે હિન્દુસ્થાંનથી તે ઇરાંનમા ખોરાસાંનના હાકિમ યાકુબ લઇસ, જે પુરાતન ઇરાનના પાદશાહ પેહલવાંનોની વારતા એકઠી કરવાનો ઘણોજ શોખીન હતો, તેણે ખુદાએ નામાંનુ પેહલવી પુસ્તક હિન્દુસ્થાંનમાથી[1] મંગાવી, તેનો ફારસી ભાશામા તરજુમો કરાવ્યો. દાનેશ્વરના પુસ્તકમા ખુશરો પરવીઝના અમલ સુધીનીજ બાબદ લખી હતી, પણ હવે યાકુબ લઇસે ફરમાવ્યું કે, ખુશરો પરવીઝના અમલ પછીની બાકી રેહલી હકિકતનો તે પુસ્તકમાં સમાવેશ કરવો, અને તેમ કરવા માટે ખુશરો પરવીઝના રાજથી, યઝદેઝર્દ શેહરીયારે પોતાની પાદશાહી ખોઇ, ત્યાં સુધીની બીનાનો અંદર ઉમેરા કરવો[2] જણાવવામાં આવે છે કે, આ ફારસી પેહલવી તરજુમો કરનાર ચાર જને, દાનેશ્વરના પેહલવી ખુદાએનામાના ફારસી તરજુમાને શાહનામુ નામ આપ્યું હતું.

શાએર દકીકીને શાહનામું બેતબાજીમાં રચવાનો હુકમ થવો.

એવી રીતે પેહલવી ખુદાએ નામનો ફારસી તરજુમો થયા પછી, અને તેનુ નામ શાહનામું અપાયા પછી, યાકુબ લઇસની

---

૧. યાકુબ લઇસે દાનેશ્વરનુ પેહલવી ખુદાએનામુ હિંદુસ્થાંનમાંથી મંગાવ્યું નહી હતું, પણ ઇરાંનમાંથી મેલવ્યું હતું.

(શાહનામુ અને ફીરદોસી ડા૦ જી૦ જ૦ મોદી.)

૨. ફારસીમા તરજુમો કરવાનુ કામ યાકુબ લઇસે, રુઉદ એબને મનસુર અલ મોઅરી નામના શખસને સોપ્યું, અને તેને મદદ કરવા માટે ૧. હેરાતનો તાજ બીન ખોરાસાની. ૨, સીસતાંનનો યઝદાંનદાદ શાહપુર, ૩, નીશાપુરનો માહુ ઇબને ખોરશેદ, અને ૪. તુસનો સુલીમાન બીન તુરીન, એવે નામના ચાર ઇરાંની વંશના ઇરાંની હતા.

(શાહનામુ અને ફીરદુસી ડા૦ જી૦ જ૦ મોદી.)

હાકમી ઇ૦ સ૦ ૯૦૭ મા સામાનીઆંન વંશના હાથમા ગઇ. એ નવા વંશને ઇરાંની દંતકથાઓ, અને ઇરાંનની તવારીખી હાકકતો જાણવાનો, અને તેનો સંગ્રહ કરવાનો શોખ હોવાથી, તે સઘલાનો જમાવ કીધો હતો. એ સામાનીઆંન વંશનો અમુ સલીહ મનસુર નામનો પાદશાહ, જે ઇ૦ સ૦ ૯૬૦ થી ૯૭૫ સુધીમાં થઇ ગયો છે, તેના વજીરે, દકીકી નામના શાએરને ફરમાવ્યું. કે દાનેશ્વરની પેહલવી કિતાબ ઉપરથી જે તરજુમો ફારસી જબાંનમાં યાકુબ લઇસે કરાવ્યો હતો, તે ફારસી તરજુમાં ઉપરથી આખું પુસ્તક બેતબાજીમા રચવું.

શાહેર દકીકીને પસંદ કરવાનું કારણ.
દકીકીનું ખુન.

ફારસી શાહનામાને તમામ બેતબાજીમા રચવાનું કાંમ શાએર દકીકીને સોપવાનુ મુખ્ય કારણ એ હતું, કે દકીકી એક જરથોશ્તી હતો, અને તે જરથોશ્તી હોવાને લીધે, તેને બીજા શાએરો કરતાં વધારે પસંદ એટલા માટેજ કરવામા આવ્યો હતો, કે તે પોતાના નિયાગાંનો તરફનાં ચાહને લીધે, તેમની કિરતીને તે પુરતો ઇનસાફ આપી શકે. શાએર દકીકીએ પાદશાહ ગુસ્તાસ્પના રાજ્યથી બેતબાજી રચવા માડી, પણ તેણે બે હજાર બેતો નહી લખ્યા, તેટલાં તેના એક ગુલાંમે તેનુ ખુન કીધું, અને તે કવખતે મારયો ગયો, જેથી શાહનામાને બેતબાજીમા રચવાનુ કાંમ ખોરંબે પડયું.

ગંઝની વંશનો અમલ. મહામુદશાહ ગઝનવી.

શાએર દકીકીના મરણ સાથે સામાનીઆંન વંશવાલાઓની પાદશાહીબી ખતમ થઇ, એટલે કુદરતી રીતે શાહનામાને બેત-બાજીમા રચવા અને રચાવવાનુ કાંમ પણ અટકી પડયું. સામાનીઆંન વંશની હકુમત પડી ભાગી, અને તેમની હકુમત ગઝનવી વંશના હાથમા ગઇ.

ગઝની વંશનો મહામુદ, જે હિન્દુસ્થાંનના ઇતીહાસમાં

મહામુદ શાહ ગઝનવીને નામે જણાઇ ગયો છે, તેનો અમલ શરૂ થયો. મહામુદ શાહ ગઝનવી જો કે એક ઇસલામી હતો, છતાં તેને ફારસી જબાંન ઘણીજ પસંદ પડતી, અરબી ભાશાનું ચલન બંધ કરી, ફારસી જબાંનને તેણે પોતાની દરબારી ભાશા બનાવી. એ પાદશાહ ફારસી ભાશાનો ઘણોજ શોખીન હતો.

મહામુદશાહ ગઝનવી-ઇરાંની વાર્તાઓનો પુંજારી.

પોતે ઇસલામી હતો, છતાં ઇરાંન દેશના આગલા પાદશાહ અને પેહલવાંનોની હકિકત અને વાર્તાઓનો તે હદ બહાર શોખીન હતો. અત્યાર સુધીમા ઇરાંની પેહલવાંનો અને પાદશાહોની જે જે વારતાઓનો જમાવ થયો હતો, તે સઘલાંને સંપુરણ કરી તેને બેતબાજી યાને નઝમમા રચાવવાનો તેને ઘણોજ શોખ હતો. મહામુદ શાહના એવા શોખની ખબર જેમ જેમ ચોમેર જાહેર થતી ગઇ, તેમ તેમ તેની દરબારમા, દેશપર દેશના કથકો એવાં દારતાંનોની હકિકતો કથવા આવવા લાગ્યા, અને તેઓ કિમતી ઇનામ અકરાંમ મેળવવા લાગ્યા. એ રીતે મહામુદ શાહ અસલ ઇરાંનના પાદશાહો અને પેહલવાનોને લગતી હકિકતનો એક મહાભારત જંગી સંગ્રહ કરી શકયો હતો. અને એ સઘલો સંગ્રહ બેતબાજીમા રચવા માટે, તે કોઈ બાહોશ શાએરની તલાશમા હતો.

મહમુદ શાહના સાત શાએરો.

આ શાએરીના શોખીન શાહની દરબારમા, એ સમે તે જમાનાના સાત જાણીતા શાએરો ઘણાજ માંનીતા હતા. તેઓ શાએરીના સાહિત્યમા સાત સીતારા સમાન પુંજાતા હતા. તેઓ (૧) અનસરી, (૨) ફરરૂખી, (૩) ઝયની, (૪) અસજદી, (૫) મનજંગ, (૬) ખુરરમી, અને (૭) તરમદીને નામે ઓલખાતા હતા.

શાહનામાનું કામ કોણને આપવું ?

આ સાત શાએરોમાથી, શાહનામું તમામ બેતબાજીમા રચવાનુ કાંમ કયા શાએરને આપવું, તેના વિચારમા મહમુદ શાહ ગુંચવાવા લાગ્યો. આ ગુંચવાડાનો ઇલાજ મહમુદ શાહે દરેક શાએરને, શાહનામા માહેલી જુદી જુદી હેકાયત બેતબાજીમા રચવા આપી, અને જેની શાએરી વધારે દીલપસંદ માલમ પડે, તેને આખું શાહનામુ રચવાનુ કાંમ સપુરદ કરવાનો પોતાનો વિચાર જાહેર કીધો. આ ઠરાવની રૂએ શાએર અનસરીને ફાલે રૂસ્તમ અને સોહરાબનુ દાસ્તાંન રચવાનુ કાંમ ગયું હતું.

અનસરીનો અલંકાર.

શાએર અનસરીએ રૂસ્તમ સોહરાબનુ દાસ્તાંન એવી તો સરસ ઇબારત અને અલફાઝથી બેતબાજીમા રચ્યું, કે મહામુદ-શાહ તે સાંભલી ઘણોજ ખુશ થયો, અને અનસરીને મહામુદ શાહે તમામ શાહનામું બેતબાજીમા રચવાનું કાંમ સપુરદ કીધું.

રૂસતમ સોહરાબના દાસ્તાંન માહેલી અનસરીએ જોડેલી જે બેતબાજી મહામુદ શાહને વધારે પસંદ પડી, તે રૂસ્તમે જ્યારે બીજી વારની કુશ્તીમા સોહરાબને જમીન ઉપર પટકયો, ત્યારે રૂસ્તમ જાણુતો હતો, કે સોહરાબ જમીન ઉપર પટકાયા પછી તે પડી રહેવાનો નથી, તે જોર કરી મબાદા પાછો ઉઠશે, તેથી રૂસ્તમે પોતાનુ આબદાર ખંજર કાહાડી, સોહરાબનું જીગર તેજ ઘડી ચીરી નાખ્યું. સોહરાબે એક જબરી ચીસ પાડી, હાય મારી, કેહુ કે:

નઝમ

સોહરાબ:

હરાંન ગેહ કે તીરને શુદી તો બખુન,
બયૉલુદી ઈન ખંજરે ઑબગુન.

જમાને બખુને તો તીશ્ને શવદ,
બઅંન્દામે તો મુઇ દશ્ને શવદ.

તરજુમો

સોહરાબ:
તરસ્યો થયો મુજ લહુનો તું જયાર,
કિધું આલુદા ખંજરે આબદાર.
તુંજ લહુનો જમાનો તરસતર થશે,
બદન બાલ તારા ખંજર થશે.

(કરતા)

શાહનામાની સરજત.

પણ એટલુ છતાં શાહનામુ રચવાનુ કામ અનસરીના નસીબમા સરજાયલું નહી હતું. કુદરતે તે કામ ફીરદોસીને માટે રોજે અવ્વલથી અલાહેદુજ રાખેલું હતું, અને આખરે તે ફીરદોસીએજ રચ્યું. ફીરદોસીએ શાહનામુ રચી દુનિયાને સપુરદ કીધું, ઇરાંનના પાદશાહોની કિરતીને સજીવન કીધી, અને ઇરાંનના પેહલવાંનોની નામદારી દુનિયાની રૂ-બ-રૂ ખરા આકારમા પાછી જીવતી કરી આપી, જરથોસ્તી કોમ ઉપર મોટી નવાજેશ કીધી.

કેવી રીતે શાએર ફીરદોસી શાહનામુ રચવા પામ્યો, અને માહમુદ શાહ ગઝનવી સાથ તે કેવી રીતે સમાગમમા આવ્યો, અને કેવી રીતે આ જગ મસિધ્ધ પુસ્તક-શાહનામું તેણે ખતમ કીધું, તે હવે ફીરદોસીના એહવાલ ઉપરથી જણાઇ આવશે.

શાએર ફીરદોસી તુસી.

ફીરદોસી તુસી.

ફીરદોસી-તેની જનમ ભુમી અને તેના બાપની ઓલખ.

જણાં પર ધરૂ નામ યઝદાંન પાક,
કિધાં જેણે પયદા હવા, આબ, ખાક.
હવે કર 'રોશન' કિરતન ખલાસ,
ના બાંધ ગેતી ઉપર કાંઇ આસ.
કસી સાલ પચીસ તક મે કલમ,
રચી શાહનામું કીધું ખતમ.

*   *   *

હવે હું કસું લઇ કલમ બાખુશી,
રચું હું કથન ફીરદોસી તુસી.

*   *   *

ખોરાસાંનમા[1] એક હતું તુસ[2] શેહર,
હતી જ્યાં આબો હવાની મેહર.
હતું તુસમા દિલપઝીર એક ગાંમ,
'શાદાબ'[3] હતું તેનુ મશહુર નામ.

---

૧. ઇરાંનમા આવેલો ખોરાસાનનો મુલક.

૨. તુસ ખોરાસાનના મુલકમાં આવેલું એક શેહેર, જે નોઝર બીન મીનોચેહરના છોકરા તુસે વસાવ્યાથી, તે શેહરનુ નામ તુસ આપવામાંઆવ્યું હતું.

. તુસ શેહેરની પડોસમા આવેલાં એક ગામનુ નામ.

વસ્તો હતો ત્યાં ગરીબ એક જન,
હતું નામ એહમદ[1] દાનેશમંદ.
પેદરનુ વતન તુસ હતું દીલફરોઝ,
જનમ ત્યાં થયો તો મુબારક રોજ.
તુસી[2] નામ તુસ શેહર પરથી થયું,
જગત આશકારા તે થઇ ગયું.
દિપે આજ હરગમ ચોખંડમાં,
સુખન મુળ પામે કંચંનમા.
રચી તેણે અમર શાહી કિતાબ,
થયા શાએરો બિલકુલ લાજવાબ.
ન બુજી કલમની કદર હિરકણી,
ખતમ જીંદગી થઇ ગઇ રંકની.
હતો તે હાકેમનો બાગબાં,
હુંનરમંદ પુરો બડો નેકખાં.
દિઠો ખાબ બાપે જનમ પેશતર,
રહ્યું તેનુ ખીલી ખુશીથી જીગર.

---

૧. ફીરદોસીનો બાપ.

૨. શાએર ફીરદોસીનો જનમ ખોરાસાનમા આવેલાં તુસ શેહરનાં શાદાબ નામના ગાંમમા થયલો હોવાથી, એ તુસીના નામથી ઓલખાઇ ગયો છે. દાખલા તરીકે એક શાએરે એની સિફતમા નિચલી બેત રચી એને 'તુસી' તરીકે ઓલખાવી ગયો છે.

"ચે ખુશ ગોફત તુસી સખુન હમચુ દોર,
મુરબી બેચારા મુરબ્બા બેઓર."

તરજુમો:

સુખન મીરલે મોતી **'તુસી'** ગવાય,
મુરબ્બી વિના નહિ મુરબ્બો ખવાય.

(કરતા)

ફીરદોસીના બાપે તેના જનમ આગમચ જોયલો સ્વપનો.

એક રાત એહમદ હતો ખાબમા,
જોતાંજ પડીયો બેતાબમા.
નઝર સામે તેણે દીઠો પીસર,
ચહડી તે ગયો એકદમ છટ[1] ઉપર.
ઉભો જઈ મથાલે બની બેફીકર,
કીધી કેબલા[2] ગમ ફરીને નઝર.
પુકારો તે કરતો રહયો તોરથી,
પડઘા થતા'તા અતી જોરથી.
કલાંમો પુકારી રહ્યો સર--બ--સર,
સુણી તેનુ ધડકી રહ્યું ખુબ જીગર.
જાગી તે ઉઠીયો, પડતાં ફજજર,
કહી આવી કોઇએ મૂબારક ખબર:
"અએ એહમદ દફા કર હવે તારો ગમ,
બીબીએ બેટાને આપ્યો જનમ.[3]"
ખબર એ સુણી ખુશી તે થયો,
સફળ હાલ સપના તણો થઇ ગયો.

---

૧. છટ યાને ઘરનુ છાપરું.

૨. મુસલમાનો મક્કાને પોતાના કેબલા તરીકે ગણે છે, મક્કા અરબસ્થાંનની રાજધાની છે. પેગંબર હજરત મહમદ એ મક્કા શેહરમાં ઇ૦ સ૦ ૫૬૯ મા જનમ્યો હતો.

૩. ફીરદોસીના જનમની એ ખબર હતી. એના જનમ વીશે જુદા જુદા લખનારા એકમત થતા નથી. મો૦ મોહલ પ્રમાણે ફીરદોસીનો જનમ હીજરી ૩૨૯, એટલે ઇ૦ સ૦ ૯૪૧ મા થયો હતો.

નજુમી બડો એક હતો નામચીન,
મશહુર નામ હતું શેખ નાજીબુદ્દીન.
હકિકત તેને કહી ખાબની,
જણાવો તાસીર હવે આપની." (1)

શેખ નજીબુદીનને ખાબની તાસીર કેહવી.

શેખ નજીબુદીન એક જાણીતો રમલકાર અને સ્વપનાની તાસીર કેહનાર હતો. અહમદે જોયલો ખાબ તેણે એ રમલકારને ખુલાસા વાર જણાવી, તે ખાબની તાસીર જણાવવા તેને અરજ કીધી. શેખ નજીબુદીને તે ખાબની તાસીર કેહતાં જણાવ્યું કે: "તારો દીકરો એક મહાંન શાએર થવો જોઇયે. તુંએ તારા છોકરાંને મકાંનના છાપરાં ઉપર ચહડી ત્યાંથી ચોમેર પુકારતો જોયો, તેની તાસીર એ છે, કે તે કલાંમ કેહનારો એક મહાંન શાએર થશે, અને તેના પુકારના પડઘા જે તુંએ સાંભલ્યા, તેની તાસીર એ છે, કે દુનિયાના સઘલા લોકો તેની શાએરી એક મતે ઉત્તમ પ્રકારની કબુલ રાખશે, અને તે ચોખંડમા પ્રખ્યાત થશે. (2)

ફીરદોસીનો જનમ. તેનું બચપણ.

આ સ્વપના પછી શાએર ફીરદોસીનો જનમ થયો હતો.[1]

ફીરદોસીનુ બચપણુ અગર જો તપાસીશું, તો માલમ પડે છે, કે કોઇબી રીતે તે નબળું નહી હતું. કેળવણી યાને શીખવાનો હુંનર હાંસલ કરવામા તે બચપણથીજ બાહોશી દેખાડતો હતો. પોતાનો ફુરસદનો વખત, તે એક ચોક્કસ રમતમા ઘણીજ મોજ સાથ કહાડતો હતો. તેનું વતન તુસ, તુસ નામની નદીને કિનારે આવેલું હતું. આ નદીમાથી વેહતાં પાંણી, એક

૧. મોહલની ગણત્રી પ્રમાણે ફીરદોસીનો જનમ ઇ૦ સ૦ ૯૪૧ (હીજરી ૩૨૯) માં થયો હતો.

નેહેર મારફતે શેહરમાંથી પસાર થતાં હતાં. આ નેહેરની પડોસમાજ બગીશના શાએર ફીરદોસીનું મકાંન આવેલું હતું. આ નેહેરની આગલ ફીરદોસી રોજ પોતાની ફુરસદને વખતે જઈને બેસતો હતો, અને તેમાથી વેહતાં પાણીથી તે પોતાના મનને રીજવી ગમત મેલવતો હતો.(3)

ખીલતો હતો જ્યારે બચપણુ બહાર,
જતો ફીરદોસી નેહેરને કિનાર.
જોતો તે વેહતાં નિરાંત આબ,
સમજતો મજાહ મોટી મન બેહિસાબ.

કભી નીર વેહતાં હતાં જોરથી,
તુટી નેહર એકદમ જતી શોરથી.
કદી ઘસડાતો નેહરનો કિનાર,
રચાવટ કરતો રચી ઘાસ–ચાર.

થતો તેથી દલગીર ફીરદોસ અતી,
ગમતમા તેની ખલલ બહુ થતી.
જોઇ નેહરની એ તરેહ દુરગતી,
કરતો તે મનમા હરેક યુકતી.

બોલતો કે જો હું બનુ ઝરદાર,
બંધાવુ બંધ આ નદિને કિનાર.
પત્થર 'ને ચુનાનુ બંધાવું કાંમ,
મિટે નેહરની કુલ હરકત તમાંમ.
અગર જો મને આપે રોજી ખુદા,
કરૂં એ મહારી ઉમેદ અદા.

ફીરદોસીની કેળવણી.

ચતુર મન બચપણ ચુનંન્દ હતું,
હર વખત શીખવા આનંન્દ હતું.
પહડી પુર ઈલમને ફાઝેલ થયો,
શીખી અરબ્બી કાબેલ થયો.
થતા કુલ ઓલમાઓ આજેજ તમાંમ,
અરબ્બી, પેહલવી[1] તણુ જોઈ કાંમ.

ફીરદોસીની સંસારી જીંદગી.

થયો પુર ઇલમને શિખી હુશિયાર,
કિધી શાદી તેણે, થયો બરકરાર.
ઉમર સાલ વીસપર હતી સાતની,[2]
હકિકત નથી મલતી એ વાતની.

શાહનામું લખવાની શરૂઆત.

એવું કેહ છે કે ફીરદોસીને તેની જવાંન ઉંમરથીજ ઇરાંનના પાદશાહોની તવારીખ તમામ ખેતબાજીમા સીલા સીલાબંધ

---

૧. ફીરદોસીએ અરબી અને પેહલવી ભાશાનો અભ્યાસ ૨૬ વરશ સુધી કીધેલો હતો, એમ એના પોતાના લખાણો ઉપરથી માલમ પડે છે. એના ભાશાના જ્ઞાનથી ઓલમાઓ હેરત થતા હતા. (ડા૦ જી૦ જ૦ મોદી)

૨. ફીરદોસી ૨૭—૨૮ વરશની ઉંમર આગમચ પરણેલો હોવો જોઈયે, કેમકે તેને એક દીકરાનુ ફરજંદ હતું. અને તે દીકરો ગુજર પામ્યો હતો, એવી નોંધ તેને શાહનામાના એક ભાગમા લીધેલી જણાય છે. નિચલી નોધમા તે પોતાના દીકરાની ઉંમર ૩૭ વરશની અને પોતાની ઉંમર ૬૫ વરશની જણાવે છે.

ફીરદોસી:
મરા શસ્તો પંજે વરાસી ઓ હફત,
ન પુરસીદ અઝીન પીરો તનહા બેરફત.
તરજુમો:
મને સાલ પાંસઠ, તુંને સાડતીસ,
પિરીમા ન પુછ્યું, ગયો તું અજીઝ.

(કરતા)

લખવાનો ઘણોજ શોખ હતો. ફીરદોસી પાસે બાસ્તાંન નામાની એક નકલ હતી, તે વાંચતાં ફીરદોસીને તે તમામ બેતબાજીમા રચવાનો ઘણોજ શોખ થયો. પણ તે માહેલી તવારીખ કાંઇ સીલસીલાબંધ નહી હતી, અને વળી સંપુરણથી નહી હતી. પણ અંતે પોતાના દીલની એ ઉમેદ ફીરદોસીએ પોતાના એક અંગત દોસ્ત મહમદ લશકરીને જણાવી. આ મહમદ લશકરીએ ફીરદોસીને કહ્યું, કે તેની પાસે ઇરાંનના પાદશાહોની તવારીખના વરશોની નોંધ વિગતવારે લખેલી છે, અને જો તે તમામ બેતબાજીમા બનાવવાની તેને ખાત્રી આપે, તો તે સઘલી નોંધ ફીરદોસીને આપી દેવા તેણે ખાએશ જણાવી. મહમદ લશકરીએ ફીરદોસીને દરેક રીતનું ઉત્તેજન આપવામા કાંઇની કચાસ કરી નહી, અને તુરતજ તેણે પોતાની કિતાબ ફીરદોસીને સ્વાધીન કીધી. તે પુસ્તક પેહલવી[1] ભાશામા લખાયલું હતું.

શાહનામું લખનારને ઓલીયા શેક મહમુદ મશુકે દીધેલા આશીશ.

આ પેહલવી કિતાબ પોતાના કબજામા આવ્યાથી, ફીરદોસીએ શાહનામું રચવાનો હવે નક્કી ઠરાવ કીધો.

ફીરદોસી પોતાનુ ધારેલું કાંમ શરૂ કરે, તે આગમચ તે પોતાના શેહરમા રેહતા મહમુદ મશુક નામના એક પરહેજગાર બુઝોર્ગ ઓલીયા પાસે ગયો. આ પરહેજગાર પીર, પોતાનો સઘલો વખત ખુદાની ઇબાદત કરવામા ગુજારતો હતો, અને શેહરમા વસ્તાં સઘલાં નાહનાં અને મોટાં તેને માન અને વિસ્વાસની નજરથી જોઇ, તેના આશીશ લેવા, અને પોતાની નેક મુરાદ તેની આગલ જાહેર કરી, તેની દુવા માંગતાં હતાં. આવા એક પરહેજગાર પીર પાસે ફીરદોસી ગયો, અને પોતે માથે લેવા ધારેલાં મહાભારત કાંમ વિશે પોતાની ખાએશ તેની આગલ જાહેર કરી, તેના ભલા આશીશ માંગવા લાગ્યો.(4)

1. એ પેહલવી પુસ્તક દાનેસ્વર દેહકાંનવાલું ખુદાએ નામુ હતું.

તે ઓલીયા પીર મર્દે, ફીરદોસીને મોઢાડેથી સઘલી હકિકત સાંભલી આશીશ દીધા.

સુણી શેક મહમુદ મશુકે વિગત,
કહ્યું ફીરદોસીને આપી ઉલટ.
દુવા ચાહી દીલથી પીરે તમામ:
"ખુદા પાર પાડે એ તારૂં કાંમ.
શરૂ કર ધરી હાંમ ઓ નેકજાદ,
બમેહરે ખુદા પાર પડશે મૂરાદ.
શરૂ કર નઝમ[1] તું કસીને કલમ,
છે તારી પાસે રકમબંધ ઈલમ.
જબાં ખોલ તારી જરાબી ન ડર,
શરૂઆત કર તું કસીને કંમર."(5)

એક બુજોર્ગ પીરાંનપીરના એવા આશીશ મેલવ્યા પછી, અને મહમદ લશકરી તરફથી જોઇતાં સાહિત્યને લગતી પેશી મશહુર કિતાબ મલ્યા પછી, ફીરદોસીએ પોતાની દીલની મુરાદ પ્રમાણે શાહનામુ લખવાની શરૂઆત કીધી. શાહનામુ શરૂ કરતા ફીરદોસીએ સહુથી પહેલી શરૂઆત

જોહાક[2] અને ફેરેદુન વચ્ચે ચાલેલી લડાઇ વાલાં દાસ્તાંનથી શરૂ કીધી. એ દાસ્તાંન ફીરદોસીએ તમામ બેતબાજીમા રચવા માંડયું હતુ. ફીરદોસીએ રચેલાં એ

૧. નઝમ યાને બેતબાજી.

૨. જોહાક પેશદાદીયન ટોળાનો પાંચમો પાદશાહ હતો. તે મરતાસ બીન તાઝી નામના એક અરબ પાદશાહનો દીકરો હતો. તેણે અબ્લીસના ફરેબથી, પોતાના બાપને દગલબાજીથી મારી નાખાંન્યો હતો. પાદશાહ જમશેદ સાથે એ જોહાકે લડાઈ કરી, તેનુ ઈરાંનનુ રાજ અને તખત લેઇ લીધાં હતાં, અને ઈરાંનનો પોતે પાદશાહ બની ઈરાંનીઓ ઉપર તેણે મોટો

દાસ્તાંનની બેતોની ચરચા લોકોમાં થવા લાગી, અને તે બેતબાજી લોકોને ઘણીજ પસંદ પડી. એ બેતબાજીની ખુબીની તારીફ તુસ શેહરના હાકેમ અબુ મનસુરને કાંને ગઇ. અબુ મનસુરે ફીરદોસીને બુલાવી તે બેતબાજી પોતે સાંભળી, અને તે પોતે તેથી ઘણોજ ખુશી થયો, અને ઇરાંનની આખી તવારીખ નઝમ (બેતબાજી)મા રચવાનુ કાંમ ચાલુ રાખવા તેને તાકીદ કરી. પોતાથી બનતી દરેક મદદ તેને આપવાની મરજી બતાવી. જેને માટે ફીરદોસી નિચે પ્રમાણે લખે છે:

"ઉલટ એમ આપી બોલ્યો અજીજ,
ખુશી દીલ થયું છે, સુણી તારી ચીજ.[1]
ન હરગેજ કરતો નઝમમા[2] કસુર,
મદદ મારી બેશક આપશ જરૂર.
જરૂરત મદદની પડે તુને જયાર,
સદા તારી ઉમેદ પાડશ હું પાર.
જતો ના તું હરગેજ બીજા કણે,
સાંભલ કહું છું જે કંઈ તને."

ફીરદોસીનાં મદદગાર તુસના હાકેમનું ગુજર પામવું.

ફીરદોસી આ ભલા મદદગારની ઉલટને આધારે શાહનામુ રચાવામા તુરત રોકાઇ ગયો. મગર તેની કમનસીબી

જુલમ ગુજારયો હતો. એ જોહાકે આબતીન નામના એક નેક અને નિરદોશ શખ્સને મારી નાખ્યો હતો, કે જે ફરીદુનનો બાપ હતો. તે વખતે તેની બાનુ ફરાંનક હમેલદાર હોવાથી, અલઅરૂજ તરફ નાહસી, ત્યાં ફરેદુનને જનમ આપ્યો હતો. ફરેદુને મોટો થઇ, જોહાક ઉપર ચઢાઈ કીધી, તેમા તમામ ઈરાંની રઈયત સાંમેલ થઇ, અને જોહાકને કેદ કરી તેને દમાવંદ પાહાડ ઉપર કેદ કીધો, અને ફરીદુન ઈરાંનના તખત ઉપર બેઠો.

૧. બેતબાજી. ૨. કાવ્ય રચના.

તુરતજ ભરપા થઇ, અને તેનો ખરો કદરદાંન દોસ્ત, તુસને હાકેમ મનસુર, મરણ પામ્યો. એના મરણથી ફીરદોસી ઘણોજ દુખી થયો, અને તેના ગમમા ગીરફતાર થઇ વિલાપ કરવા લાગ્યો:

ફીરદોસીએ મનસુર માટે કરેલો વિલાપ.

"કદરદાં ગયો ના કદર કંઇ રહી,
કજા મનસૂરની ગજબ થઇ ગઇ.
મિસલ આડ નેતર જેમ કરકરે,
ધ્રુજે મુજ જીગર, આંખ આંસુ ઝરે.
મને યાદ તેના હજી છે સુખન,
હજી તેનું છે કાંનમા મુજ વતન.
કે અર્પણ કરજે એ તારી કિતાબ,
કોઇ માલિકે-મુલ્ક હસીનો—હબાબ."

પણ ફીરદોસીના કમનસીબે મનસુર જેવો તેનો કદરદાન ગુજર પામ્યો. એ અણુ મનસુરના મરણ પછી, ફીરદોસી નિરાસ થયો ખરો, છતાં તેણે શાહનામાનું કાંમ ચાલુ રાખ્યું.

તુસનો નવો હાકેમ. મહામુદ શાહ ગઝનવીનું ફીરદોસી માટે ફરમાંન.

અણુ મનસુરના મરણ પછી, તુસના નવા હાકેમ તરીકે મહામુદ શાહ ગઝનવીએ,[1] અરસલાંન ખાંન નામના શખ્શને નવા હાકેમ તરીકે મોકલ્યો.

એ વખતે મહામુદશાહ ગઝનવીને કાંને ફીરદોસીની તારીફ પુગી ગઇ હતી. તેણે આ નવા હાકેમ ઉપર ફરમાંન મોકલ્યું, કે

૧. મહામુદ ગઝનવી, એ સુલતાન મહામુદ સબકતગીનનો દીકરો હતો. તે ઘણો લાયક હતો. એને હિંન્દુસ્થાંન ઉપર ૧૨ વખત ચઢાઇ

શાએર ફીરદોશીને ગઝની[1] તરફ એકદમ રવાના કરી આપવો.

મહામુદ શાહ ગઝનવીનુ ફરમાંન તુસ શેહરના હાકેમને મલતાંજ તેણે ફીરદોસીને બોલાવી મંગાવી, તેને મહામુદ શાહનું શાહી ફરમાંન વાંચી સંભલાવ્યું. ગઝની તરફ જવાનુ આ શાહી ફરમાન સાંભલી ફીરદોસી જરા વમાસણમાં પડયો, અને પોતાનુ વતન તુસ છોડી દુર દરાજ જવા માટે તે આનાકાની[2] કરવા લાગ્યો, પણ અંતે ઉંડો વિચાર કરતાં તેણે પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો.

કરી હતી, અને સોમનાથનુ નામીચું હિંદુ દેહર, કે જે દેહરાંમા ઓ૦ માઉંન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલ્ફીન્સ્ટનના લખ્યા પ્રમાણે, દર ગ્રહણને દિવસે બે લાખથી ત્રણ લાખ પુંજારીઓ ભકતી કરવાને ભેગા મલતા હતા, તથા જુદા જુદા રાજાઓએ, તે દેહરાંનો જાથુકનો ખરચ ચલાવવાને માટે ૨૦૦૦ ગાંમડાંઓ બક્ષેસ આપ્યાં હતાં, તથાં એ દેહરાંમાં ૨૦૦૦ બ્રાહમણો, ૫૦૦ નાચનારીઓ, તથા ૩૦૦ ગાનારાઓ જાથુક રેહતા હતા, તથા એક ઘંટ, કે જેની સાકળ ફકત ૨૦૦ મણ સોનાની હતી, તે દેહરું એ પાદશાહે ઈ૦ સ૦ ૧૦૨૪ ના સાલમા લુટી લીધું હતું. એને ૩૬ વરશ રાજ કીધું હતું, અને ઇ૦ સ૦ ૧૦૩૦ ના એપ્રેલ માસની ૨૯ મી તારીખે, પોતાના રાજધાની ગઝની શેહરમા તે મરણ પામ્યો હતો. એની કબર ગઝનીમાં છે. સોમનાથના દેહડાંના દરવાજા, જે મહામુદ શાહ કાહડીને પોતાની સાથે ગઝની લેઇ ગયો હતો, તે આંઠ સદી સુધી ગઝનીમાં રેહ્યા પછી, ઈ૦ સ૦ ૧૮૪૨ મા લોર્ડ એલનબરોએ પાછા લીધા હતા.

૧. ગઝની આફગાંનીસ્તાંનની પશ્ચીમે આવેલું છે.

૨. ફીરદોસીને જ્યારે મહામુદ શાહે ગઝની બોલાવ્યો, ત્યારે તેની ઉંમર ૫૮ વરશની હતી. એ વખતે ફીરદોસી પોતાના શાહનામા માટે, અફ્રો શીયાવક્ષનું દાસ્તાન રચી રહ્યા હતો. ફીરદોશીની ૫૮ વરશની ઉંમરે, હીજરી સને ૩૮૭ નુ સાલ હતું, અને મહામુદ શાહ ગઝનવી એજ સાલમા ગઝનીની ગાદી ઉપર આવ્યો હતો. એ ઉપરથી માલમ પડે છે કે શાએર ફીરદોસી ૫૮ વરશની મોટી ઉંમરે મહામુદ શાહની દરબારમાં જવા તુસ શેહરથી નિકલ્યો હતો, અને અફ્રો શીયાવક્ષનું દાસ્તાંન, ગઝની જવા આગમચ તેણે તુસ શેહરમા રચ્યુ હતું, અને આખું શાહનામુ ૭૧ વરશની બુજોર્ગ ઉંમરે રચીને પુરૂ કીધું હતું.

અને ગઝની જવા તે તૈયાર થયો.

ફીરદોસી ગઝની જવા તઈયાર થાય છે.

સુણી એ હુકમ ફીરદોસી તુસી,
ગઝની જવાને થયો તે ખુશી.
મગર યાદ મહમદ મશુકની[1] પડી,
સિકલ તેની સાંમે જાણે ખડી.
સુખન ઓલીયાની પડી તેને યાદઃ
"બમહેરે ખુદા પાર પડશે મુરાદ."
કિધો દુર દીલથી અંદેશાને,
મંજુર કીધો શાહી સંદેશાને.
ધરી દીલ ઉમેદ બની બેફિકર,
કબુલ કીધી ગઝની જવાની સફર.
પડી દીલપસંદ એક રોજે સહવાર,
વતન તુસ છોડી નિકલીયો બહાર.
મંજલ મુસીબત સહી કંઇકંઈ,
પુગ્યો અંતે ફીરદોસ હેરાત[2] જઈ.

ફીરદોસી વિરૂધ્ધ રચાતું પ્રપંચ.

બદઉદીન નામે ખિજમતગુજાર,
કરતો મહામુદનો કારોબાર.
ખબર ફીરદોસીની તેને પડી,
કે આવશે તે ગઝની કોઇબી ઘડી.
તો મેલવશે મોટું દરબારે માન,
સુણી શાએરી શાહ થશે કુરબાંન.

૧. તુસનો ઓલીયા પીર જેણે ફીરદોસીને ભલા આશીશ દીધા હતા.
૨. હેરાત ખોરાસાંનની રાજધાની.

હસદ 'ને કપટથી બની એકરાર,
ગયો રૂદકી, અનસરીને દવાર.
હતા બંન્ને શાએર દરબારના,
નગીના હતા બેહુ સંગારના.
જઈને બદઉદીને આપી ખબર:
"બલાગત નવી આવે છે આજ ઘર.
તુસનો તે શાએર વતનદાર છે,
કલમ તેની વીજ સમ તલવાર છે.
સુખન જેના પમરે મિસલ ગુલછડી,
સજાવટ સુખનની શકરથી ભરી.
રચાવટ રકમબંધ મોતન લડી,
વિચારો ચમકે મિસલ મુશતરી.
છે તેનું શાએર ફીરદોસી નામ,
આવે છે ગઝનીમે કરવા મુકાંમ.
તે આવે છે લઈને શાહી હુકમ,
કરે શાએરી તે ચલાવી કલમ.
તવારીખે ઈરાંન[1] અગર તે રચે,
તો કેમ અંનસરી તારી હુરમત બચે."

શાએર ફીરદોસી મહામુદશાહના ફરમાનથી ગીઝની તરફ આવે છે એવી ખબર મલતાંજ, દરબારના શાએરો અનસરી અને રૂદકી ઘણાજ દલગીર થયા, અને તેઓ વમાસણમા પડયા, કે

૧. ઈરાંનની અસલી પાદશાહ અને પેહલવાંનોની તવારીખ રચવાનો, અને તેમના પરાક્રમ જાણવાનો મહામુદ શાહ ગઝનવીને મોટો શોખ હતો. એ તવારીખ રચવાનું કાંમ અગર જો મહામુદ શાહ ફીરદોસીને સપુરદ કરે, તો દરબારના શાએર અનસરી અને રૂદકીની હુરમતને મોટો ધોકા પુગે, એવું માની લેઈ, બદઉદીને ફીરદોસી વિશેની ખબર અનસરીને આપી હતી.

ફીરદોસીના આવ્યાથી તેઓ મોટી બેજાબતમા આવી પડશે. એક લાંબો વિચાર કરી તેઓ એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યા, કે: "કાઇ એવો પ્રપંચ રચવો ઘટે છે, કે ફીરદોસી ગીઝની આવતો અટકે, અને હેરાતથીજ તે પોતાને વતન – તુસ – પાછો ફરે, અને તે પોતેજ મહામુદ શાહ ઉપર કાંઇ બાહાનું મોકલાવી આપે. એ પ્રપંચ અમલમા મુકવાની નેમથી, અનસરી અને રૂદકીએ નિચલો રૂક્કો ફીરદોસી ઉપર લખી, એક કાસદ પાસે તે હેરાત તરફ રવાના કીધો:

અનસરી-રૂદકીએ ફીરદોસી ઉપર
લખેલો કાગજ.

"બિરાદરેમન ફીરદોસી તુસી,
બમહેરે અલ્લાહ રહો તું ખુશી.
બાદઝ મંજુર સલામો અલેક,
આમીન હમારી દુવાઓ નેક.
સદા રેહમ તુજપર હોજો રસુલ,
મુરાદ કુલ તારી થાજો હુસુલ.
બિરાદાર અજીજ તું મહેરબાંનેમન,
તું સરતાજ શાએર અફસર ચુંનંદ.
તું આવ્યો છે હુકમ લઇ મહમદી,
મગર હિંયાની ફેરવઇ ગઇ છે ગતી.
એક વખત શાહને પડી તારી યાદ,
કહ્યું કે બુલાવો તુરતજ નેકઝાદ.
તે વખત હમને ઉમેદ એ હતી,
તુ આવીને મલશે ગઝની પતી.
મગર તે ઉમેદ થઇ ગઇ ખાક,
નથી યાદ ફરી તારી કીધી જરાક.

તું આલી મરાતબ, આલીવિકાર,
લખી આ કરૂં છું છુપો એકરાર.
હિયાં શાએરોની કદર કંઈ નથી,
બદલઈ ગયો છે ગઝની પતી.
લખાવટ કરી છે કરી દીલભરી,
લખતંગ તહારો રફીક અનસરી."

અનસરીના રૂક્કાથી ફીરદોસી ઉપર થાયલી અસર.

અનસરી અને રૂહકી શાએરોનો આ બુરી નિષ્ટાથી લખેલો કાગજ ફીરદોસીને મલ્યો, અને તે વાંચી ફીરદોસી ઘણોજ નિરાસ થઇ ગયો, અને તે પાછો તુસ શેહર જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. તેણે આ રૂક્કાને ખરેખર એક દીલભરી કરનારો, અને સિધે રસ્તે દોરવનારો માની લીધો; પણ નિરાંતે વિચાર કરતાં તેને લાગ્યું, કે આ ખબર મોકલવામા કાંઇ છુપી મતલબ હશે, માટે વધારે તેહકિક કરવાના ઇરાદાથી, ફીરદોસીએ હેરાતમા થોડા દિવસ વધારે રેહવાનો વિચાર કીધો, અને અબુ બકર વરાક નામના એક દોસ્તને ત્યાં ફીરદોસીએ પડાવ નાખ્યો.

બદઉદ્દીન અને અનસરી તથા રૂહકી વચ્ચે અદાવત થવી.

પણ ફીરદોસીની સરજત ગીઝની જવાની, અને શાહનામું લખી સંપુર્ણું કરવાની સરજાયલી હતી, તેથી બનાવોએ જુદીજ વળાંણુ લીધી. ફીરદોસી પોતાંને વતન જવાનો વિચાર તહકુબ કરી હેરાતમા થોડા દિવસ વધારે રેહી પડયો, તે દરમિયાંન ગીઝનીમા બદઉદીન અને અનસરી તથા રૂહકી શાએરોની મિત્રાચારીમા કાંઇક ખલલ પડી. ખલલ એમ પડી કે અનસરી અને રૂહકીએ ફીરદોસીને ગીઝની આવતો અટકાવવાનો વાંક બદઉદીનને ગળે ઓલણ્યો. એ ઉપરથી આ ત્રણે જન વચ્ચે ખટપટ ઉભી થઇ,

અને તેજ વખતે અદઉદીને ફીરદોસી ઉપર એક કાસદ તુરતજ રવાના કરી, નિચે પ્રમાણે જણાવ્યું, કે તેને ગીઝની આવવા માટે તુરતજ નિકલી પડવું.

અદઉદીને ફીરદોસીને ગીઝની બોલાવવા લખેલો કાગજ.

બિરાદરેમન ફીરદોસી નામદાર,
અએ આલી મરાતબ, આલી વિકાર.
અવલ પુગે તુંને મહારી સલાંમ,
હું બંદા અદઉદીન તહારો ગુલાંમ.
લખું શું હકિકત અએ નેકનામ,
અગર આવી ગઝની કરે તું મુકાંમ.
ખુશી થાશે તુંથી મહામુદ શાહ,
સુણી તુંજ કલાંમો થશે દાદખાહ.
મળી સાથ રૂદકી અને અનસરી,
કિધી'તી લખાવટ હસદથી ભરી.
ગલત વાત સઘલી તે જાણજે,
હું જે લખું છું સત માનજે.
અદેખાઇ રૂદકી તહારી કરે,
રખે તેની કિરતી તું આવી હરે.
મળી સાથ તેની ગયો અનસરી,
શિકાયત કરે વેર દિલમા ધરી.
અગર આવી હિયાં શાએરી તું કરે,
તો બેશક મહામુદનું દીલ હરે.

અગર શાએરી તું કરે દીલરંગ,
મળેં માલો હોલત, એલકાબ સંગ.
લખાવટ મહારી મન માંહે ચીન,
રફીક તારો લખતંગ બદઉદીન."

'બદઉદીન'

બદઉદીનથી મલેલી ખબર જાણી અનસરી અને
રૂદકી માટે ફીરદોસીએ કરેલા ટીકા.

બદઉદીનનો ગીઝનીથી આવેલો આવો કાગજ વાંચી, ફીરદોસીએ તુરતજ તેની ઉપર નિચે પ્રમાણે જવાબ મોકલાવી પોતે ગીઝની જવા નિકલ્યોઃ– (6)

"મહેરબાંન બદઉદીન રફીક નેકઝાદ,
બર લાવે યઝદાં તહારી મુરાદ.
સરોશે કહ્યું છે મને કાંનમા,[1]
ખજાનો છે મારાં જીગર જાંનમા.
મુજ પર સરોશની છે પુર નિગાહ,
જબાં મારી મીસલે છે અઝદાહ.
નથી મુજ મીજાંનમે અનસરી,
કહાં ઘાસ અને કાંહ ગુલબન છડી.
કરે ખ્યાલ મોટાઇ તણો રૂદકી,
બેશક કમઅકલ છે તે નકી."

---

1. સરોશના બાબમા ફીરદોસીએ લખેલી નઝમ નીચે પ્રમાણે છેઃ
બગુશ અઝ સરૂશમ બસી મુઝદહારત,
કેલમ ગંજે ગોહર ઝબાંન અઝદહારત.
ચે સનજદ બમીઝાને મન અનસરી,
ગીહા સું કશદ પીશે ગુલબન સરી.
અઝ બીહાનશી બારાદો રુદકી,
કે રાએ ફેઝુની ઝનદ રૂદકી.

ફીરદોસીની ગઝની તરફ કુચ.

ગઝનીના સાત શાએરો.

બદઉદીન ઉપર ઉપલો કાગજ રવાના કરી, ફીરદોસી હવે ગીઝની જવા હેરાતથી એકદમ ઉપડયો. એ વખતે મહામુદ શાહની પાસે ઇરાનના પાદશાહ અને પહેલવાનોની તવારીખના સાત દાસ્તાંનો નસરમા લખેલા પડેલાં હતાં, તે તેણે પોતાની દરબારના સાત શાએરોને એકએકું દાસ્તાંન બેતબાજીમા રચવા વેંહચી આપ્યું હતું, અને જાહેર કીધું હતું કે જે શાએરની બેતબાજી સહુથી સરસ નિકલશે, તે શાએરને ઇરાંનના શાહોની આખી તવારીખ રચવાનુ કામ સપુરદ કરવામા આવશે. એ સાત શાએરો ૧. અનસરી, ૨. ફરરૂખી, ૩. અસજદી, ૪. ઝીયની, ૫. ચંગઝન, ૬. ખુરરમી, ૭. તરમદી હતા.

ગઝનીના બાગમા ફીરદોસી અને દરબારી કવીનો સંવાદ.

ફીરદોસી પોતાની સફર પુરી કરી ગઝનીમા આવી પોંહચ્યો. તેણે પોતાના આવી પુગવાની ખબર એક કાસદ મારફતે પોતાના દોસ્તો ઉપર મોકલાવી, અને પોતે એક જાહેર બાગમા દાખલ થઇ ત્યાં હાથ મોંહડું ધોઇ નમાજ પહડવા બેઠો.

એ વખતે અનસરી, ફરરૂખી અને અસજદી નામના દરબારના ત્રણ શાએરો તેજ બાગમા ઉજાણી કરવા આવી બેઠેલા હતા. ફીરદોસી પોતાની નમાજ પુરી કરી, આ ત્રણ જનોને જોઈ, તેઓ તરફ જવા ઉઠયો. એક પરાયો અને અંજાણ્યો શખ્સ, તેઓની ટોળીમા સામેલ થઇ, તેમની મોજસોખ અને તેમના બોલવા ચાલવામાં ખલલ કરે, તે તેમને બીલકુલ ગમ્યું નહી. એટલાં માટે ફીરદોસીને પોતાની ટોળીમાથી દુર કરવા માટે એક જને સુચના કરી કે: " જોવો એ આપણી આગલ આવે કે

આપણુ સઘલા છાકટા હોઇયે તેવું ડોલ ઘાલી એની સાથે મસ્તી કરયે, એટલે એ આપો આપ ચાલી જશે."

પણ અનસરીએ તે સુચના પસંદ કીધી નહી. ત્યારે બીજાએ એવી સુચના કીધી, કે: "એને હિયાં આવવા દો. એ જેવો હિયાં આવે, કે આપણુ ત્રણુ જણે એક એક લીટી બેતની જોડી કાહાડી તેનો કાફીયો[1] બોલવાની સરત કરવી, અને તેને પણ એક સરખોજ કાફીયો બોલવાની ફરજ પાડવી. જો તે ચોથી લીટીનો કાફીયો જોડી જવાબ આપે, તો તે આપણી સાથે બેસવાને લાયક થાય, અને જો તે નિશફળ નિવડે, તો રૂખસદ લીયે."

આ હિકમતભરી સુચના ત્રણે જનોને પસંદ પડી. એ ગોઠવણ નક્કી થતાંજ ફીરદોસી તેઓની આગલ આવી પુગ્યો. તેને તેઓએ આઇજજત પોતાની પાસે બેસાડી, પોતાની ઇચ્છા જણાવી. ફીરદોસીએ આ દરખાસ્ત તુરતજ કબુલ કીધી, અને જણાવ્યું કે: "જો મને આવડશે તો બોલશ." એવાં નક્કી સેવટ ઉપર આ ચારે શાએરો એકમતે આવ્યા પછી, શાએર અનસરી, જેનો મરતબો સરવે શાએરોમા ઉત્તમ હતો, તેણે શરૂઆત કીધી:

અનસરી:- ચું આરેઝો તો માહ ન બાશદ રોશન.
ફરરોખી:- માનંન્દે રૂખત ગુલ ન બુવદ દર ગુલશન.
અસજદી:- મીઝગાંનત ગુઝર હમી કુનદ દર જોશન.
ફીરદોસી:- માનંન્દે સનાને ગીવ દર જંગે પશન.

1. કાફીયો એટલે કવીતાની લીટીને છેડે આવેલો છેલ્લો શબ્દ.

તરજુમો.

અનસરી:- મિસલ તુંજ રૂખ માહ રોશન નથી.

ફરરોખી:- મિસલ તુંજ મુખ કોઇ ગુલશન નથી.

અસજદી:- ભવાં તારા વીંધે બખ્તર કઠણ,

ફીરદોસી:- વિંધ્યાં જેમ ગેવે જંગે પશન.[1]

1. શીયાવક્ષના કીનાને ખાતર ઇરાંનીઓ જે લડાઇ તુરાંન ઉપર લેઇ ગયા હતા, તે લડાઇમા એક રાતે 'પશન'ના મેદાનમાં સઘળું ઇરાંની લશકર ઉંઘાઇ ગયું હતું, તેવામાં તુરાંનીઓના એક લશકરે ઇરાંનીઓ ઉપર અચણુચ હુંમલો કીધાથી, કેટલાક ઇરાંનીઓએ પશનના મેદાનમાંથી નાહસવા માંડયું. પણ પેહલવાંન ગેવ જે જાગતો હતો, તેણે કેટલાક સરદારોની સાથે મળી, ઘણીજ તારીફ લાયક રીતે તુરાંનીઓ ઉપર નેજાના માર મારી સખત રીતે તેમને વિંધી નાખ્યા હતા, જેથી ઇરાંનીઓની ફતેહ થઈ હતી. આ લડાઈને જંગે પશનની લડાઈ કેહ છે. (શાહનામુ)

શાએર અનસરી અને તેના ગોઠીઆ શાએરોને આ જંગે પશન વશે કાંઈ ખબર નહી હોવાથી, તેઓએ ફીરદોસીને પુછયાથી, તેણે તે વિશે જંગે પશનનું બયાંન કહી સંભલાવ્યું, અને એ પછી એ ત્રણે શાએરો સાથ ફીરદોસીને મિત્રાચારીનો સબંધ થાયો, જો કે બાતેનમા તો ફીરદોસીની તેઓ અદેખાઇ કરતા હતા.

કેટલાકોના કેહવા પ્રમાણે, અને ખાસ કરી વિદવાંન લેખક મોહલના કેહવા પ્રમાણે, આ કાફીયા જોડવાનો બનાવ ગઝનીના એક જાહેર બાગમાં નહિ, પણ મહામુદ શાહ ગઝવીની દરબારમા બન્યો હતો. મહામુદ શાહે પોતાના દરબારી શાએરો સાથે ફીરદોસીની શાએરીની કસોટી કરવા, તેઓને ચાર 'લાઇન' કાફીયા સાથની જોડવા ફરમાવ્યું. અનસરીએ કાફીયા તરીકે રદીફ આગલ 'શન' આવે એવો શબ્દ પસંદ કીધો. ફારસી ભાશામા, 'શન' ના કાફીયાવાલા 'રોશન,' 'ગુલશન,' 'જઓશન' એવા ફકત ત્રણજ શબ્દો છે. એવા 'શન'ની રદીફ યાને છેઠાવાલો બીજો કોઇબી શબ્દ ફારસી ભાશામા બાકી નહી હોવાથી, ફીરદોસી જેને ઈરાંનની આગલી તવારીખનું અચ્છું જ્ઞાન હતું, તેણે તેનો ઉપયોગ કીધાથી, દરબારમાં હાજરે રેહલાઓ તેની તારીફ કરવા લાગ્યા, અને મહામુદ શાહ પણ ફીરદોસી ઉપર ઘણોજ ખુશી થઇ ગયો.

ફીરદોસીનો નવો દોસ્ત માહુક. ફીરદોસી મહામુદ શાહની દરબારમાં.

'ઝટપટ' બેત જોડવાની ફીરદોસીની આવી શક્તી જોઈ ત્રણે શાએરો ઘણાજ ખુશી થઈ, તેની બાબજા વખાણ કરવા લાગ્યા, અને આ બનાવ બનયા પછી તેઓ વચ્ચે દોસ્તીનો ગાંઠ વધારે સારી રીતે બંધાયો. બરોબર એજ કટોકટ વખતે, માહુક નામનો એક માનીતા અમલદારનું, તે બાગમા અચાનક આવવું થયાથી, શાએર ફીરદોસી સાથ તેને દોસ્તી બંધાઇ. ફીરદોસીની જબાંન દરાજી, ફસાહત અને અકલમંદીથી આ માહુક ઘણોજ ખુશી થયો, અને પોતાની સાથે તે રાતે ખાંનુ લેવા માટે, ફીરદોસીને તેને પોતાને ઘેર લેઇ ગયો.

માહુક સાથ ખાંનુ લીધા પછી, ફીરદોસીએ પોતા ઉપર ગુજરેલી તમામ મુસ્કેલીઓની હકિકત ખુલ્લાં દીલથી તેને જણાવી, પોતે શું ઉમેદ ધારી ગીઝની તરફ આવ્યો છે, તે જાહેર કીધું. એ ઉપરથી માહુકે ફીરદોસીને કહ્યું, કે શાહ મહામુદની દરબારમાં બારતાંન નામું યાને 'સઇર-અલ-મલુક' નામની કિતાબ આવી હતી, અને શાહે પોતાના શાએરાને, ઇરાંનની તવારીખ માહેલું એક એક દાસ્તાંન બેતબાજીમા રચવા સોંપ્યું હતું.

ફીરદોસી આ વાત સાંભલી ઘણોજ ખુશી થયો, અને મહમુદ શાહની તારીફમાં તેજ વખતે તે નિચલી નઝમ 'ઝટપટ' જોડી બોલ્યોઃ

"તે છે જગનો દીનકર,[1]
હું છું કિરણ સમાન—

1. દીનકર યાને સુરજ

અંત તલક ઘસડાઇને,
કિરણ જશે આરમાન.[1]

શાએર અનસરીનું રૂસ્તમ સોહરાબનું દાસ્તાન.

આવી 'ઝટપટ' શાએરી સાંભલી માહક ઘણોજ ખુશી થયો, અને કહ્યું, કે આજ રોજે દરબારમાં એક મોટી મીજલસ મલી હતી, કેમકે જે સાત દાસ્તાંન સાત શાએરોને રચવા આપ્યાં હતાં, તેની આજે ત્યાં તપાસ ચાલી હતી. તે સઘલાઓમાં શાએર અનસરીએ લખેલા રૂસ્તમ અને સોહરાબના દારતાંનના થોડાક બેત શાહને ઘણાજ પસંદ પડયાથી, શાહે રૂસ્તમ સોહરાબનું દારતાંન તમામ બેતબાજીમા જોડવાનો હુકમ અનસરીને કીધો હતો.

ફીરદોસીએ માહકને પુછ્યું, કે: "તે બેત કયા હતા કે શાહ મહામુદને એટલા બધા પસંદ પડગા." માહકે જવાબ આપ્યો કે: "તે બેત રૂસ્તમ સોહરાબની ઉપર જયારે ફતેહ પામ્યો, ત્યારે સોહરાબને એવી આસા હતી, કે જેમ સોહરાબે રૂસ્તમને ગેઇ કાલે જતો મુકયો હતો, તેમ રૂસ્તમ આજે તેને જતો મુકશે, પણ તેમ કંઇ બન્યું નહી, અને રૂસ્તમ જેવો પોતાના આબદાર ખંજરે, સોહરાબને મારવા જતો હતો, તેવામા સોહરાબ ખંજરની નીચેથી જે કાંઇ બોલ્યો હતો તે બેત હતા, તે બેત આ છે:

અનસરીની નઝમ.

હરાંનગેહ કે તેશ્ને શૉહી તો બખુન,
બેચાલુદી ઇન ખંજરે આબ ગુન.

---

૧. આ તરજુમાવાલી બેતને મલતી ફીરદોસીની નઝમ નીચે પ્રમાણે છે:—

બુવદ ઝરરેહ અણુ કાસમ વ શાહ મેહેર,
પએ મેહેર ઝરરેહ રવદ તા સપહેર.

ઝમાને બખુને તો તીશ્ને શવદ,
બઆનદાંમ તો મુઇ દેશને શવદ.

તરજુમો:–

તરસ્યો થયો મુંજ લહુનો તું જયાર,
કિધુ આલુદા ખંજરે આબદાર.
તુંજ લહુનો જમાનો તરસતર થશે,
બદન બાલ તારા ખંજર થશે.

(કરવા)

ફીરદોસીનુ મહામુદ શાહની દરબારમા જવું.

ફીરદોસીએ એ ઉપરથી માહકને કહ્યું કે, મે રૂસ્તમ અને અસ્ફંન્દીયારનુ દાસ્તાંન બેત બાજીમા બનાવ્યું છે, અને મે જોડેલી બેતબાજી અનસરી કરતા વધારે કિમતી અને વધારે દીલપઝીર છે. તે હું તારે સ્વાધીન કરૂં છું, અને તું તે શાહ મહામુદને સપુરદ કરજે.

આ રૂસ્તમ અને અસ્ફંન્દીયારનું દાસ્તાંન, ફીરદોસીની ખાએશ મુજબ, માહકે શાહ મહામુદને પોહોચાડયું, અને ફીરદોસીની તમામ હકિકત શાહ મહામુદને માહકે જાહેર કીધી. શાહ મહામુદ તે બેતબાજી વાંચી ઘણોજ ખુશી થયો, અને ફીરદોસીને દરબારમા હાજર થવાનો હુકમ કીધો. હુકમ મુજબ ફીરદોસી દરબારમા હાજર થયો, અને મહામુદ શાહે રૂસ્તમ અને અસ્ફંન્દીયારના દાસ્તાંન વિશે પુછપરછ ચલાવી.

ફીરદોસી અને મહામુદ શાહ.

ફીરદોસીએ મહામુદ શાહ ઉપર દુવા ગુજારી, અને પોતાના લખેલાં દાસ્તાંનની હકિકત જણાવી. એ પછી ફીરદોસીના વતન તુસની વાત નિકલતાં મહામુદ શાહે પુછયું, કે તુસ શેહર કોણે બાંધ્યું હતું? ફીરદોસીએ પોતાના ઈરાંની તવારીખના અભ્યાસ અને જ્ઞાનને આધારે, તુસ શેહરની હકિકત જણાવતાં કહ્યું કે:

તુસ શેહરની સ્થાપનાની હેકાયત.

એ તુસ શેહર મીનોચેહરના દીકરા નોઝરના છોકરા તુસે પેહલવેહલું સ્થાપ્યું. હેકાયત એવી છે, કે પાદશાહ કએખુશરોએ શાહજાદા તુસને અફ્રાસ્યાબ સાથ લડવા[1] તુરાંન[2] તરફ રવાના કીધો હતો. પણ પાદશાહ કએખુશરોએ તુસને એવી તાકીદ કીધી હતી, કે તેણે (તુસે) કેલાતને[3] રસ્તે જવું નહી, કેમકે ત્યાં તેનો (કએખુશરોનો) સાવકો ભાઇ 'ફરૂદ,' જે વજીર પીરાંનની છોકરીને પેટે,[4] શીયાવક્ષને ત્યાં જનમ્યો હતો, તે ત્યાં રેહતો હોવાથી, મબાદા તેની સાથે લડાઇ ઉઠાવે. પણ કએખુશરોના ફરમાંન ઉપર તુસે ધ્યાંન આપ્યું નહી, અને તુરાંનની સરહદ ઉપરથી તેણે કેલાતને મારગેજ આગલ વધવાનો વિચાર કીધો એ ઉપરથી ફરૂદ અને તુસ વચે લડાઇ થઇ, અને તે લડાઇમા ફરૂદ મારયો ગયો. એ બીના કએખશુરોને ખબર પડતાં, તે તુસ ઉપર ઘણોજ ગુસ્સે થયો, અને કહ્યું કે: " મે તુને મારા બાપના ખુની અફ્રાસ્યાબની ઉપર કીનો લેવા મોકલ્યો, અને તેને બદલે તેં મારા ભાઇને મારી નાખ્યો. તુસ જ્યારે તુરાંનથી પાછો ફરયો, ત્યારે કએખશરૂની દરબારમા જવાની તેની હિંમત થઇ નહી, તેથી

---

૧. એ લડાઈ પાદશાહ કએખુશરોએ પોતાના બાપ સ્યાવક્ષના કીનામા પોતાના મમાવા અફ્રાસ્યાબ સાથે કીધી હતી, અને લડાઈ શરૂ કરવા માટે તેને પેહલવેહલાં તુસને મોકલ્યો હતો.

૨. તુરાંન દેશને ગ્રીક લોકો 'સીથીયા' કેહ છે. એ દેશનું નામ ફરીદુનના દીકરા 'તુર' ના નામ ઉપરથી તુરાંન કરી આપવામાં આવ્યું હતું. હાલ એ દેશને તારતરી કેહ છે.

૩. કેલાત, બલુચીસ્તાંનની રાજધાની હતી.

૪. પીરાંન તુરાંનના પાદશાહ અફ્રાસ્યાબનો વડો વજીર હતો. કએખુશરોનો બાપ શીયાવક્ષ, જ્યારે તુરાંનમા ગયો ત્યારે પીરાંનની દીકરી સાથે તે પરણ્યો હતો.

અયાઝ   મહામુદશાહ

ફીરદોસી.   અનસરી.   અસજદી.   રૂદકી.

મહામુદશાહ ગઝનવીની દરબારમા ફીરદોસી.

તેણે ત્યાં એક જુદુ શેહર વસાવ્યું, અને તેનું નામ પોતાના નામ ઉપરથી તુસ કરી રાખ્યું.[1]

આ ઉપરથી ફીરદોસીના ઈરાંનની તવારીખના ગ્નાન વિશે મહામુદ શાહે ઘણું ઉંચું મત બાંધ્યું. એ પછી પોતાના દરબારી કવીઓ સાથ ફીરદોસીની પીછાંન કરાવી, કે તેણે રૂસ્તમ અસ્ફંન્દીયારનુ દાસ્તાંન બેતબાજીમા રચ્યું છે. મીજલસમા સરવે ફીરદોસીની તારીફ કરવા લાગ્યા, અને અનસરી જે દરબારી શાએરોમા પેહલો દરજજો ધરાવતો હતો, તેણે ફીરદોસીની તારીફ કીધી.

અયાઝ ગુલાંમ અને ફીરદોસી.

રૂસ્તમ અને અસ્ફન્દીયારની બેત બાજી સાંભલી મહમુદ-શાહ ફીરદોસી ઉપર પ્રસન્ન થઇ ગયો. એવાંમા મહામુદ શાહના ગુલાંમ અયાઝનું દરબારમાં આવવું થયું. તેને જોતાં મહામુદ શાહે પોતાના શાએરોને ફરમાવ્યું, કે મારા અયાઝની આંખો ઉપર બે બેત બનાવો. ફીરદોસીની તપાસ લેવા સઘલાઓએ અરજ કીધી, અને તે અરજને અનુસરી ફીરદોસીએ નીચલી લીટીએ ઝટપટ જોડી આપી.

નઝમ

મસ્ત અસ્ત બુતા ચશ્મે તો વ તીર બદસ્ત,
બસ કસ કે ઝેતીરે ચશ્મે મસ્તે તો નઝસ્ત·
ગરપુશદ આરેઝત ઝરરેહે ઓઝરશા હસ્ત,
કજ બતીર બે તરસદ હમે કસ ખાસ્સે જમસ્ત.

---

1 શાહનામુ અને ફીરદોસી.

તરજુમો:-
અએ મર્દ હસીન તુંજ નયેનો છે મસ્ત,
અએ તીરંદાજ તીર તારે છે દસ્ત.
એ તીરે-નિગાહથી થયા કંઇક ખારો ખસ્ત,
બખ્તર સજી નયેનો ઉપર કર બંદોબસ્ત,
બાએસ એ નૈનોથી ડરે કુલ આલમ મસ્ત.
(કરતા)

આવી ઉમદા કિસમની ઝટપટ શાએરી ફીરદોસીને કરતો જોઇ, મહામુદ શાહ ઘણોજ ખુશી થઇ બોલ્યો, કે બેશક મારી મીજલસને આજે તુએ મિસ્લે ફીરદોસ રોશન બનાવી દીધી છે. મહમુદશાહે કરેલા આ ટીકા ઉપરથી કેટલાક લખનારાઓ કેહ છે, કે મહામુદ શાહના મોડડાંમાથી 'ફીરદોસ' શબ્દ નિકલ્યો, તે ઉપરથી મજકુર શાએરે, ફીરદોસી એવો તખલ્લુસ અખત્યાર કીધો હતો.

શાહનામુ રચવાનુ કાંમ ફીરદોસીને મહમુદશાહે સ્વાધીન કીધું.

આ બનાવ પછી 'સઇર-અલ-મુલુક' વાલાં પુસ્તકને તમામ બેતબાજીમા રચવાનુ કાંમ મહમુદ શાહે ફીરદોસાને સોંપ્યું. એ કાંમ માટે મહામુદ શાહે પોતાના મેહલની પાસે એક મકાંન તૈયાર કરાવી, ત્યાં ફીરદોસીને મુકાંમ કરવા જણાવ્યું. તે મકાંન માહેલાં દિવાંનખાંનાની દિવાલો ઉપર, પેહલવાંનો, પાદશાહો તથા તેમના વજીરો, તેમજ હથિયારો અને જાતજાતના જનાવરોના ચિત્રો ઉપરાંત, ઘોડા, હાથી, ઉંટ, વાઘ, ચિત્તા વિગેરે ચિતારો ચિતરાવ્યાં, કે જેથી ફીરદોસી શાએરી કરતી વખતે, તે ચિતારો જોઇ પોતાના મનના તરંગને સંતોશી શકે.

હિયાં ફીરદોસીએ શાહનામુ બેતબાજીમા રચવાનુ કામ શરૂ કીધું, અને તે મકાંનમા મહામુદ શાહના પ્યારા ગુલાંમ અયાઝ સીવાય બીજા કોઇનેબી જવાંની મનાઇ કીધી હતી.

મહામુદ શાહની દરબારમા ફીરદોસી કિરતન કરનાર[1] તરીકે.

આ મકાંનમા ફીરદોસીએ શાહનામાના દાસ્તાંનો જોડવાની શરૂઆત કીધી. જેમ જેમ ફીરદોસી શાહનામાના દાસ્તાંનો જોડતો હતો. તેમ તેમ તે દાસ્તાંનો શાહની દરબારમા, મેહફીલ રૂબરૂ રજુ કરતો હતો. તે દાસ્તાંનો સાંભલી મહામુદ શાહ ઘણોજ ખુશી થતો હતો, અને તમામ મેહફીલ ફીરદોસીની એક કિરતનકાર તરીકે તારીફ કરતી હતી.

ફીરદોસીની બેતબાજીની મહામુદ શાહે ઠેરવેલી કિંમત.

ફીરદોસીના દાસ્તાંનો બેતબાજીમા સાંભલી મહમુદશાહે પોતાનો સંપુર્ણ સંતોશ જાહેર કીધો:

બેશક ખુબી તારી માલમ પડી,
ઇબારત સુણી ફસાહત ભરી.
અજબ શએર તારા દીલને હરે,
અજબ દીલ મહેફીલ ખુશીથી ભરે.

---

૧. "મે૦ મોહલ પોતાની પાસેની એક જુની નકલમા આપેલા એક ચીત્રને આધારે જણાવે છે, કે ફીરદોસી ગાયનના વાજીંત્રો અને નાચનારી સ્રીઓના નાચ સાથે, પોતાની કવીતા શાહ મહામુદને ગાઇ સંભલાવતો હોય, એવું દીસે છે. એ ચીત્રમા ફીરદોસી એક ગાદી ઉપર બેઠેલો છે, અને તેની આગલ એક જાતની ખાસ બેઠક ઉપર તેનું શાહનામુ મેલેલું છે. તેની સનમુખ કેટલાક ગવઇયાઓ ઉભા છે, અને કેટલીક નાચનારીઓ ડાબી અને જમની તરફ વાંકી વલેલી જાણે તેના સરોદો પ્રમાણે નાચ કરતી ઉભેલી છે." અને (ડા૦ મોદી શાહનામુ અને ફીરદોસી.)

અજબ તારી તમસીલ,[૧] શીરીન જબાંન,
દિપેછે લાલ-એ-બદક્ષાં[૨] સમાંન.
બેમુળ બંધન, બેમુળ મિજાન,
ઇલ્મે ફસાહત, ઇલાહી સુભાંન.
રંગીન મીજાજી,[૩] અજબ રંગ રૂબાબ,
બાકી મિનોઇ, દિસે બેહિસાબ.
ગજબના સખુનો[૪] કરે દીલફિગાર,
ઈલાહી અજબ છે કલમનો બહાર.
બયાં જંગ બાજી,[૫] બયાંને શિકસ્ત,[૬]
બનાવી જતે છે જીગર દીલબસ્ત.[૭]
સુભાંન તારી કુદરત અએ ફીરદુસી,
કિધી સારી મહેફીલ તુંએ ખુશી.
સુભાંન ઓ કલમબાજ અરે નામચીન,
કલમ તારી રાખે તે આલેમીન.[૮]
કભી દીલ કરે ખુશ, કભી દિલગીર,
કભી દીલ હરે તું ઓ યાદગીર.
કરે દીલ મલુલના ઘડીમા ખુશી,
એવો તું કામેલ કવી ફીરદુસી.
કલમ બાજી તારી નથી કંઇ કમી,
કલમથી કરી તું રહ્યો રૂસ્તમી.

---

૧. તમસીલ યાને અલંકાર, Alligory. ૨. લાલ-એ-બદક્ષાં. બાન હરીફ માણુક ઉતપંન કરનારી જમીનવાળો, ઑક્સસ નદી પાસે આવેલો જીલ્લો, જે બદખશાંનને નામે પ્રખ્યાત થયલો છે. ૩. Metaphor. ૪. કરૂણારસ યાને Tragedy. ૫. ૬ રવી રસ યાને લડાઇની હારજીતના શઆરો. ૭. પ્યારમા મસ્ત કરે છે. ૮. આલમનો ધણી-ખુદા.

કલમ પાસ દૌલત શું છે બિસાદ,
કલંમ છે શમશીર કરતાં જ્યાદ.
કલંમ જે કરે તે બળ નહિ કરે,
કલમથી ભલા શેહરિયારો ડરે.
કલમથી ખુશી 'ને કલમથી ગમ,
કલમથી બને સર પળમે કલમ.
કલમથી કપાઈ ગયાં રાજ છે,
કલમથી થયાં બહુ બુરાં કાજ છે.
કલમ છે જાતે મિસલ હિરકણી,
જો ઉખડી તો દીસે બુરી પાપણી.
કબી તો બને છે કલમ ગુલ કળી,
કબી તો બને ઝાડુકસની સલી.
કલમબાજ રીજે તો રાજી બને,
કલમબાજ ખીજે તો પાજી બને.
કલમબાજ રખે તું છડી ભાંડતો,
કલમબાજ રખે કોઈ ફંદ માંડતો.
કલમથી કલમબાજ બળવાંન છે,
મગર કોઇ વખતપર પશેમાંન છે.
કલમ પર અગર હાથ 'રોશન' ધરે,
પલીદ મન જનોને પાવન કરે.
રચી મસ્નવી આવી સુંદર નલીન,[1]
કિધી તુંએ રોશન ગઝની જમીન.(7)

---

૧. લોટસ, યાને કમળના ફુલ જેવી.

હરએક હજારે શાએરના એક હજાર સુંનાના મીસ્કાલ[1] ફીરદોસીને આપવાનો હુકમ.

આવી કિસમની શાએરી સાંભલી મહામુદ શાહનું દીલ ઘણુંજ ખુશ થયું, અને પોતાના દરબારીઓ અને અમીરોના દીલ ફીરદોસીની શાએરીથી જયારે ઘણાજ ખુશ થયલાં જોયાં, ત્યારે તેણે પોતાના વજીર હસન મએમંદીને નિચે પ્રમાણે ફરમાવ્યું:

"સુભાંન તારી કુદરત એ દાનેશવર,
કિધી મારી મહેફીલ તુએ ખુશતર.
નથી મુજ મહેફીલે તુજસમ કવી,
તપાવી તે દરબાર મિસલે રવી.
મરહબ્બા અએ અબુ કાસમ જનાબ,[2]
હવે કર ખતમ જલ્દ તું આ કિતાબ.[3]
સાંભલ વઝીર મએમંદી હસન,
હર એક છે શએર બહારે-ચમન.
કરૂં છું મુકરર એવો કરાર,
કરે શએર ફીરદોસી જયારે હજાર.
હર શએર હજારે મીસ્કાલ હજાર,
કરજે તું ફીરદોસીને અખ્તીયાર.
* * *
સૂણી ખુશ થયો ફીરદોસી અપાર,
ખુશી થાયો દીલથી સુણી કરાર.

---

૧. રાા મીસ્કાલનું વજન એક તોલા બરાબર થાય છે. તે હિસાબે ૧૦૦૦ મીસ્કાલનુ વજન ૪૦૦ તોલા ભનું જોઇયે. (બ૦ એ૦ ૫૦) મેકન ૧૦૦૦ સોનાના મીસ્કાલને ૬૫૪ પાઉંડ બરાબર ગણે છે. (ડા૦ મોદી૦) ૨. ફીરદોસીનુ જનમ નામ, ૩. શાહનામું.

શરૂ શાહનામુ કિધું ધ્યાનથી,
રહ્યો નીત મશગુલ ઇમાનથી.
થતા શએર હજાર એક તૈયાર જ્યાર,
જતો લઇહસન મીસ્કાલ એક હજાર.
મગર ફીરદોસી કહેતો હસીઃ
"મને કંઇ ઉતાવલ નથી હિયાં કસી.
તમો રાખો એ મેહરબાંની કરી,
ન લેતા તકલીફ હવે હર ઘડી.
ખતંમ થાશે શાહનામું જ્યારે તદન,
જતી વખ્ત લેવશ હું મારે વતન."

ફીરદોસી ઉપર હસન મએમંદીની ખફગી.

એવી રીતે ફીરદોસાએ ગીઝનીમા તેને માટે ખાસ બનાવેલાં દિવાંનખાનામા બેસી શાહનામું લખવા માંડયું. મહામુદ શાહના હુકમ મુજબ તેનો વઝીર હસન મએમંદી, ફીરદોસી માટે દરેક હજાર શાએર જેવા પુરા થતા, તેવોજ તે સોનાના એક હજાર મીસ્કાલ કરાર મુજબ તેને આપવા જતો હતો. પણ ફીરદોસી તે જોખમ પોતા પાસે રાખવા બદલ વઝીરને અરજ કરતો કેઃ" એ જોખમ તારી પાસેજ હાલ તુરત રાખવો, અને હું જ્યારે શાહનામું પુરૂં કરી મારે વતન તુસ જવશ, ત્યારે એ સઘલી રકમ, હું મારી સાથે લેઇ જવશ." ફીરદોસીની મોટામા મોટી મુરાદ એ પઇસામાથી પોતાના શેહરની તુસ નદી ઉપર એક પાકો બંધ બંધાવવાની હતી, કે જેથી તેના ગામને નેહર મારફતે પુરતુ પાણી મલતું રહે.

ફીરદોસીની બાહોશીની ખબર જેમ જેમ ચોતરફ ફેલાતી ગઇ, તેમ તેમ અમીરો અને ઉમરાઓ તેની તારીફ સાંભલી તેને

માટે કિમતી ભેટ સોગાત ચાલુ મોકલાવવા લાગ્યા. એ ભેટ સોગાતોની ખબર વજીર હસનના કાંન પર જવાથી, તે ફીરદોસીની અદેખાઇ કરવા લાગ્યો. તે અદેખો પડી બેસી રેહ્યો નહી, પણ મહામુદ શાહ જયારેબી કાંઇ ઇનામ કે બક્ષેસ ફીરદોસીને આપવા ફરમાવતો, તે તેને આપવાના બીલકુલ અખાડા કરતો હતો.[1] ફીરદોસી તેથી ઘણોજ દુખી થઇ મનમા મુઝાવા લાગ્યો, અને બોહલ્યો:

છે રબ ઇલાહીનો હુકમ, રોજે અવ્વલથી જાણ;
સંપુરણ શાહનામું, . કરશે મારી જબાન.
કંઇ પરવા મુજને નથી, શાહી માલો-ઝર,
વળી પરવા મુજને નથી, મએમંદી કરરોફર.[2]

---

૧. ફીરદોસી ઉપર મહામુદ શાહના વજીર હસન મએમંદી તરફથી વિટેલી અદેખાઇના જેવીજ કાહાણી, ઈંગ્લન્ડના જાણીતા કવી, સ્પેનસરના બાબમા બનેલી નોંધાઈ છે. કવી સ્પેનસરે રાણી એલીઝાબેથને પોતે જોડેલી કવીતાઓ દેખાડયાથી, તે રાણીને ઘણીજ પસંદ પડી હતી, અને તેના ઇનામ તરીકે, પોતાના ખંજાનચી લોર્ડ સેસીલને તેણે હુકમ કીધો હતો, કે કવી સ્પેનસરને ૧૦૦ પાઉન્ડનુ ઈનામ આપવું. ખંજાનચીએ રાણી એલીઝાબેથને કહ્યું: "કે એ ઈનામ ઘણું મોહ્ટું છે." તે ઉપરથી રાણી એલીઝાબેથે કહ્યું કે 'તુંને જે વાજબી લાગે તે આપ. (Then give him what is reason). છતા ખજાંનચીએ સ્પેનસર કવીને કાંઇબી આપ્યું નહી, ત્યારે અંતે તે કવીએ નિચલી લીટીઓ લખી રાણીને આપી.:

"I was promised on a time,
To have reason for my rhyme,
From that time into this season,
I receiv'd nor rhyme nor reason."

આ લીટીઓ વાંચતાંજ એલીઝાબેથે ૧૦૦ પાઉંડ આપી દેવા ફરમાવ્યુ હતું. The Globe Edition of Spencer by Marrio. ફીરદોસીની સથે વજીર હસન મએમંદીની અદાવતનુ બીજુ એક કારણ એ હતું, કે ફીરદોસી સીહા પંથનો હતો, જ્યારે વજીર હસન સુની પંથનો હતો. આ બન્ને પંથ વચ્ચે અસલથીજ અનુન અને વેર વસેલાં હોય છે. આ સબબને લીધે વજીર હસન ફીરદોસીને ધીક્કારતો હતો. સુની પંથવાલાઓ સીહાપંથવલાંને 'રાફેઝ' એટલે પાંખડી મતવાલા કેહે છે. (ડા૦ મોદી૦)

૨. કરરોફર યાને દોર દમામ

ઉપલા શએર જોડવાની ખબર વજીર હસનને તેના દોસ્તોએ કેહવાથી, તે ફીરદોસી ઉપર ઘણોજ ગુસ્સે થયો, અને કોઇબી રીતે તેનુ કાટલું કાહડવાની તક તે શોધવા લાગ્યો. આથી ફીરદોસીના સઘલા દુશમનોનુ ઘણુંજ ચહડતું થયું.

ફીરદોસી ઉપર મહામુદ શાહનુ ગુસ્સે થવું.

ગુસ્સે થવાના કારણો.

વજીર હસન મએમંદી ફીરદોસી ઉપર ગુસ્સે થયા પછી ફીરદોસીના બીજા દુશમનો, જેઓ અત્યાર સુધી ચુપચુપ બેઠા હતા, તેઓ સઘલા મહામુદ શાહને ફીરદોસી વિરૂધ ભંભેરીને દરબારમાથી તેનુ કાટલું કહડાવવાની તજવિજ કરવા લાગ્યા, અને અનેક બોહતાંનો તેની ઉપર ઉભાં કીધાં.

ફીરદોસી ઉપર મેલાયલાં બોહતાનો.

પેહલું બોહતાંન તેઓએ ફીરદોસી ઉપર એવું મુકયું, કે ફીરદોસી જુદા જુદા ધારમિક મનો ધરાવનાર શખ્સ છે, અને તેના ટેકામા તેઓએ ફીરદોસીના જુદા જુદા શએરો ટાંકી, તેઓએ પોતાની દલીલને મજબુત બનાવી. એ ઉપરાંત શીહા અને સુની પંથ વચ્ચે વરતાં ઝનુનના ઓઠાં હેઠલ, મહામુદ શાહને ભંભેરવાની ફીરદોસીના હરીફો તરકીબ કરવા લાગ્યા.

આ સઘલી હીલચાલનુ પરીણામ એ આવ્યું, કે મહામુદ શાહ ફીરદોસી તરફ બેદીલ થઇ ગયો, અને ફીરદોસી ઉપરથી તેણે મન ઉતારો કીધો.

ફીરદોસીએ જયારે જાણ્યું, કે શાહનુ દીલ તેના તરફ બેદીલ થયું છે, ત્યારે તેણે પોતાના વફાદાર દોસ્ત અયાઝને એ બાબદ જણાવી. અયાઝે કહ્યું કે: " શાહની બેદીલીનુ એક કારણ એ છે, કે શાહનામામા કીયાંની પાદશાહોની બુનીયાદની તુએ બેહદ તારીફ લખી છે. દાખલા તરીકે પાદશાહ કએખુશરોની

બેહદ તારીફ તેં ચીતારી છે. તેજ પ્રમાણે અસ્ફંન્દીયાર પોતાના બાપ પાદશાહ ગુસ્તાસ્પને માટે જેહાં પેહલવાંન રૂસ્તમને કેહ છે. એ લખાણો મહામુદ શાહને પસંદ પડયાં નથી, એમ મને લાગે છે, અને તેથી તે બેદીલ થવા પામ્યો છે.

વળી એ ઉપરાંત બીજો બનાવ જે બન્યો, તે એ હતો, કે ફીરદોસીની શાએરી ઉપર મરી ફીતનાર શોખીનો, તેની ઉપર અનેક જાતની કિમતી ભેટો મોકલતા હતા, તે ફીરદોસી બચાવી રાખતો નહી હતો, કેમકે મહામુદ શાહ તરફથી તેને મલનારી મહાભારત રકમ ઉપર તે મુસ્તાક હતો. એક વખત ફીરદોસીનું રચેલું રૂસ્તમ અને અસ્ફન્દીયારનુ દાસ્તાંન, દેલમાનના[1] મુલકના શાહજાદા ફકરેદૌલા પાસ એક શખ્સ લઇ ગયો. તે શાહજાદાએ તે દાસ્તાંન વાંચી, તે લાવનારને સુંનાના ૫૦૦) દીરમ ભેટ આપ્યા, અને ફીરદોસીને માટે ૧૦૦૦) સુંનાના દીરમનું ઇનામ મોકલાવી એવું કેહવાડયું કે: “ જો મારી દરબારે આવે, તો તુને મોટો મરતબો અને માન આપી રાખશ, અને ગંજાવર ખજાનો આપી હું તારી કદર બુજશ.”

આ ખબર મહામુદ શાહને કાંને ગઇ, અને ગીઝની શેહરમા તે ફેલાઇ ગઇ. મહામુદ શાહને ફીરદોસી તરફ બેદીલ થવાનુ તેબી એક કારણ હતું.

ફીરદોસીની શાએરીની કસોટી.

એવા એવા તરેહવાર બનાવો, ફીરદોસીના દુશમનો કાંઇ અને કાંઇ શોધી કાહાડવાની તક જવલેજ જતી મુકતા હતા. પણ અત્યાર આગમચ જે બનાવો ફીરદોસીની વિરૂધ્ધ તેના દુશમનોએ મહામુદ શાહ આગલ પેશ કીધા હતા, તેનુ ભેગું

૧. એ દેલમાનનો મુલક કઝવીન અને ગીલાંનની વચ્ચે આવેલો છે.

પરીણામ એ આવ્યું હતું, કે શાહ મહામુદનો મન ઉતારો, ફીરદોસી ઉપરથી બેશક ઘણોજ થઇ ગયો હતો. એવામાં એક નવો બનાવ બનવા પામ્યો.

દરબારમા એક દાહાડો ફીરદોસીની શાએરીની વાત નિકલી. ફીરદોસીના હરીફોએ જણાવ્યું, કે ફીરદોસીની નઝમબાજી જે લોકપ્રીય થઇ છે, તેનું કારણ નઝમમા સમાયલી ફસાહતને લીધે નથી, પણ અસલની હેકાયતવાલા બનાવોની તરફ લોકોની મોહિનીને લીધે, તે લોકપ્રીય થઇ પડી છે. ફીરદોસીના દોસ્તે જેઓ એ વખત દરબારમા હતા, તેઓએ એ બીનાનો રદીઓ આપતાં એવી દલીલ કીધી, કે અસલ હેકાયતના બનાવો તો નજીવા છે, પણ ફીરદોસીની શાએરીમા સમાયલી ફસાહત, અને ઇલ્મે સુખનની બરકતથી, લોકોનુ તે ધ્યાંન ખેંચી રેહી છે.

આ તકરાર ઘણી જોશબંધ વધી પડી. મહામુદ શાહે તેજ વખતે ફીરદોસીની શાએરીની કસોટી કરવાનો ઠરાવ કીધો, અને ફીરદોસીને રૂસ્તમ અને અશ્કબુશનું દાસ્તાંન આપી જણાવ્યું, કે એ હેકાયતને આજનું આજ બેતબાજીમા રચી, દરબારમાં તેનું કીરતન કથન કરવું.

રૂસ્તમ અને અશ્કબુશની હેકાયતનો સાર.[1]

આ રૂસ્તમ અને અશ્કબુશના દાસ્તાંનનો ટુંકો સાર એવો છે કે, કાંમુસ કાસાંની નામનો સરદાર તુરાંનીઓની મદદે ઇરાંનીઓ સામે લડવા આવ્યો હતો. કામુસે પોતાનો એક પેહલવાંન, જે ઘણોજ જોરાવર અને લડાઇના હુંન્નરમા દરેક રીતે પુરવીણ ગણાતો હતો, અને જે અશ્કબુશને નામે પ્રખ્યાત થયો હતો, તેને ઇરાંનીઓ સાંમે લડવા માટે મયદાંને જંગમા

૧. અશ્કબુશ એ કાસાંનના મુલકનો એક જંગી પેહલવાંન હતો, અને અફ્રાસ્યાબની મદદે તે ઇરાંની લશ્કર સાંમે લડવા બાહાર પડયો હતો.

મોકલ્યો. ઇરાંની પેહલવાંન રેહાંમ, જે ગોદરેજ વજીરનો દીકરો થતો હતો, તે તેની સાંમે લડવા ગયો. પણ રેહાંમ અશ્કબુશની લડાયક હુંનરમંદી, અને જોર સાંમે ટકી શકયો નહી, અને અશ્કબુશથી આજેજ થઇ, જંગના મયદાંનમાંથી પીઠ ફેરવી નાહસી જઇ, સાંમેના પાહાડની કદણુમાં છુપાઇ બેઠો. રેહાંમને મયદાંનમાથી એવી રીતે નાહસી ગયેલો જોઇ, તુસ પેહલવાંન તેની ઉપર ઘણોજ ગુસ્સે થયો, અને પોતે અશ્કબુશ સામે લડવા જવા ચાહ્યું. પણ રૂસ્તમ પહલવાંને તુસને મયદાંનમા જતો અટકાવી કહ્યું, કે : "તું લશ્કરની સરદારી ધરાવે છે, તેથી લશ્કરને પડતું મુકી જો તું લડવા જશે, તો લશ્કરની પનાહ અને પાસ્બાંની કરવી મુશ્કીલ થઇ પડશે." રૂસ્તમે તુસને લશ્કર ઉપર નજર રાખી તેને તપાસવા કહ્યું, અને પોતે જંગના મયદાંનમા અશ્કબુશ સામે લડવા, તેના હમનબર્દ તરીકે પાંઉ પીયાદો ચાલતો ગયો. રૂસ્તમે મયદાનમા જતાંને વાર અશ્કબુશના ઘોડા ઉપ એક તીર ફેંકયો. આ તીરથી અશ્કબુશનો ઘોડો વીંધાઇ ગયો, અને ત્યાંજ મરણ પામ્યો, જેથી અશ્કબુશ પાંઉ પીયાદો થઇગયો. અશ્કબુશે આવો મામલો જોઇ તુરત પોતાની કમાંન ઉપર હાથ નાખી તીર ચઢાવ્યો, અને નેમબંધ રૂસ્તમ ઉપર છોડયો, પણ રૂસ્તમે પોતાની કુનેહથી તે તીરને છટકાવી નાખી, પોતે એક તીર અશ્કબુશ ઉપર ફેંકયો, અને તે તીરથી અશ્કબુશ વિંધાઇ જમીન ઉપર પટકાઇ પડી, જંગના મયદાંનમાજ મરણ પામ્યો.

આ મતલબનુ દાસ્તાંન ફીરદોસીને તેજ દાહાડે બેતબાજીમાં રચી કાહડવા શાહ મહામુદે ફરમાવ્યું, અને શાએર ફીરદોસીએ મહામુદ શાહના ફરમાંન પ્રમાણે તૈયાર કરી, તેજ દાહાડે દરબારમા તે રજુ કીધું. આખી દરબાર ફીરદોસીની આ નઝમબાજી સાંભલવા તલપી રેહી હતી. ફીરદોસીએ તે દાસ્તાંન દરબારમા ગાઇ સંભળાવ્યું, અને તે સાંભલી મહામુદ શાહ તેમજ

તમામ દરબાર હેરત બની ખુશ થઇ, અને સરવે કોઇ ફીરદોસ ઉપર આફરીન કરવા લાગ્યા.

અશ્કબુશના દાસ્તાંન માહેલી ફીરદોસીની જગ આશ્કાર લીટીઓ.

હવે એ બેતબાજીમા રૂસ્તમે અશ્કબુશ ઉપર તીર ફેંકવા બાબદ જે બેતબાજી ફીરદોસીએ રચી છે, તે ઉપર આખી દરબારનું ધ્યાંન ખેંચાઇ રહ્યું હતું. એક તીર ફેંકનાર, તીર ફેંકતી વખતે પોતાના શરીરના ભાગોને, તેમજ તીર અને કમાંનને તે કેવી રીતે જોલાંન અને વળાંણ આપે છે, તેનું બયાંન ઘણીજ સુંદર ફસાહતથી ફીરદોસીએ કરેલું છે. ફીરદોસીની એ બયેતો તેના તરજુમા સાથ અત્રે નોધી લીધી છે.

ફીરદોસીઃ-

બે માલીદ ચાચી કમાંનરા બદસ્ત,
બચર્મે ગુજન અંન્દર આવર્દ શસ્ત.
સેતુન કર્દ ચપરા વખમ કર્દ રાસ્ત,
ખરૂશ અઝ ખમે ચર્ખે ચાચી બેખાસ્ત.

* * *

'કઝા' ગુફ્ત ગીરે 'કદર' ગુફ્ત દેહ,
ફલક ગુફ્ત અહસંન, મલક ગુફ્ત ઝેહ.
કસાંની હમ અંન્દર ઝમાન જાન બેદાદ,
તો ગોફ્તી કે હરગેઝ ઝે માદર નઝાદ.

ફીરદોસીની નઝમનો સારઃ-

ધરી તેણે ચાચી કમાન હાથમા,
મુકયો અંગુઠો ચર્મની[1] ફાટમા.
કિધો હાથ ડાબો સીધો તટાર,
જમણાને વાળી કિધો વાંકદાર.
હસીને કમાને[2] કિધો લલકાર,
વળતાંજ વાંકે કીધો પુકાર.
ખેંચીને તાણી તીર કાંન તક.
કમાંને પુકારી કહાડયો હલક.
પુગ્યો અંગુઠા તક પયકાંન જયાર,
છુટી તીર વિંધી પીઠ ગયો આરપાર.
'કઝા'[3] બોલી ધરધર, 'કદર'[4] બોલી માર,
ફલક બોલી શાબાસ, મલક બલહાર.
કસાંની થયો તેજ વખ્તે ખતમ,
લિધો તો નહિ માત પેટે જનમ.

(કરતા.)

ફીરદોસીની આ બેતબાજી સાંભલી તમામ મેહફીલ છક થઇ ગઇ, અને મહામુદ શાહ ઉલટમાં આવી બોલી ઉઠયો:-

મરહબ્બાઁ, મરહબ્બાઁ, અએ નેકનામ,
અજબ છે નઝમમા નઝાકત કલાંમ.
કુલ કાબુલ[5] ને જાબુલની[6] હૌલત તમામ,
આ શાએર આગલ કુલ્લે બેદામ.

૧. ચર્મની ફાટ યાને ચાંમડાંની કોઠલી, જે કમાનની તાંતમાં તીર ગોઠવવા બનાવેલી હોય છે. ૨. કમાંન વળીને વાંકી થયાથી તેમાથી અવાજ નિકલ્યો. ૩. 'કઝા' યાને ખુદાનો હુકમ, ૪. કદર, યાને સરજત. ૫. કાબુલસ્તાંન અને જાબુલસ્તાંન એ બંને ગીઝનીની દક્ષીણથી તે સીસ્તાંન શેહરની પશ્ચીમ લગન જોડાયલાં છે, અને તે જમાનામા રૂસ્તમ પેહલવાંનના મુલક તરીકે ગણાતા હતા.

છે હાલતે રૂસ્તમ તું જપર નિસાર,
નઝમ તારી બેમુલ એ આલી વિકાર.

ફીરદોસીએ ખાબમા જોયલો રૂસ્તમ પેહલવાંન.

દરબારમા આવી રીતે પોતાના દુશ્મનોની રૂબરૂ પોતાની બેતબાજીની તારીફ મહામુદ શાહને મોહડેથી સાંભલી, ફીરદોસી પોતાનો તમામ આગલો ગમ ભુલી ગયો, અને પોતાના દુશ્મનો ઉપર પોતાની આવી રીતની ફતેહથી હરખાઇ તે પોતાને મકાંને ગયો. એવામાં એક અજાયબ બનાવ, બનેલો ફીરદોસી જણાવે છે. એ બનાવ ફીરદોસીએ અસ્કબુશનુ દાસ્તાંન દરબારમા રચીને તેનુ કિરતન કર્યા પછી તેજ રાતે બનેલો જણાવે છે.

તે રાતે ફીરદોસી પુર નિન્દમા આરાંમથી સુતો હતો, અને મોડી રાતે તેણે રૂસ્તમને સ્વપનામાં જોયો.

નઝમની કદર થઈ ગઇ આશ્કાર,
પડયો સેજ ઉપર કરતો વિચાર.
વહી રાત આગળ, પડી મધરાત,
ચહડી નિન્દ ભારી, મગજ મન રહાત.
પડેલો હતો ખુશ ખ્યાલાતમા,
દિઠો ખુદને 'મુકનાબાદ'મા.
ઉભેલો હતો દરને દરમિયાંન,
નજર એક પડીયો બડો પેહલવાંન.
બદન પર સજેલાં હતાં હથિયાર,
બખતર તન પર હતું ઓસ્તવાર.
હતા હાથ અંદર તીર 'ને કમાંન,
કંમર બંધ ખંજર, શમશીર મિયાંન.

હિંમત હાંમમા તે નહિ કમ હતો,
નિર્ખીને જોયું તો રૂસ્તમ હતો.
જણાયો સુરવીર પુર રંગમા,
જતો હોય મીસલ અશ્કબુશ જંગમા.
કદમ દબદબાથી ભરી ચાલતો,
ઉભો જોઇ ફીરદોસીને ભાલતો.
નમી ફીરદોસીની પાસે ગયો,
અદબથી નમી તે ઉભો રહ્યો.
“સલાંમો અલેક, ફિરદોસી તુસી,
હું રૂસ્તમ તુને જોઇને છું ખુશી.
અજબ તું કલમબાજ ઓ નામેવર,
કિધો તુંએ જગમે રૂસ્તમ અમર.
લખી મારી કિરતી અજબ તોરથી,
જગત જાણીતી થઇ મુજ જોરથી.
પડી ગારમાં હું થયો તો ખતમ,
મગર જીવતો તેં કિધો રૂસ્તમ.
ખજાંનો તું પરથી હું કરતે નિસાર,
ઇવઝ તુને અનમોલ દેતે હજાર.
મગર છે લાચાર રૂસ્તમ થયો,
નથી ગેતીમા તે, એદમ થયો.
મગર લે નવાજેશ મારી સુણી,
તુને વાત કહું છું, બહુ છે જુની.
કિધોસ્તો મે દુશ્મન કતલ એક વાર,
ગળાંમાહે તેના હતો એક હાર.

જવાહીર તેમાં હતાં આબદાર,
ગોહર 'ને લાલો હતાં બિશીયાર.
બેશક બેમુલ તે હાર છે,
લે તારે ખાતર તઇયાર છે.
મે રાખ્યો છે તે ધુળના ઢગમા,
છે એક નેજાબી તે વગમા."
ધરી તીરને ઝટ ખેંચી કમાંન,
કહ્યું રૂસ્તમેઃ "જોઇ લે જે નિશાંણુ."
જઈ તીર પડીયો જમીનની ઉપર,
પડયો ધુળનો ઢગલો એક નજર.
કહ્યું: "જલ્દ જઇને કાઢી લે હાર,
છે તારે લાયક તે દીલબહાર."

ફીરદોસીનું ખ્વાબમાથી જાગરૂત થવું.

આ સ્વપનો હિયાંજ પુરો થયો, અને ફીરદોસી જાગી ઉઠયો, તો માલુમ પડયું, કે બડી બામદાદ પડેલી હતી. તેણે વિચાર કીધો, કે ખ્વાબની વાત અગર જો તે કોઇને કેહશે, તો લોકો તેને દીવાનામા ખપાવશે. એવી ધાસ્તીથી જો કે તે કોઇ આગલ એ વિશે બોલ્યો નહી, પણ એ સ્વપના માટે તે હંમેશાં વિચાર કરતો, કેમ કે સ્વપના ઘણીવાર ખરા પડે છે, માટે આ તેનો સ્વપનોબી ખરો હોવો જોઇએ.

ફીરદોસી મહામુદ શાહ સાથ મુકનાબાદની સેહલગાહે જાય છે.

સ્વપનાની વાતને લાંબો વખત ગુજરયા પછી, શાહ મહામુદનું પોતાના રસાલા સાથ મુકનાબાદની સેહલગાહે જવું થયું. મુકનાબાદ જઇ પુગતાંજ ફીરદોસીને પોતાના સ્વપનાની યાદ પડી. તે યાદ પડતાંજ મુકનાબાદના દરવાજાની આસપાસ

તપાસ કરતાં, તેને એક મોટો ધુલનો ઢગલો નજરે પડયો. એ ઢગલો તેને સ્વપનામા રૂસ્તમે દેખાડેલા ઢગલાના જેવોજ હતો, એવી તેની ખાત્રી થઇ. ફીરદોસીએ અયાઝને પોતાના સ્વપનાની વાત જણાવી. અયાઝે લાગ ફાવતાં એક દિવસ મહાંમુદ શાહને કહ્યુ કે: "આ ધુલના ટેકરાવાળી જગ્યા ખાલી પડી છે, ત્યાં એક આલીશાંન મકાંન બાંધવાનો જો આપ હુકમ કરો, તો જયારેબી શાહ હિયાં આવે, ત્યારે મુકાંમ કરવા તે કાંમ લાગે."

મહામુદ શાહે અયાઝને, તે ધુલના ઢગ લી જગ્યા ઉપર એક મકાંન બાંધવાની પરવાંનગી આપી.

આ શાહી ફરમાન મળતાંજ અયાઝે તે ધુલના ઢગલાનો ટેકરો ખોદાવી જમીન સપાટ કરવાનો હુકમ કીધો, અને તે ટેકરો ખોદતાંજ, રૂસ્તમની બશારત પ્રમાણે ત્યાંથી એક બેમુલ હાર મલ્યો. અયાઝ તે હાર મહામુદ શાહ પાસે લેઇ ગયો, અને ફીરદોસીએ જોયલા ખાબની વિગત જણાવી. ફીરદોસીએ ગીઝનીમા જોયલા ખાબની વાત અયાઝથી સાંભલી, મહામુદ શાહ ઘણોજ તાજુબ થયો, અને તે હાર ફીરદોસીનેજ આપવાનો તેણે હુકમ ગીધો. મગર ફીરદોસીએ તે હાર લેવાની માન સાથ ના પાડી, અ. તે હારના ભાગલા પાડી, દરબારના શાએરીને વેંહચી આપ્યા, કેમકે . જાણુતો હતો, કે શાહનામું પુરૂં થયા પછી તેને મહામુદ શાહ તરફથી એક ગંજાવર દોલત મલનાર હતી.

ફીરદોસી શાહનામું તમાંમ કરે છે. મહામુદ શાહ પોતાની કબુલાત તોડે છે.

અંતે ફીરદોસીએ ગઝનીમા મહામુદ શાહ આગલ બાર વરસ[1] રેહી શાહનામુ તમામ બેતબાજીમા સંપુર્ણ રચી, તમામ

૧. ઇ૦ સ૦ ૧૦૧૦ ના ફેબરવારી માસની ૨૫ મી તારીખે અસ્ફન્દાર માહ અને અશીસંગ રોજે, ફીરદોસીએ પોતાનો જીંદગીના ૩૫ વરસ, એ કામ પાછલ રોકી તે પુરૂ કીધું હતું.

કીધું. જયારે ફીરદોસીએ શાહનામુ લખીને તમામ સમાપ્ત કીધું, ત્યારે તેની ઉંમરે ૭૧ વરશની થઇ હતી.

રચી શાહનામુ કિધું તૈયાર,
કિધા બેત તેણે પુરા સાઠ હજાર.
ખતમ કુલ કિધાં દાસ્તાંને કિયાંન,
કરી કુલ નઝમમા તવારીખ બયાંન.
હતો માહ સફંદાર, અને રોજ અર્દ,
સમાપત કિધો કિસ્સે યઝદેઝર્દ.
રજા ચાહી શાહની નજર તે કરૂં,
કે મકસદે મુરાદ ઝરથી ભરૂં.
દિઠાં વીપત 'ને વમલ અનેક,
બુજેર્ગી બની સાલ સીતેર પર એક.
આ દોરંગી દુનિયા, સરાએ સેપંજ-
મા વરશ પાંચ પર તીસ ખેંચી મે રંજ.
અકળમંદ બાહોશ દાનેશ યકીન,
પહડી બયતો કરશે મને આફરીન.
રચી આ બયતો જવશ હું મરી,
મગર હું થવશ જીવતો હિયાં ફરી.

ફીરદોસીએ શાહનામુ તમાંમ લખીને પુરૂં કીધા પછી હવે તે વિશેની ખબર મહામુદ શાહને કરવા, પોતાના માનીતા દોસ્ત અયાઝને તેણે કહ્યું. અયાઝે તે ખબર શાહને પુગાડી, અને શાહે તે પુસ્તક પોતાની પાસે મંગાવ્યું. મહામુદ શાહ તે પુસ્તક તપાસવા લાગ્યો.

પહડી પુસ્તકને થયો શાહ ખુશી,
બોલ્યો: "આફ્રીન અએ ફીરદુસી.

રચાવટ, સજાવટ, અજબ છે કરી,
લડી રહી ફસાહત મોતન લડી.
હરેક બએત દીલખુશ મનને હરે,
સિવા ફીરદોસી બિજો નહિ કરે.
શીરીન છે જબાની, મીસલ તેગ સમ,
કરે કુલ શાએરોના બંધ દમ.
રચી બયેત બેશક કિધી રૂસ્તમી,
જશે કુલ જગતના શાએર નમી.
હવે વાત સાંભલ વઝીર એ હસન,
રચી બયેત આ છે એકએક ચુનંન્દ.
હવે જલ્દ તઇયાર મિસ્કાલ કર,
કર તું રવાના પીલ પીઠ પર.
ગણી કાહડજે સાઠ હજાર[1] તું,
હવાલે તું કરજે જઇ રૂ-બ-રૂ.

હસન મએમંદીએ મહામુદ શાહને ભંભેરવો.

વઝીર હસન મએમંદી, મહામુદ શાહનું ફરમાન સાંભલી મનમા ઘણોજ ખલબલ્યો, મગર તે લાચાલાજ હતો. શાહના હુકમ સાંમે તે દમ ભરી શકે એમ નહી હતું. મગર ફીરદોસીની ઉપર વેર લેવાની આ વખતે તેને એક નવી તદબીર સોધી

સુણીને ફિતુરી હસન આ હુકમ,
બોલ્યો નમીને ભરી એક દમ:
"દાયમ સલામત રહો શેહરિયાર,
બીસાદ શું છે તુંને સાઠ હજાર.

1. સાઠ હજાર સોનાના મીસ્કાલનું વજન ચોવીસ હજાર તોલા થાય છે.

મગર ફીરદોસી એ ઝર જોઇને,
રખે થાય બેકલ,[1] અકળ ખોઇને.
પુગે જો દિમાગે હરખથી ખલલ,
પડશે વમળમાં એ બુઝોર્ગ કમળ.
ખુશીથી ફુલાઇ મરી એ જશે,
નહિ તો હરખઇ ચરી એ જશે.
સહું ચીઝ હદમા સદા સારી છે,
મગર હોય અનહદ સદા ખ્વારી છે.
અગર હોય શાહની જો પરવાંનગી,
કરી દુર શકીયે એ દિવાંનગી.
અગરજો હુકમ તું કરે શેહરિયાર,
દેઉ ચાંદી મીસ્કાલ હું સાઠ હજાર[2]"

* * *

સુણી લઇ હસનને શાહ બોલિયો:
"બેશક ભરમ તેં ખરો ખોલિયો.
અએ મંદી અકલ તારી મંજુર છે,
બલા ફીરદોસી તણી દુર છે.
લઇ જા તું ચાંદી પીલ પીઠ પર,
ઇનાયત કંચન બદલ તેને કર."

ફીરદોસીની કમનસીબી.

ફીતુરી મએમંદીએ એવી રીતે સોનાના મીસ્કાલ બદલ ચાંદીના મીરકાલ ફીરદોસી ઉપર મોકલવાની મહામુદ શાહની

૧. દીવાનો.

૨. સાઠ હજાર ચાંદીના મીસ્કાલનું વજન ચોવીસ હજાર તોલા થાય છે.

પરવાંનગી મેલવી. તેણે તુરતજ ચાંદીના સાઠ હજાર મીસ્કાલની થેલીઓ ભરી, તે અયાઝને સ્વાધીન કરી, ફીરદોસીને હાથોહાથ આપવા માટે તેને રવાના કીધો.

મંદી ફીતુરી બડો જાલસાજ,
કહ્યું એમ તેણેઃ "સાંભલ અયાઝ.
આ થેલીઓ છે ફીરદોસી થકી,
તે રાખેઓ છે બેશક આજે વકી.
એકંદર મળી સહું છે સાઠ હજાર,
પોહચાડી દે જઇ તેને દવાર."
હુકમ જયારે મંદીનો એવો થયો,
લઈ સંગ થેલીઓને તે ગયો.
ગયો ફીરદોસીને ઘર તે ગુલાંમ,
મગર ફીરદોસી ગયોતો હમાંમ.[1]
નજર જયારે શાએર ઉપર પડી,
અયાઝે નમીને નમન ખુબ કરી.
કહ્યું ખુબ આઝુર્દા એમ બનીઃ
"આ સાઠ થેલી લેઓ તમે ગણી."
ખુશી થાયો ફીરદોસ મલકાઈને,
જોતો રહ્યો ખુબ હરખાઈને.
કળી તેની ઉમેદ ગુલઝાર હતી,
મગર તેની તકદીર બેચાર હતી.

---

૧. હમામખાનુ એટલે અંઘોળ કરવાની જગ્યા. ત્યાં ચોકસ દામ આપી નિરાંતે બદન મસલીને નહવાડે છે, યા તેઓ પોતાને હાથે નાહે છે. ત્યા ખાવા પીવા અને હમામ લીધા પછી આરામએશ લેવાની જગ્યાઓ રાખેલી હોય છે.

ખોલીને થેલી કીધી નજર,
દીઠી તેણે ચાંદીથી ભરપુર-તર.
ઉદાસી, નિરાસી, પરેશાંનગી,
બની તેની હાલત દિવાંનગી.
નિર્ખીને બોલ્યો જોઇ અયાઝઃ
"આ તો છે ચાંદી, બીલકુલ બેકાજ.
આ ચાંદીના મીસ્કાલ શું કાંમ છે,
કબુલાત કંચન મનામ છે.
શું આ શાહી ઇજ્જત, આ તેનું નામ?
શું આ શાહી સુખન, આ તેનું કામ?
કીધો તો સુંનાનો દેવા હુકમ,
ને ચાંદીમા આપે છે આજે રકમ.
નઝમની ચહડી શું મગજને બુખાર,
કે તોડે મહામુદ શાહી કરાર."(8)

અયાઝે ફીરદોસી આગલ ભેદને ખોલવો.

કહ્યું એમ અયાઝેઃ "આલી જનાબ,
કરો કાં તબિયત નાહક ખરાબ.
હજરત સુણો તમ ધીરજ ધરી,
કહું છું હકિકત બની જે ખરી.
નથી કંઇ કસુર મહામુદની જરી,
એ છે મએમંદીની કાંરીગરી.
સુણી વાત મે છે ધરી કાંનથી,
થયું છે એ કાંમ શયતાંનથી."

મરો મહેમંદી; મરો એનું કાંમ;
ભમાવી કીધો શાહ બડો બદનામ.
દિધો 'તો કંચન દેવા વચન,
મગર ભભેરી કિધું ફર-ફંદ."

ફીરદોસીએ લુટાવી દીધેલી દોલત.

અયાઝને મોહોડેથી ફીરદોસી આવો ખુલાસો સાંભલી વધારે ગુસ્સે થયો, અને ગુસ્સાથી બોલ્યો:

"ઓ ફંદી, ફીતુરી, એ નાબકાર,
કિધો મારો પામાલ કુલ રોજગાર.
અદાવત થકી તેં ઘડયો મારો ઘાટ,
ભુલ્યો રાહ ઇલાહી તું શયતાંનઝાદ.
લુટયો ગંજ મારો, ન લુટિયું નસીબ,
પડો માર તુંજ પર ખુદાનો ફરીબ.
બુરી તારી બુનિયાદ નાબોશથી,
તું છે જાતે કમતર પાપોશથી."[1]
કરી એમ અફસોસ, ધરી મન ધીર,
ગળી ગોટ લહુનો દાબ્યું રૂઠીર.
બુલાવી હમામી કરી એક પુકાર,
પળમે લુટાવી દીધા વીસ હજાર.
બુલાવી અયાઝ એમ કહ્યું: "દીલદાર,
લે તું ઉઠાવી બિજા વીસ હજાર.
અએ માલીકે શરબત દુકાંનદાર,
લે તું ઉઠાવી આ વીસ હજાર.

---

૧. પગના ખાસડાં.

ઇવજમા તું દે એક પ્યાલો મધુર,
બનું તેની લેહજતમા ચકચુર."
બાદઝ બોલ્યો, બુલાવી અયાઝ:
"કહેજે શાહને સુખન મુજ આજ.
નથી શાહનામુ લખ્યું ગંજ કાજ,
મને ગંજની કંઇ હતી નહી દાજ.
ધરી'તી નહિ ગંજ ખાતર કલમ,
રચી મુજ કિરતી ખાતર નઝમ.
છે માલેક રોજીનો રજાક પાક,
કિધો છે મે રોશન અકલ ચેરાગ."

મહામુદ શાહનું વજીર હુસન મએમંદી ઉપર ગુસ્સે થવું.

ફીરદોસીના ગુસ્સા અને ધિક્કારનો પાર રહ્યો નહી. બીજા હાથ ઉપર મહામુદ શાહના માનીતા ગુલામ અયાઝે તેજ વખતે મહામુદ શાહને ફીરદોસીએ કહી સંભળાવેલા સઘલા સખુનો કહી સંભલાવ્યા, અને તેને માટે મોકલાવેલા ચાંદીના સાઠ હજાર મીરકાલ ફીરદોસીએ કેવી રીતે ઉડાવી દીધા, તે તમામ હકિકત તેણે મહામુદ શાહને વિગતવાર જણાવી. મહામુદ શાહ તે સાંભલી ઘણોજ દલગીર થઇ ગયો, અને હસન મએમંદી ઉપર, તેને મીરકાલ મોકલવાના બાબમા આપેલી ખોટી સલાહ માટે ઘણોજ ગુસ્સે થયો. એટલુંજ નહી, પણ તેના મરતબાને માટે તેને આપેલા સઘલા ખેતાબો છીનવી લઇ, તેને ઠપકો આપી કહયું કે:

"અએ મંદી ફિતુરી અરે બદલગાંમ,
કિધું તુએ કેવું બુરૂ આએ કાંમ.
અદાવત હિર્સનો થયો તું ગુલાંમ,
કિધો શાએરોમે મને બદનાંમ.
ગીબત મારી આલમમે સારી થશે,
હવે મારી મહેફીલ અકારી થશે."(9)

હુસન મએમંદીએ મહામુદ શાહને મનાવી લેવા દેખાડેલી ચતુરાઇ.

શાહ મહામુદને પોતાની ઉપર આવી રીતે ઉશ્કેરાઇ ગયેલો જોઇ, મએમંદીએ તેને મનાવી લેવાની નવી ચતુરાઇ કરતાં ચાપલુસીભરી સિફત ચલાવી કહ્યું:-

"અએ શાહ દલીલ તારી બેમુલ છે,
મગર ફીરદોસીનીબી ભુલ છે.
અગર શાહી બક્ષેસ હોય એક દિરમ,
છે લાજમ સમજવું મીસ્લે ચશમ.
સદા શાએરોનો એ મામુલ છે,
સમજતા નથી ધુલબી ફુલ છે.
અગર શાહી બક્ષેસ હોય કમતરીન,
મગર તેને કરવી ઘટે આફરીન."

ફીરદોસીને હાથીના પગ તલે કચડી નાખવાનો શાહે કરેલો હુકમ.

બુરા ખવાસના મએમંદી વજીરે, પોતાની ચાપલુસી ભરી ફીલસુફીથી, શાહ મહામુદના મગજ ઉપર એવી તો અસર કીધી, કે શાહી બક્ષેસને આવી રીતે ફીરદોસીએ ધિક્કારી શાહનું

મોટું અપમાન કરવાં જેવું તેણે કામ કીધું હતું. આ દલીલથી શાહ માહમુદ, હસન મએમંદીનો કસુર ભુલી જઈ, તે ફીરદોસી ઉપર છેડાઇ પડયો, અને પોતાની બક્ષીસ તરફ આવો ધિક્કાર દેખાડી તેને લુટાવી દેવાની સરકસી માટે, ફીરદોસીને હાથીના પગ હેઠલ કચડી નાખવાનો તેણે એકદમ હુકમ કીધો, કે જેથી બીજા શાએરો એવી બેદઅબી કરે નહી.

આ આફ્ત ભરેલા હુકમની ખબર ફીરદોસીને કાને પડતાંજ તે હેબતી ગયો, અને પોતાની બુજોર્ગીના વખતમા, વિના કારણે આવી કિસમની શીક્ષા થવા માટે તે નિરદોશ શાએર પોતાના નસીબને દોશ દેવા લાગ્યો. ફીરદોસીએ હવે પોતાના જીવ ાા આશા છોડી. તોપણ એક છેલ્લો ઇલાજ તેને પોતાના બચાવ ખાતર અજમાવવાનો વિચાર કીધો.

ફીરદોસીએ મહામુદ શાહને મનાવી લેવું.

ફીરદોસીને રેહવા માટે શાહ મહામુદે આપેલું મકાંન તેના મેહલની પડોસમાજ હતું. મહામુદ શાહ તે મેહલના બાગમાં રોજ બામદાદે ફરવા નિકલતો હતો. એ તકનો લાભ લેઇ બીજે દિવસે બડી ફજરમા, જેવો મહામુદ શાહ તે બાગમા ફરતો ફીરદોસીને દેખાયો, તેવોજ ફીરદોસી તે બાગમા ગયો, અને શાહ મહામુદના પગ ઉપર માથું મુકી કહ્યું કેઃ "મારા દુશ્મનોએ મારે માટે, હું જુદી જુદી દીનને માનું છું એમ આપને જણાવ્યું હોય, તો તે બીલકુલ જુઠું છે. ફીરદોસીએ બહુ કરગરી જણાવ્યું કેઃ

"અએ બંદે પરવર શાહ સુલતાંન,
સિફ્ત તુંજ મુલકની કરે આસ્માંન.

વસે યાહુદી, પારસી, ખ્રિસ્તીયાંન,
દીયે તુને જજીયો દઇ પુર માંન.
વસી તુંજ અમલમે કરે સહું ચમન,
હુંબી આપી જજીયો કરૂં હિયાં વતન."

આવા મીનતગુજારીના સખુનો કહી, ફીરદોસીએ શાહના પગની ઉપર પોતાનું માથું મુકી, તેના પગને ચુમી, તેના પગની ખાકને પોતાની પેશાંની ઉપર લગાડી. ફીરદોસીના ઉપલા રસીલા શએરો સાંભલી, તેની હાલત ઉપર દયા લાવી મહામુદ શાહે તેને માફી બક્ષી.

ફીરદોસીનું મસજીદમાં જવું, અને મસજીદની દીવાલ ઉપર લેખ લખવો.

બાગમાથી નિકલી ફીરદોસી પોતાને મકાંને ગયો. મકાંને જઇ પુગતાંજ, તેણે લખેલા થોડાક હજાર શએરો, જે તેની પાસે હતા, તે સઘલા ફાડી નાખી તેના તુકડા કરી અંગારમા બાળી નાખ્યા, અને પોતે જે મસજીદમા મહામુદ શાહ નમાજ કરવા જતો હતો, તે મસજીદમા ગયો, અને ત્યાં તેણે પોતાની નમાજ કરી લીધી. નમાજ ખતમ કીધા પછી, શાહ જે જગ્યા ઉપર ઉભો રહી નમાજ કરતો હતો, તેની પીઠ પાછલની દિવાલ ઉપર નિચલા શએર ફીરદોસીએ લખ્યા:

"અએ શાહ મહામુદ ગઝનવી,
દરીયા સમ તુંજ દરબાર —
થાગ જેનો લાગે નહી,
એવો તે બેકીનાર—૧

મે મારી ત્યાં ડુબકી,
મોતી ન લાગું હાથ—
કાં દોશ દેઉં દરિયાને,
એ હિનભાગની વાત[1]—ર

ફીરદોસીનું ગીઝની શેહરમાંથી ચાલી જવું.

મસજીદની દેવાલ ઉપર શએર લખી ફીરદોસી ત્યાંથી બાહાર નિકલ્યો. બાહાર આવી તે પોતાના સાચા દોસ્ત અયાઝને મલ્યો. અયાઝને ફીરદોસીએ એક બંધ કરેલું કાગજ આપી અરજ કીધી, કે આજથી બરાબર વીસ દિવસ પુરા થયા પછી, તે કાગજ મહામુદ શાહને જયારે ખુશ મિજાજમા ફુરસદે હોય, ત્યારે આપવું.

એ પછી ફીરદોસી અયાઝને બગલગીરી કરી છુટો પડયો ફીરદોસી તેજ વખતે ગીઝની છોડી નિકલી ગયો. તેની સાથે કાંઇબી સામાન નહી હતો. ફકત તેના હાથમાં એક લાકડી, અને તેની ખાંદ ઉપર એક જભ્ભો હતો. તેના ઘણાક દોસ્તોએ તેની સાથે જવાનો વિચાર કીધો, અને તેની મુસાફરીનો કાંઇક અસ્બાબ આપવાનો બી ખ્યાલ કીધો, પણ વજીર મએમંદીનો ગુસ્સો મબાદા તેઓ ઉપર ઉતરે, તેની ધાસ્તીથી તેઓ ફીરદોસીને કોઇબી જાતની મદદ આપી શક્યા નહી. અંતે ફીરદોસી ભારી અને ધડકતે દીલે, નાસીપાસ અને નિરાસ બની, મુફલીસ હાલતમા ગીઝનીને છેલ્લી સલાંમ કરી ચાલી ગયો.

---

૧. ઉપલી નઝમ ફીરદોસીની લખેલી અસલ બયેતનો ભાવાર્થ રજુ કરે છે. ફીરદોસીની અસલ નઝમ નિચે પ્રમાણે છેઃ

"ખુજસ્તે દર ગેહે મહમુદ ભાવુલી* દર્યાસ્ત,
ચેગુન દર્યા કાનરા કેરાન પદીદા નિસ્ત.
ચુ ગએોતેહા ઝેદમ વ અનદર ન દીદમ દોરર,
ગુનાહે બખ્તે મનસ્ત ઈન ગુનાહે દર્યા નિસ્ત.

* કોઇ નકલમા મહામુદશાહને 'ગઝુલી' લખ્યો છે.

પણ અયાઝ ફીરદોસીને ભુલ્યો નહી. તેણે ફીરદોસી તરફ પોતાની દોસ્તીનો ચાહ દેખાડયો. તેણે ફીરદોસી માટે મુસાફરી કરવા એક ઘોડો, અને થોડોક મુસાફરીનો અસબાબ પાછળથી રવાના કીધો હતો.

ફીરદોસીનુ ગીઝનીથી નિકલી કોહીસ્તાન[1] જઇ પુગવુ.

ફીરદોસીને ગીઝની છોડયાને જ્યારે વીસ દાહાડા પુરા થયા, ત્યારે અયાઝે પેલુ બંધ કાગજ શાહ મહામુદને એક દિવસ ખુશ મિજાજમા જોઇ આપ્યું. શાહ મહામુદે તે કાગજ ખોલીને વાંચ્યું, તો તેમા તેને માટે સખત લખાણમા જોડેલી બયેતો માલમ પડી.

ફીરદોસીએ કરેલી માહામુદ શાહની ફજેતી.

અએ શાહે ગઝની એ નામેવર,
જરાબી દીલમા ખુદાથી ડર.
થયા છે આલમમે શાહો ઘણા,
મળી ફાનીમા તેમને નહિ પનાહ.
હતા તું'થી આલા 'ને વાલા તબાર,
દરજ્જેબી તુંથી હતો બીશ્યાર.
હતી રાસ્તી મનમા વન કસર,
નહિ જોર જબરી પડતી નજર.
સદા સુણી ફરીયાદ લેતા તે દાદ,
ન અદના કે આલા હતા કંઇ બિસાદ.
તજી ગેતી એક રોજ ચાલી ગયા,
બે હાથ લઇ સાથ ખાલી ગયા.

૧, કોહીસ્તાનનો પહાડી મુલક ખોરાંસાનમા આવેલો છે.

અગર 'ઝર બંદમાં'[1] પડે શેહરિયાર,
સદા દાનેશોમાં બને .ખાર.જાર.
અગર આએ જગમાં હતે તું બુલંદ,
ન હરગેજ લખતે હું આ સુખન.
નહિ મુજ નઝમનો કિધો તેં વિચાર,
હુકમ કીધો ટરવા મને તું એ ઠાર.
મને કહિ કમીનો, કિધી બદઝબાંન,
બબરને[2] સમજયો તું બકરી સમાંન.
બૂરાં બદ લોકે નિંન્દા કરી,
કે અલી 'ને નબીથી ગયો હું ફરી.
ગણે દિલથી કોઈ અલીને ગયેર,[3]
કદીબી ન પામે ખુદાની મહેર.
અગર તું કરે મારૂ તન ચાક ચાક,
ભુલું નહિ કયાંમત તલક નામ પાક.
અગર શાહી શમ્શીર સરપર ફરે,
નહિ પ્યાર અલીનો અબુ[4] વીસરે.
દિધી એવી ધમકી કચડશે પીલ,
કરે ચાક તન મુંજ મિસલ આબે નીલ.[5]
એ ધમકીનો મુજને ડર કંઇ નથી,
નબી 'ને અલી પાસ સર કંઈ નથી.

૧ લોભ
૨. બબર યાને વાઘ.
૩. ગયેર યાને બિગાનો.
૪ ફીરદોસીનુ પોતાનુ નામ.
૫. જેમ નાઇલ નદીના પાણીના જોશથી માનસનુ શરીર ચુંથા જાય છે તેમ.

મને તારો ડર કે નથી કંઈ શરમ,
અલી 'ને નબીની છે મુજપર રહમ.
લખ્યું છે કુરાંને શરીફ માંહે ખાસ,
સદા રાખે બંદો મુજ માંહે આસ.
સદા હું નબીના ગણું સત સુખન,
નથી ભેદ એમા, છે એકજ વચન.
એ બંનેને ખાતર લીધો મે જનમ,
થઇશ એ બંનેને ખાતર ખતમ.
અગર તારૂં બંનેથી સર જો ફરે,
હું જાણું કે અકળ વિના તું કરે.
છે દુનિયાના શાહોને મારો પેગાંમ,
કે ફીરદોસી તુસીએ લખ્યા કલાંમ.
નથી તેણે લખ્યા મહામુદ કાજ,
અલી મુસ્તફાને હો જો નમાજ.
લખ્યું શાહનામુ બનામે અલી,
ગુંઠી એમુલ ગોહરની કળી.
ન જણ્યો જગે ફીરદોસી સમાંન,[1]
જમાનો હતો ત્યારે બેશક જવાંન.

---

૧. આ ગુજરાતી શએરો ફીરદોસીની અસલ બયતનો તરજુમો ફક્ત છે. એ અસલ બેતબાજીમા ફીરદોસી પોતાને માટે ઘણો!જ ગુમાની ભરેલો અને ઉંચો વિચાર દરશાવી જણાવે છે, કે અત્યાર અગાઉ હું જનમ્યો ન હતો, કારણ કે જમાનો ઘણોજ જવાંન હતો, વધુ માટે જુવો ડા૰ મોદીનુ શાહનામુ અને ફીરદોસી. (કરતા)

ન થયો ન થાશે બીજો તુસી,[1]
કે જોશે જગત, 'ને થાશે ખુશી.
કસુર મુજ કિસ્મતની એ હતી,
ચોમેર ચાલી રહી ગીબતી.[2]
ન બુજી કલામોની તું એ કદર,
અફસોસ કીધી ન ઝાંખી નજર.
એવો તું ગઝનીનો મહામુદ શાહ,
ગીબત સુણી ગાફેલ થયો ગુમ્રાહ.
ગીબતની ચહડી હોય જેને બુખાર,
ખુદા તેને આપે ન હરગેઝ કરાર.
પુગી મારી પીરી એંસીને સાલ,
કિધી મારી ઉમેદ કુલ પાયમાલ.
મે ધારી'તી ઉમેદ ખેંચીને રંજ,
શાહથી હું પામશ બીશ્યાર ગંજ.
બયાંનો કરવા વીગતવાર,
બયેતો મે લખ્યા છે સાઠ હજાર.
તલવાર, તીર 'ને તબર 'ને કમાંન,
શાહોના સાજ 'ને શાહી નિશાંન.
નેજા 'ને બખ્તર, ખંજર, કટાર,
ઘોડા 'ને હાથી, કોલાહ, સવાર.
જંગલ 'ને દરિયા, હવા 'ને આબ,
વાઘ અને વરૂ, બબર ને સાંપ.

૧. ફીરદોસી તુસી
૨. કિસ્મ કિસ્મની વાતેસી.

ગોર્ખર, 'ને અઝદાહ, 'ને ગુલની નિરંગ,[1]
મગરમચ્છ, માહી 'ને શીરો પિલંગ.
મર્દાને મરદ, ને જંગી જવાંન,
સિપાહ 'ને લશ્કર, બબ્રેબિયાંન.
લડાઇના મયદાંન, જંગીના જંગ,
દલીરો, અમીરો, 'ને કયાંનોના રંગ.
ભલા 'ને બુરા 'ને પાપી અધમ,
જોહાક જાલમ, તુર 'ને સલમ.
ફરીદુન ફરરોખ, શાહ કયેકોબાદ,
જમશેદ, કયેખુશરો પાકઝાદ.
હોશંગ, તેહમુર શાહ દેવબંદ.
અવલાદે આલા બખ્તે બુલંદ.
બુલંદ બખ્ત કાઉસ, નામી રૂબાબ,
ઠમઅંદેશ, બિદાદ અફરાસિયાબ.
સામો–નરીમાન, કેરસાસ્પ નેક,
જેહાં બોય રૂસ્તમ, દુનિયાંમે એક.
અશો નર શિયાવક્ષ, રોશંન રવાંન,
રૂઇનતંન 'સ્ફન્દીયાર અજબ પેહલવાંન.
મિનોચહેર, ગોદરેજ આલીવિકાર,
હતા જેને એંસી પિસર નામદાર.
લોહરાસ્પ, ઝરીર, નામી સ્વાર,
લડી દીન થકી જે થયા બેહુ ઠાર.

---

[1] ગુલની નીરંગ, દેવોની અસર દુર કરનારા એક આતના શાબ્દો.

ગુસ્તાસ્પ જેવો શાહ શેહરિયાર,
અકલમંદ જામાસ્પ રમલકાર.
દારાએ દારાબ શાહ નેકનાંમ,
સિકંન્દર રૂમી બુરો બદલગાંમ.
શાહપુર અને અર્દશીર બાબેઠાંન,
બેહરાંમ, આદેલ નોશીરવાંન.
સાસાંની ખુશરો પરવીજ નામ,
કિધા સહું જીવતા લખી મે કલાંમ.
થયા દોરે ફાંની ફના નામેવર,
હકિકત લખી છે સહુ સર-બ-સર.
જીવતા કિધા મે કલમને કસી,
રવાંનો રહ્યાં તેમના છે હસી.
કિધાં નાંમ જીવતાં ઇસુ[1] મિસાલ,
સદી સેંકડો પર થયાં ઇન્તેકાલ.[2]
બારાંન 'ને ગરમી, હવા 'ને આબ,
કરે છે બુલંદ મકાંનો ખરાબ.
મગર બાંધ્યું છે મે એ મકાંન,
હવા આબથી ના પુગે નુકસાંન.
અનદીઠ જમાનાનો વહિ જાશે કાળ,
મગર મુજ નઝમને ન પુગશે જવાલ.
મે રાખી'તી શાહથી નહિ એવી આસ,
મગર એક કજાકે કિધો મારો નાશ.

---

૧. ઇસુ ક્રાઇસ્ટ   ૨. મોત

હતે રાસ્ત તારૂં અગર જો જીગર,
તો બુજતે ન મારી તું એવી કદર.
કરી સાલ તીસ તીસ જબરૂં મથન,
જીવતું કીધું મે મુવેલું વતન.
અગર જો હતે નહિ તંગદસ્ત તું,
તો બેસાદતે તખ્તપર રૂ-બ-રૂ.
અગર બાપ તારો હતે બાદશાહ,[1]
મુકી તાજ મુજ સર દેતે પનાહ.
અગર તારી માદર હતે સર્ફરાજ,
ગુઠન ભર કંચન કરતે નવાજ.
ખેંચી મે ઘરની ઉમેદ પર જફા,
ન જાણું કે થાશે તું એવો કફા.
વચનથી ફરી તું થયો બદનામ,
મને તુંએ દીધું ફુકાનું દામ.[2]
નથી મારી ઉમેદ તુંજથી ફળી,
મને શાહી કરતાં ગદાઇ ભલી.
બીજ હોય કડવું, તો કડવુંજ ફળ,
નહિ થાય નિચથી મુશ્કીલ સફળ.
બુરાંથી ભલાંની ના રાખ ઉમેદ,
કાળો તે કાળો, બને ના સફેદ.
અરજ મારી સાંભળ પરવરદેગાર,
પડો સુમ ઉપર લીયાંનત હજાર.

૧ મહામુદ શાહનો બાપ જાતે ગુલાંમ હતો તેને માટે ફીરદોસીએ આ મીહનું મારયું છે.

૨ એક જાતના શરબત જેવું પીણું. એવાં એક શરબતના પ્યાલાં માટે ફીરદોસીએ વીસ હજાર મીરકાલ આપ્યા હતા, તે માટે આ ઇશારો છે.

લખી આએ કિસ્સો કરૂં છું ખતમ,
હવે લે રોશન ખુશી થાઇ હમ.[1]

ફીરદોસીના બાબમા મહામુદ શાહની દરબારમા બનેલા બનાવોની ખબર, તેને કરેલી મોતની સજા, અને તે સજા કીધા પછી તેને મલેલી માફી, વિગેરેના સમાચાર આસપાસના મુલકોમા ફરી વલ્યા, અને તે વિશે ખુબ ચકચાર મચી રેહી હતી. ફીરદોસી ઉપર એવી રીતે ગુજરેલા ગેરઇનસાફની વીગત જાણી, લોકો ઘણુંજ દલગીર થવા લાગ્યાં, અને તેઓ હસંન મએમંદીની અદાવત અને હિર્સનુંજ એ પરીણામ હતું, એમ માનવા લાગ્યા.

ફીરદોસી ગીઝનીના મુલકને છેલ્લી સલામ કરી કોહીસ્તાં તરફ નિકલી ગયો.

કોહીસ્તાંનનો હાકેમ ફીરદોસી સાથ દોસ્તી રાખતો હતો. તેને એ બીના ખબર પડી, અને એતેફાક ફીરદોસી પણ તેવે સમે કોહીસ્તાંન જઇ પુગ્યો. ફીરદોસીના આવી પુગ્યાની ખબર કોહીસ્તાંનના હાકેમ નાસરલકને ખબર પડતાંજ, તેણે ફીરદોસીને માન સાથ એસ્તકબાલ લેવાને પોતાના માનસો મોકલ્યાં, અને બાઇજ્જત તેને શેહરમા ઉતારો આપ્યો.

---

૧. આ નઝમ ફીરદોસીએ લખેલા બયેતોનો તરજુમો બેતબાજીમાં કરતાએ રચ્યો છે. ફીરદોસીએ લખેલા એ બયેતો હરેક શાહનામા અંદર ફીરદોસીના અહેવાલ પછી આવેલા છે, મગર તે ગુસ્સાના આવેશમા ફીરદોસીએ લખેલા હોવાથી ઘણીજ સખત ભાશા વાપરેલી છે.

૨. ફીરદોસીની જીંદગી વિશે લખનારાંઓ માહેલા કેટલાક લેખકો જણાવે છે, કે ફીરદોસી ગીઝનીથી નિકલી પેહલ્લાં માઝીંનદરાંન ગયો હતો, માઝીંનદરાંનથી તે કોહીસ્તાંન ગયો હતો.

ફીરદોસી એક નવું પુસ્તક રચવાનો વિચાર કરે છે.

કોહીસ્તાંનમાં તે પડાવ નાખી પડયો, પણ તેનુ ચીત ઘણુંજ બેચેન અને ઉચાત થઇ ગયું હતું. કોહીસ્તાંનના હાકમ સાથ તેની અવારનવાર ચાલુ મુલાકાત થતી રેહી, અને તે મુલાકાત દરમિયાંન ફીરદોસીએ હાકમ નાસરલકને જણાવ્યું, કે: "હવે મારો વિચાર એક નવું પુસ્તક નઝમમા રચવાનો થયો છે. તે પુસ્તકમા મહામુદ શાહ અને તેના વઝીર હસંન મએમંદી સાથ મારા બાબમા બનેલા સઘલા બનાવો હું બેતબાજીમા રચવા માગું છું."

ફીરદોસીની આવી ખાએશ નાસરલકને બીલકુલ પસંદ પડી નહી, કેમકે મહામુદ શાહની સાથ તેને ઘાડી મીત્રાચારી હોવાથી, ફીરદોસી તેના રાજમા વસી આવું પુસ્તક રચી, મહામુદ શાહની ફજેતી કરે, તો નાહક તેઓની મિત્રાચારીમા ખલલ થાય અને મિનાકેસો બરપા થવા પામે. એ સબબને લીધે હાકેમ નાસરલકે ફીરદોસીને એવું પુસ્તક રચી મહામુદ શાહની બદગોઇ કરતો અટકાવ્યો, અને તેને ઘણીજ શીખામણ આપી, એક લાખ દીરમ ઇનામ તરીકે ફીરદોસીને આપી, એ વાતને દાબી દેવાની સખત તાકીદ કીધી. નાસરલકના સમજાવ્યાથી, ફીરદોસીએ એવું બદગોઇવાલું પુસ્તક લખવાનું કામ બંધ કીધું, અને જે કાંઇ થોડુંક લખ્યું હતું, તે તેજ વખતે તેણે હાકેમ નાસરલકને સ્વાધીન કરી દીધું, અને નાસરલકે તે લેખનો તેજ વખતે નાશ કીધો. એ લેખમાં થોડુક લખાંણુ નીચે પ્રમાણે હતું:-

ફીરદોસીના નાશ કીધેલાં પુસ્તક માહેલી થોડીક નઝમ.

દિલ શાહનુ કાં બેઇમાની થયું,
ગીઝનીમે લહુ મારૂં પાણી થયું.

કુલ મારી મહેનત બરબાદ થઇ,
ગગન તક મહારી ફરિયાદ ગઇ.

કિધી રંજ ભારી વરશ ત્રીસ તક,
મગર દાદ લેશે હવે મારી હક.[1]

થયો શાહ મહામુદ બિદાદગર,
ન રાખું હું પરવા પેજાર[2] ભર.

હું જાહેર જગને કરૂં એકદમ,
કેવી છે પેદર'ને માદર તોખમ.

કરૂં જગ જાહેર બડા સુમ છે,
વળી બાપની શું તોખમ છે.
ચિતારૂં હું જગમે એને સિહા,
કરી ના શકે એને કોઇબી સફા.
ચહડી મગ્જ અંદર એવીજ ધુન,
જતો ના મુકું મંદી બગુન.
કરી નહિ શકે કોઇ પાણી અસર,
ચિતારૂં એવો એ બિદાદગર.
મે ચાહ્યું કરવા સુખનથી કતલ,
ચિતારૂ મંદીને જબરો ચુગલ.[3]
નસલ શાહની જગમે કરૂં આશકાર,
કે નિકલે ચઢેલી મગઝે બુખાર.
મગર એમ હુકમ કરે સરવર,[4]
હુકમથી ફરે કેમ કરી મારૂ સર.

૧ હકતાલા ખુદા. ૨ પેજાર યાને ખાસડું
૩ ચુગલખોર યાને નિંદા કરનાર
૪ પોતાના દોસ્ત નાસરલક માટે ફીરદોસી ઇશારો કરે છે.

રચેલી હતી પાસ જે કંઇ નઝમ,
શરણુ કીધી બાજુ મુકી દઇ કલમ.
ગમે તો બાળી કરે તે ભસમ,
ગમે તો ઉકાલી, કરે તે ગરમ.
કરાવશ હું ઇનસાફ ત્યાં[1] જઇને,
રહીશ વાટ જોતો ત્યાં રહીને.
મિનોઇમે થશે મારો ઇનસાફ હક,
ખોટી હું રહેવશ કયાંમત તલક."

ફીરદોસીને કોહીસ્તાનથી નાસરલકે રવાના કરવો.

નાસરલકે ફીરદોસીને માન અને ઇજ્જત સાથે પોતાના મુલકમાથી રવાના કીધો, અને મહામુદ શાહ સાથે પોતાને મિત્રચારીનો સંબંધ હોવાને લીધે, ફીરદોસીના બાબમાં એક વિગતવાર કાગજ લખી, ફીરદોસી ત્રીસ વરશની મહેનત કીધા પછી, નાઉમેદ અને નાસિપાસ થઇ પોતાને વતન ગયો, તેને માટે નાસરલકે પોતાની દલગીરી તે કાગજમાં જણાવી, અને પોતાનું કાગજ ખતમ કરતાં નાસરલકે મહામુદ શાહને ફીરદોસીએ જોડેલા બયેતો માહેલા છેલ્લા બયેતો પોતાના કાગજમા ટાંકી મોકલ્યા:-

"કરાવશ હું ઇન્સાફ ત્યાં જઇને,
રહીશ વાટ જોતો ત્યાં રહીને.
મિનોઇમે થશે મારો ઇનસાફ હક,
ખોટી હું રહેવશ કયાંમત તલક."

મસજીદની દેવાલ ઉપરથી ફીરદોસીએ લખેલો લેખ— મંદાને કતલ કરવાનો હુકમ.

કોહીસ્તાનનાં હાકેમ નાસરલકનો કાગજ મહામુદ શાહ

[1] મીનોઈ બેહાન

ને જે દાહડે મલ્યો, તે દાહાડે શુકરવાર હતો. તે દિવસે શુકરવાર[1] હોવાથી, મહામુદ શાહ મસજીદમા નમાજ ખાતર ગયો હતો. નમાજ ખતમ થયા બાદ મહામુદ શાહની નજર તેની પીઠ પાછલની દેવાલ ઉપર પડી. મહામુદ શાહે નજદીક જઇ જોયું, તો તે ઉપર લખેલ હરફ તેણે તુરતજ પીછાણ્યા. તે ફીરદોસીના હરફ હતા. તે લેખ મહામુદ શાહે વાંચ્યો:-

અએ શાહ મહામુદ ગઝનવી,
દરીયા સમ તુંજ દરબાર–
થાગ જેનો લાગે નહી,
એવો તે અફીનાર–૧
મે મારી ત્યાં ડુબકી,
મોતી ન લાગ્યું હાથ–
કાં દોશ દેઉં દરિયાને,
એ હીન ભાગની વાત–૨.

આ લેખ વાંચતાંજ તે ઘણોજ વિચારમા પડયો, અને ઉદાસ દીલે તે મેહલ તરફ પાછો ફરયો. મેહલમાં પુગતાંજ તેને નાસરલકનો કાગજ મલ્યો. તે કાગજ વાંચી, તેની દલગીરીમાં ઘણોજ વધારો થઇ ગયો. વળી તે કાગજમા નાસરલકે ટાંકેલી નઝમ વાંચી મહામુદ શાહ જેમ ગુસ્સે થયો, તેમ તે દલગીરખી થયો. દાંનેશમંદો, જેઓ ફીરદોસીના વખાણનાર હતા, તેઓએ એવે વખતે ફીરદોસીને થયલો ગેરઇનસાફ જાણી બુજી વજીર મએમંદીએ કરાવ્યો હતો, એમ ભાર મુકી દલીલ કરી જણાવ્યાથી, મહામુદ શાહની પતીજ થઇ, અને તે મએમંદી

[1] ૧. જેમ ખ્રીસ્તી દેશમા રવીવાર આસાએસનો દાહાડો છે, તેમ મુસલમાન લોકોના દેશમા શુકરવાર આસાયશ લેવાનો, અને મસજીદમા જઇ બંદગી કરવાનો દાહાડો છે.

ઉપર ઘણોજ કોપાયમાન થઇ, પોતાને ભમાવી ભંભેરવા માટે તેને તલવારથી મારી નાખવાનો હુકમ કીધો.

ફીરદોસી કોહીસ્તાંનથી માઝીનદરાંન.

ફીરદોસીની ભટકતી જીંદગીનો હજી છેડો આવ્યો નહી હતો. કોહીસ્તાંનથી નિકલી ફીરદોસી માઝીનદરાંનના મુલકમા[1] જઇ પુગ્યો. હિયાં ફીરદોસી પોતાના શાહનામાની બેતબાજી સુધારવાના કામમા રોકાયો. માઝીનદરાંનનો હાકેમ, શાહ મહામુદનો જમાઇ હતો. તેનુ નામ 'કાબુસ-બીન-મશીગર' હતું.

ફીરદોસી માઝીંનદરાંનમા રેહી, પોતે રચેલાં શાહનામાના દાસ્તાંનોના કિસ્તનો બેતબાજીમા જાહેર પ્રજા આગલ કથવા લાગ્યો. તે કિસ્તનો માઝીનદરાંનમા ઘણાંજ લોકપ્રીય થઇ પડયાં. માઝીનદરાંનમાં તેનાં કિસ્તનોને લીધે ફીરદોસીની જબ્બર તારીફ થઇ રેહી. ફીરદોસીએ માઝીંદરાનના હાકેમની તારીફમા કેટલાક કલાંમો રચ્યા, અને તે જાહેરમાં કથ્યા. પોતાની તારીફના કલાંમો જાહેરમા ગવાય છે, એવી ખબર જયારે તે હાકેમના કાંન ઉપર ગઇ, ત્યારે ફીરદોસીને માટે તેણે તલાશ કરાવી. એ તલાશના પરીણામમા માઝીનદરાંનના હાકેમને એવી ખબર મળી, કે ફીરદોસી શાએર તુસનો વતનદાર છે, તે શીહા પંથનો છે, અને ગીઝનીમાં જે કિતાબ તેણે નક્કમમા રચી હતી, તે કિતાબ તે પોતાની સાથે લેઇ આવ્યો છે, અને તે કિતાબ શાહનામાને નામે ઓલખાય છે.

---

૧. માઝીંદરાંનનો મુલક ગીલાંન અથવા કાસ્પીયન સમુદ્રને કિનારે છે. ગ્રીક લોકો એને 'હરકેનિયા' કહે છે. માઝીનદરાંન ઘણોજ ફળવંત મુલક કેહવાય છે.

માઝીનદરાંનમા શાહનામાની નકલનું વેચાણ.

માઝીનદરાંનના હાકેમ કાબુસને ફીરદોસી વિશે સઘલી ખબર અત્યાર આગમચની ગીઝનીથી મળી ગયેલી હોવાથી, તે બોલ્યો કે: "અગર જો એ કિતાબ ફીરદોસી મારી ઉપર મોકલે તો હું તેને લાયક ઇનામ આપું."

આ ફરમાસને અનુસરી ફીરદોસીએ પોતાના શાહનામાની એક નકલ કરી, તે નકલ માઝીનદરાંનના હાકેમ કાબુસને આપી. કાબુસે તે નકલ લીધી, અને ફીરદોસીને એક નાદર રકમ આપી તેની કદર બુજી, અને લાયક ઇનામથી તેને નવાજયો. પણ હાકેમ કાબુસ પોતાના સસરા મહામુદ શાહના ગુસ્સાનો વખતે ભોગ થઇ પડે, માટે માઝીંનદરાંનમાથી ફીરદોસીને માન અને ઇનામ આપી, તેને તાકીદે બીજે મુલક નિકલી જવ કહ્યું.

માઝીંનદરાંનથી બગદાદ.

ફીરદોસીએ કાબુસની આએશને માન સાથ માથે ચહડાવી માઝીનદરાંનથી નિકલી તે બગદાદ તરફ જવા નિકલ્યો.

અંતે એક લાંબી રંજભરી સફર પુરી કરી, ફીરદોસી બગદાદ જઇ પુગ્યો. બગદાદમા ફીરદોસીને થોડાક દિવસ એકાંતમા રેહવું પડયું, કેમકે કોઇબી તેની પીછાનવાલો કે ઓલખીતો બગદાદમા તેને કેટલાક દિવસો સુધી મલ્યો નહી.

એવામાં એક દિવસે બજારમા ફરતાં ફીરદોસીનો એક પુરાણો વેપારી દોસ્ત મલ્યો. તે વેપારી ફીરદોસીને પોતાના પરોણા તરીકે પોતાને ઘર માન સાથ લઇ ગયો. ફીરદોસીએ પોતાની ઉપર ગુજરેલી મુસીબત અને મુસાફરીનુ બયાંન તેની આગલ જાહેર કીધું.

આ વેપારીને બગદાદના ખલીફના વજીર સાથ ઘાડી મિત્રાચારી હોવાથી, તેણે ફીરદોસીનો સઘળો હેવાલ ખલીફના વજીરને જાહેર કીધો, અને મહામુદ શાહનો ગુસ્સો, તેમજ તેના વજીર મએમંદીએ અદાવત અને અદેખાઇના સબબે જે કાંઇ બુરાઇ ફીરદોસી સાથે ચલાવી હતી, તે વિગતવાર જણાવી. આ ઉપરથી વજીરે ફીરદોસીને પોતાની પાસે બુલાવી તેની મુલાકાત લીધી.

ફીરદોસી બગદાદના વજીરની મહોબત મેલવે છે.

ફીરદોસી અરબી ભાશા ઘણીજ સારી રીતે જાણતો હતો. તેણે તુરતજ આ વજીરની લાએકી અને વિવેકભરી ચાહત માટે તેની સિફતમા અરબી ભાશામા થોડીક બેતબાજી રચી પોતે ગાઇ દેખાડી, અને તે સાંભલી વજીર ઘણોજ ખુશ થઇ ગયો. વજીરે ફીરદોસીને પોતાના મકાંનમાજ મેહમાન તરીકે રાખ્યો, અને બગદાદના તે વખતના ખલીફ કાદર બીલ્લા સાથે તેની પીછાંન કરાવવાની, અને તેની દરબારમા દાખલ કરાવવાની તેને ખાત્રી આપી.

ફીરદોસી બગદાદના ખલીફની દરબારમા.

વજીરે પેહલ્લીજ તકે ખલીફ કાદર બીલ્લાને ફીરદોસીની તમામ હકિકત, હસંન મએમંદીની ચાલ, અને મહામુદ શાહની બેઇમાની વિગેરે જાહેર કરી, ફીરદોસીની ફસાહત, અને નઝમની કલમબાજી માટે સિફારસ કીધી. ખલીફે તુરતજ એવા ગુણી શાએરને મળવાની મરજી જણાવી. બીજેજ દિવસે ફીરદોસી ખલીફની દરબારમા હાજર થયો, અને દરબાર રૂબરૂ, ખલીફની સિફતમા જોડેલી ૧૦૦૦) ફારસી બયેત તેણે લલકારી કિરતન કર્યું. આ નઝમબાજીની રંગત અને રંગબાજી સાંભલી ખલીફ ફીરદોસી ઉપર પ્રસન્ન થયો, અને ઘણા માન સાથે તેને ત્યાં રાખ્યો.

બગદાદના ખલીફને શાહનામુ ગમતું
નથી. ફીરદોસીએ કથેલું કિરતન.

નઝમની અસર એવી ન્યારી થઇ,
ખલીફ સંગ અતી દીલદારી થઇ.
દરજ્જો મિસલે સિતારો થયો,
ખલીફની નજરમા પ્યારો થયો.
હવે ફીરદોસીએ કીધો વિચાર,
વસી બગદાદે થવું બરકરાર.
વસી શાહનામું કરતો કથન,
રીજવતો કથી લોકોને કિર્તન.
કથ્યાં પેહલવાંનો તણા દાસ્તાંન,
કિધાં પ્યાર મહોબતના બહુ બ્યાંન.
સુણાવી જંગ રંગ ચંગ સંગ કસી,
કુથી ખુબ કિરતી અતી પારસી.
વફાઇ, ભલાઇ કહી વર્ણવી,
હર રોજ નઝમબાજી કરતો નવી.
રૂસ્તમ સોહરાબ, બેજન-મની,
બયાં હાલ કરતો ગમગીન બની.
કિરત ગાઇ કરતો બયાં નવરૂઝ,
બિયાબાંન પહાડો અને અલબરૂઝ.
કિધી પાક મહોબત બયાંને શીરીન,
થઇ કેમ ખતમ ખાઇ ખંજર હસીન.
થઇ કેમ તારાજ ઇરાંન જમીન,
થયો કેમ ખુશરો ગોફેનશીન.
ગયો કેમ રૂઇનતન જંગમે મરી,
કિધી કેવી રૂસ્તમે કારીગરી.

થયો જ્યારે મહુમદ નબીનો જનમ,
હતો શાહ નોશીરવાંનનો ધરમ.
હતો તખ્ત પર જ્યારે નોશીરવાંન,
જનમ પાયો મહુમદ નબી સુલતાંન.
બયાં હાલ કીધો ભરી હાય સઈ,
ફના કેમ થયો બાદશાહ યજદઝર્દ.
કથી કિરતી ગાવેયાંની ધજા,
થઈ કેમ પામાલ 'રોશન' મજા.

શાહનામુ નામંજુર. કારણુ ?

એવી રીતે ફીરદોસી બગદાદમાં ઠામ ઠામ, આખું શાહનામુ કથ્યા કરતો હોવા છતાં, ત્યાંની પ્રજાને તે બીલકુલ પસંદ પડયું નહી, કેમકે તેમા

આતશપરસ્ત શાહોની તારીફ

ના, તેમજ પેહલવાંનોની સિફતના બયાંનો હતાં. ફીરદોસીએ શાહનામાને આવી રીતે બગદાદમા નામંજુર થયેલું જોઇ દલગીર થયો. તેણે પોતાની મુશ્કેલી તેજ વખતે જોઇ લીધી, અને રખે ખલીફ પણ પોતાની રૈયતને અનુસરી નારાજ થાય, એમ ધારી તેણે તુરતજ

યુસુફ અને ઝુલીખાં

નું દાસ્તાંન, તમામ બેતબાજીમા રચ્યું, કે જે કિસ્સો કુરાંનમા જણાવ્યો છે, એ દાસ્તાંન તઇયાર કરી જયારે ફીરદોસીએ જાહેરમા કથ્યો, અને બગદાદના ખલીફે જયારે તે સાંભલ્યો, ત્યારે ખલીફ તેમજ લોકો એ કિસ્સો સાંભળી, ફીરદોસીને ઘણોજ ચાહવા લાગ્યાં. ફીરદોસીએ એ યુસુફ અને ઝુલીખાંના દાસ્તાંનમા નવ હજાર બયેત જોડયા હતા.

બગદાદથી ફીરદોસીનું નીકળી જવું.

એક હાથ ઉપર જયારે ફીરદોસી બગદાદમા ખલીફ કાદર બીલ્લાની મેહરબાંની હેઠળ નિરાંતે વસી 'યુસુફ ઝુલીખાં'ના દાસ્તાંનનુ કિરતન કથી લોકોની મેહરબાંની મેળવી લોકપ્રીય થતો હતો, ત્યારે બીજા હાથ ઉપર કોહીસ્તાંનના હાકમ નાસર-લકનું કાગજ મહામુદ શાહને મલ્યા પછી, તેના દીલમા ફીરદોસીની યાદ નવેસરથી તાજી થઇ. નાસરલકે ફીરદોસીની છેલ્લી દીલ પીગલાવનારી મીનંતગુજારી, અને આશાવંત બયેત:

"કરાવશ ઇનસાફ ત્યાં જઇને,
રહીશ વાટ જોતો ત્યાં રહીને.
મિનોઇમે થશે મારો ઇનસાફ હક,
ખોટી હું રહેવશ કયાંમત તલક."

લખી જણાવી હતી. મહામુદ શાહે તે બયેત વાંચી અને ફીરદોસીને ઇનસાફ આપવા તે તૈયાર થયો. તેણે તુરત ફીરદોસીનો પત્તો મેળવવાની તજવિજ કીધી, અને ખબર મળી, કે ફીરદોસી બગદાદના ખલીફની દરબારમા છે. એ ખબર મળતાંજ મહામુદશાહે ખલીફ ઉપર એક કાગજ લખી ફીરદોસીને પોતાની દરબારમા પાછો મોકલી આપવા જણાવ્યું.

પણ મહામુદ શાહનુ એ કાગજ બગદાદ પુગે, તે આગમચ ફીરદોસી પોતાને વતન તુસ તરફ નિકલી ગયો હતો, એવા સમાચાર તે કાગજના જવાબમા ખલીફે મહામુદ શાહ ઉપર રવાના કીધા.

મહામુદ શાહને ફીરદોસી હેડે ચઢી આવે છે. ફીરદોસીના બોલોમા દીહલીના પાદશાહને અપાયલી ધમકી.

આવા સંજોગ વચ્ચે મહામુદ શાહ ફીરદોસીની ભાલ મેલવવાની તજવિજ કરતો હતો, તેવામા મહામુદ શાહને પોતાના

એક દુશમન–દીલ્હીના પાદશાહ–સાથ કાંઇક વાંધો પડયાથી, લડાઇ ઉઠવા જેવો સંજોગ બરપા થવા લાગ્યો. એ ઉપરથી તેણે પોતાના વજીરની સલાહ પુછી, કે દીલ્હીના પાદશાહ સાથે કેવી રીતે કાંમ લેવું. વજીરે જણાવ્યું, કે લડાઇ જાહેર કરવા આગમચ દીલ્હીના પાદશાહ ઉપર સખતમા સખત ધમકીભરેલો એક એવો કાગજ લખવો જોઇયે, કે જેથી તે એકદમ ઠેકાણે આવી જાય, અને લડાઇનુ મોહડું કાળું થાય.

મહામુદ શાહને વજીરનો વિચાર ઘણોજ પસંદ પડયો, અને એવાં કાગજમા કેવા ધમકી ભરેલા શબ્દો લખવા, તે વિશે વજીરને પુછ્યું. વજીરે જવાબ દીધો, કે બીજા કોઇબી શબ્દો કરતાં શાએર અબુ કાસમ ફીરદોસીના નિચલા સખુનો એ કાગજમા લખી, તે કાગજ દુશમન ઉપર રવાના કરવાથી ધારેલી મતલબ પાર પાડશે.

ફીરદોસી:–
"અગર જુજ બે કૉમે મન ઑયદ જવૉબ,
મનો ગુર્ઝો મયદાંનો અફ્રાસિયાંબ.
તરજુમો:
"અગર જો ન દેશે સિધ્ધો જવાબ,
તો અમો, ગુર્ઝ મયદાંન 'ને અફ્રાસિયાબ."
(કરતા)

આ ફીરદોસીના બોલો કાગજમા લખી, તે કાગજ દીલ્હીના પાદશાહ ઉપર રવાના કીધું, પણ ફીરદોસીની આ નઝમ સાંભળી મહામુદ શાહને તમામ ગઇ ગુજરી એકદમ નવેસરથી હેડે ચહડી આવી, અને વરસો સુધી ગીઝનીમા વસી ફીરદોસીએ ઉઠાવેલી મેહનતનો બદલો તે મેળવી શકયો નહી, તેથી તેને હવે ભારી પસ્તાવો થવા લાગ્યો.

ફીરદોસીના છેવટના આરામગાહવાળી બીસમાર
હાલતમા પડેલી જગ્યા.

ફીરદોસી માંટે સાઠ હજાર સોનાના મીસ્કાલ રવાના કરવા.

મહામુદ શાહે તુરતજ સાઠ હજાર સોનાના મીસ્કાલ, અને એક પાદશાહી સરોપાવ ફીરદોસી ઉપર રવાના કરવાનો હુકમ કીધો.

ફીરદોસીનો અંત.

બગદાદથી નિકલી ફીરદોસી પોતાના વતન તુસમ પોતાની જુન્દેગીના છેલ્લા દિવસો ગુજારવા જઇ વસ્યો હતો. દુનિયાના રંગઢંગનો તેને પુરતો અનુભવ મલી ચુકયો હતો. પોતાના વતન તુસમા ફીરદોસી એક દાહાડે શેહરના બજારમાથી પસાર થતો હતો, ત્યારે તેણે એક નાહના છોકરાને નિચલા બોલ બોલતો સાંભલ્યો:-

"અગર શાહેરા શાહ બુદી પેદર,
બસર બર નેહાદી મરા તાજે ઝર."
તરજુમો:-
અગર બાપ શાહનો હતે બાદશાહ,
મુકી તાજ મુજ સર દેતે પનાહ.
(કરતા)

આ બે લીટીઓ ફીરદોસીને કાંને પડતાંજ તેને તમામ ગેઇ ગુજરીની યાદ હધડે ચહડી આવી. કેવાં કેવાં દુ:ખો તેણે સહન કીધાં હતાં, કેવી કેવી નિરાસી અને નાસીપાસી તેને વેઠવી પડી હતી, તે સઘલાંનુ તેને ભાંન આવતાંજ, અને પોતાની તીસતીસ વરસની બરબાદ ગયેલી મેહનતનું સ્મરન થતાંજ, તેનુ હરદય ધડકવા લાગ્યું. તેની આંખે એકાએક અંધારી ફરી વલી, અને એક સર્દ હાય મારી, ફીરદોસી બેહોશ થઇ, રસ્તા ઉપર તેજ જગ્યાએ પડયો.

લોકો તુરતજ તેની આસપાસ ભેગા મળ્યાં, અને તેની હાલત તબાહ બનેલી જોઇ, તેને ત્યાંથી ઉઠાવી તેને ઘર લઇ ગયાં. ઘેર લઇ જતાંજ માલમ પડયું, કે તે ભલા નરનું રૂહ તેના તનમાથી તેજ વખતે નિકળી ગયું હતું.

આસા અને નિરાસા, ઉમેદ અને નાઉમેદી, દુ:ખ અને વિપતી, સુખ અને સંકટ, હિર્સ અને અદાવત, કપટ અને કેહર, તથા નિંન્દા અને નાલેસી વચ્ચે વસ્વાટ કરી, શાહનામા જેવું બેમુળ પુસ્તક તેણે સંપુર્ણ કીધું, અને અંતે પોતે ઉઠાવેલી રંજનો બદલો મેલવ્યા વગર, ફીરદોસી બેકદરોનો ભોગ થઇ મોતને સ્વાધીન થયો.

મહામુદ શાહે મોકલાવેલા સાઠ હજાર મીસ્કાલ.

ફીરદોસી ગુજર પામ્યા પછી તેની લાસને જે વખતે સેવટની આરામગાહમા લેઇ જતા હતા, તેજ વખતે ગીઝનીથી મહામુદ શાહે મોકલાવેલા સાઠ હજાર સોનાના મીસ્કાલ સાથ, એક શાહી સાજનો સરોપાવ લેઇ દરબારના માનસો તુસ શેહરમા દાખલ થયાં. પણ તે ભેટ, અને શાહનામાની કિમત ઘણીજ અસુરેથી આવી હતી. ફીરદોસી તે લેવાને અને ભોગવવાને માટે જીવતો નહી હતો.

ફીરદોસીની બેહુને સ્વીકારેલો શાહી હુદ

ફીરદોસીની એક દીકરીને તે શાહી સાજ' અને સાઠ હજાર મીસ્કાળાની ભેટ શાહના આદમીઓએ સ્વાધીન કીધી, પણ તે તેણીએ મંજુર કીધી નહી. ફીરદોસીની આઇશા નામની એક બેહન હતી, તે તુસ નદી ઉપર એક બંધ બાંધવાની ફીરદોસીની ઇચ્છા વિશે જાણુતી હોવાથી, તે તમામ રકમ તે બંધ બાંધવા પાછલ ખરચવાની ખાએશથી તેણીએ રાખી લીધી, અને તુસ નદી ઉપર, તે રકમમાથી તેણીએ એક મજબુત બંધ બંધાવ્યો. એ બાબતુ

નામ ફીરદોસીની બેહનનાજ નામ ઉપરથી 'બંદ-એ-આઇશા એ ફરરોખ' કરી રાખ્યું.

ફીરદોસીની નઈયતે મહામુદ શાહે બંધાવેલી ધરમશાલા.

હકીમ નાસરે ખુશરો, જે ઇસ્ફાંનનો એક કાબેલ શખ્સ હતો, અને જેણે દીવાંને-ખુશરો નામની એક નામીચી કિતાબ લખી છે, તે જણાવે છે, કે હીજરી ૪૩૮ ના સાલમા તેણે તુસ શેહરમા એક સુંદર ધરમશાલા જોઇ હતી. તે કોણે બંધાવી હતી, તે વિશે તલાશ કરતાં લોકોએ જણાવ્યું કે, તે ધરમશાલા ફીરદોસીની બક્ષેસ માહેલા પઇસામાથી, મહામુદ શાહ ગીઝનવીએ, ફીરદોસીના મરણ બાદ તેની નઇએતે બંધાવી હતી.

ફીરદોસીનુ બેહસ્તમા રોશન મકાંન-મુલ્લાં ગુરગાંનીનો સ્વપનો.

એ ધરમશાલાના બાગમાજ ફીરદોસીને દફન કીધો હતો. એવું કહે છે, કે ફીરદોસી જયારે ગુજર પાંમ્યો, ત્યારે શેખ અબુલ કાસમ ગુરગાની નામના તુસ શેહરના વડા મુલ્લાંએ ફીરદોસીના રવાન ઉપર નમાજની ક્રિયા કરવા ના પાડી એવું જણાવ્યું, કે ફીરદોસી બેશક કાબેલ અને પરહેજગાર હતો, મગર તેને પોતાની આખી જીંદગી જુદદીનોની સિફત, એટલે પારસીઓના આગલા નિયાગાંનોની તારીફ કરવામા ગુજારી હતી, માટે એવા બેદીન શખ્સ ઉપર નમાજ પહડવી નારવા છે.

કેહછે કે વગર નમાજે ફીરદોસીને દફન કીધો, પણ પાછલથી તેજ મુલ્લાંએ એક સ્વપનો જોયો. તેણે એક સુંદર મેહલ જોયો. તે મેહલમા તે મુલ્લાં દાખલ થયો. ત્યાં એક દિવાંનખાનામા તેણે એક ઝરીન તખ્ત આરાસ્તા કરેલું જોયું. મુલ્લાંએ સવાલ કીધો, કે એ તખ્ત કોણનુ છે? જવાબ મલ્યો કે, "એ તખ્ત

ફીરદોસીનું છે." અને તેજ વખતે તેણે ફીરદોસીને તે તખ્ત ઉપર બેઠેલો જોયો. તેણે લીલા રંગનો એક કિમતી પહેરવેશ પેહરેલો હતો, અને તેના માથાં ઉપર જમરૂદને રંગનુ કિમતી તાજ હતું.

મુલ્લાંએ સવાલ કીધો કે: "અએ ફીરદોસી, તું ને આવો દરજજો કેમ મલ્યો?" ફીરદોસીએ જવાબ દીધો કે: "શાહનામા ની અંદર પરવરદેગાર, કે જે સહુંથી મોટો છે, તેની સિફત કીધાથી, આવી કિસમનું બેહસ્ત હું પામ્યો છુ". તે બેયતો આ છે:-

"સેતાયશ કુનમ ચઝદે પાકરા,
કે ગુયા વ બીના કુનદ ખાકરા.
બઝુરી દેહદ માલશે નરરે શીર,
કુનદ પશે બર પીલે જંગી દલીર."
તરજુમો:-
સિતાયશ કરૂં તારી યઝદાંન પાક,
જે બોલતી 'ને જોતી કરે છે ખાક.
કરે જેર કીડી બળવંત શીર,
પછાડે છે મચ્છર હાથી દલીર."
(કરતા)

આ સ્વપનામાથી જાગી ઉઠતાંજ તે મુલ્લાં ફીરદોસીની કબર આગલ ગયો, અને ત્યાં તેણે બંદગી કીધી.

ફીરદોસી અને તઈમુરલંગ.

એક વખત પાદશાહ તૈમુરલંગ ફત્તેહથી કુલી તુરાંન અને ઇરાંનમા જીત મેલવી, ફીરદોસીની કબર આગલ જઇ લાગ્યો, અને તલાશ કીધી, કે તે કબર કોણની હતી. હજુરીઆઓ જવાબ દીધો, કે તે શાએર ફીરદોસી તુસીની કબર હતી.

એ ઉપરથી તૈમુરલંગ ફીરદોસીની કબર આગલ જઈ પુકાર કરી બોલ્યોઃ—

"સર અઝ્કબ્ર બરહ્આર વ ઇરાંન બેબીન,
જવાંનીએ શીરાંન તુરાંન બેબીન."

તરજુમોઃ—

"નઝર કર કબરમાથી સર કાહાડી બહાર,
કિધું કેમ તુરાંને ઇરાંનને ખારઝાર."
(કરતા)

કેહ છે કે તઇમુરલંગના આવા ગરૂરીભરયા સખુનોને, જવાબ તેજ વખતે ફીરદોસીની કબરમાથી નિચે પ્રમાણે નિકલ્યોઃ—

"ગુઝશ્તંહ શીરાંન અઝીન મર્ગઝાર,
કુનદ રૂબેએ લંગ ઇન જા શીકાર."

તરજુમોઃ—

"ગયા ચાલી મરદાંને મર્દ આશકાર,
પડયાં "લંગ કોહલાં" કરવા શીકાર.
(કરતા)

તૈમુર લંગને આ જવાબમા જબરો તાણો હતો. એક તો તૈમુર પોતે એક પગે લંગડો હતો, તેથી તેને 'લંગડો કોહલો' કહીને તાણો મારયો હતો, અને બીજું તો ખરા નામચીન ઇરાંની પેહલવાંનો જયારે જતા રહ્યા, ત્યારે સઘલું વેરાંન જોઇ, તે મયદાંને જંગમા બહાદુરી દેખાડવા નિકલ્યો હતો.

સમાપ્ત

દાસ્તાંને ફીરદોસી તુસી.

ફીરદોસી તુસી.

સંગીત કિરતન.

એહમદ પોતાના ખાબની હકીકત પીરને કેહે છે.

(૧) ગાયન. જીંજોટી. ગજલ.

કહું વાત સુણો મેહરબાંન,
ધરી ધ્યાંન હુંન્નરવાલા,
કરૂં ખાબનું હું બયાંન,
કહો તાસીર દફતરવાલા.—૧
મેં દીઠો બાળ એક સુંદર,
ચઢી ગયો ઘરના છટ પર,
ના ડગમગીયો નવ લેસ,
સુણ દોર દંમરવાલા.—૨
છટ ઉપર કીધા પુકારો,
પડધા થઇ રહ્યા હજારો,
સુખ મક્કા ગમ ખુશચહેર,
નયનો બે બખ્તરવાલા.—૩

પીરે ખાબની તાસીર એહુબદને જાહેર કરવી.

(૨) (ઉપલીજ રાહ ઉપર.)

સુણ સુણ તાસીર દીલજાંન,
કહું સુખન જનાબે આલા;
તે ફરઝંદ પર મેહરબાંન,
છે રસુલ, નબી, હકતાલા.—૧
તે થાશે શાએર નામી,
એ બનશે બડા કલાંમી,
તે થશે મશહુર આ જહાંન,
ગાશે ગુણ ગોરા—કાળા.—૨.

ફીરદોસી તુસ નદીને કીનારે.

(૩) ગાયન. જીંજોટીના લેહરો.

નીર્મળ કેવાં નીર,
તીરે વહે નીત ધાર;
તનમનને આપે રહાત,
રીઝવે દીલ બીસ્યાર;
ખલબલ છલબલ કરતાં નીત,
છલક છલકતાં ભારોભાર-
નીર્મળ કેવાં નીર—૧
અહીં અથડાતાં, તહીં પછડાતાં,
અથડાઇ તુસની તોડે વાડ-
નીર્મળ કેવાં નીર—૨

ફીરદોસીએ ઓલીયા પીરના આશીશ ચાહ્યા.

(૪) ગાયન. કલીયાંન-પાહાડી.

આયો નાચીઝ તારી ખીદમતમે પીર આલા.
થજો આલમમેં સારી, પીર તારી બોલબાલા.—૧
મને દે દીલથી દુવા, ચાહું હું આશીશ તારા,
લખું એકાંતે જઇ, દરગુજર બોલાચાલા.—૨

ફીરદોસીને ઓલીયા પીરે દીધેલા આશીશ.

(૫) ગાયન. કલીયાન.—જીંઝોટી

અએ તુસી કાબેલ-ઇલમમે ફાઝેલ,
કલમ તારી બહુ ન્યારી;
લટકે, લટકે, મટકે, મટકે,
થઇ પડજો સહુને પ્યારી.—૧
હસી હસાવે—રડી રડાવે,
થજો નઝમની બલીહારી;
કલમ તારી-થશે બેધારી,
થશે જગતમાં જયકારી.—૨

ફીરદોસીએ અનસારી અને રૂદકી શાએરો માટે ટીકા કીધા.

(૬) ગાયન.પીલુ.

જયારે મચ્છંદર, બને એકંદર, મિરલે સીકંદર મલકે છે,
વીના ફઝીલન, ભીઝાંન વીના, ઘડા છાલકા છલકે છે.
હાથ પસારી થૈ થૈ કરતા, બાંગ બરાડી ભુંકે છે,
નસર નઝમની બલા ન જાંણે, ડોળ ઘાલીને ફુંકે છે.

એવી ફુરૂસન વનની રચના, દીસે ટેહેલીયાની ટેહેલ,
આ. આ, આ, આ, ઇ, ઈ, એવાં તાન ભરે જાહેલ,
એવા શાએરોથી કાયેર દુનિયા, પનાહ ઇલાહી ફએલ.
બહુ ગુરૂના જ્ઞાન વન એ સઘળી ભેલમભેલ, ડોળ ઘાલે પઢેલ.

મહામુદ શાહ ગઝનવી ફીરદોસીની તારીફ કરે છે.

(૭) ગાયન. કાંહાંનડા.

અલ્લાહ, અલ્લાહ, સુભાંન અલ્લાહ,
નઝમ તારી ચમકે, ચમ ચમ ચપળા.—૧
તું યકતા મહારો શાએર કલમકસ,
સિફત તારી ગાએ, કુલ્લે મુસલ્લા.—૨
છે કાબા, કેબલા, મદદગાર તારા,
સુણી તુંજ હરીફો રંગે કપીલા.—૩
મળે આજ શાએર, કદમ હર કદમ પર,
સિવા તુંજ સરવે, દિસે ખેરસલ્લા.—૪
ઝહુર તારૂં ઝમકે મિસલ દોરે-ઓરા,
અદાથી નમીને કરે સહું તસલ્લા.—૫

સુંનાના સાઠ હજાર મીસ્કાલ બદલ ચાંદીના મીસ્કાલ
જોઇ ફીરદોસીએ મારેલી હાય.

(૮) ગાયન. દરબારી-કાંહાનડા.

હાયરે ! હાય ! હાય !
નાશ આસ થાય—
મનની મુરાદ આજ ઠગાય-
ઠગાયરે——હાય-હાય—૧

કેવો વચન દીધો દઇ માન-પાન,
મે કરી કલમ દઇ શાંન, જાંન;
તજી ધર્મ ધ્યાંન, બેઇમાન.—૨

હુસન મએમંદીનું પાખંડ જાણ્યાથી મહામુદ શાહ તેની ઉપર ક્રૂધ થાય છે.

(૯) ગાયન. બાહાર-કાંહાનડા.
ઓ ઠગારા, ઓ મક્કારા તારી જાત જણાઇ,
બદનામ કીધું મારૂ બેહયા,
જા, જા, જા, જા, પાજી, લાજી, નફટ નિપટ ડર,
કીધી ન પરવા કુફર જબર તું,
લટખટ તારી બાજી ભારી,
ઓ છળદારી—જાત જણાઇ.—ઓ ઠગારા.—૧
જકડી જેર તુંને કરૂં હું દમમા,
લજાંઉ સુખ ભુખ ધ્યાંન,
કમીના દિવાના, ગાંમે ગાંમ, ઠાંમે ઠાંમ,
તુંજ પર પડશે ધ્યાનત તમામ;
ઓ તુફાંની, ઓ શયતાંની,
તારી ઓ હયેવાંન-જાત જણાઇ.—૨

બગદાદના ખલીફ આગલ ફીરદોસી પોતાની ભટકતી જીંદગીનું બયાંન કરે છે.

(૧૦) ગાયન—જીંજોટી જીલ્લા.
આએ દુખના હાય પુકારા,
કોણુ જાણે સીવા ખુદારા.—૧
કેવા કીધા કિસ્મતે ચાળા,
પડયા પાંઉ પર છાલા—
થયા હાલ મિસલ વંજારા.—કોણુ જાંણે-૨

છોડી વતન તુસને પ્યારાં,
હું ગયો ગીઝની દ્વારા,
દિઠા કપટી, ઠગ 'ને ઠગારા.—કોણ જાંણે-૩
મને મળયો વઝીર મએમંદી,
છળ કપટવાલો તે ફંદી,
ત્યાં ગુજરી વિપત હજારા.—કોણ જાંણે-૪
ગઝનીમેં ફુળી કમાઇ,
મહામુદથી ગયો ધરાઇ.
નહાઠો જોઇ ધડક ધુંજારા.—કોણ જાણે-૫
જઇ વસ્યો હું કોહીસ્તાંને,
બની હાકમનો મહેમાંને,
કિધાં કિર્તન કરી ગુજારા.—કોણ જાંણે-૬
ગઇ માઝીનદરાંને સવારી,
ત્યાંથી બગદાદ સિધારી,
કરે નસીબ નવા શું ચારા.—કોણ જાંણે-૭

ફીરદોસીની હિન્દુસ્થાનની જુદી જુદી પ્રજાઓએ
કરેલી તારીફ.

પારસી, ઉરદુ, મરાઠી અને હિન્દુ ભાષામાળા.

(૧૧) ગાયન ભૈરવી.

પારસી :—

ફએઝ કરમ કીધાં તેં સાહેબ,
કુલ જરથોસ્તી ચારો તરફ,
ફરેફતા છે ફીરદોસી પર,
પારસી આલમ સુણી હરફ.—૧

લખી એક કિતાબ મોતેબર,
ચોખંડ જગમેં થઇ આશ્કાર,
ઉત્તર, દખણ, પુર્વ, પશ્ચમ,
ખિલી રહી તે બાગો બહાર.
મશહુર નામ શાહનામા અંદર,
લખી હકિકત કુલ સરસાર,
રોજે અવલની લિધી તવારીખ;
હતી જગત રોશંન અંધાર.
હતી વાંઝણી દુનીયા જયારે,
બાઝી રેહતું 'તું જ્યારે બરફ,
ફેરફતા છે ફીરદોસી પર,
પારસી આલમ સુણી હરફ—૨.

મુસલમાન :—

અવલ યઝદાં, બાદ પયંગમ્બર,
નબી રસુલકો કરૂં સલાંમ,
જન્મ દીયા જીસને ઇસ જગમે,
શાએર ફીરદોસી નેકનામ.
બઝમે નઝમ ઝમઝમકા ચશ્મા,
અજબ ફેસાહત ભરે કલાંમ;
પહડેંગે તુરબત ઉપર ફાતેહા,
અયેસે નામી થે ઇસલાંમ.
પરીંપે મુજકો ચલો ઉડાકે,
જીધ્ધાઇલ ઉનકે મુકાંમ;

બાદે સબા એ દુઆ હમારી,
પોહોચાદો કહે કે સલાંમ.
બર આવે હાલત રોશન દીલકી,
દરશ બીના દીલ રહા તડફ,
ફરેફતા છે ફીરદોસી પર,
પારસી આલમ સુણી હરફ—૨

મરાઠા હિંન્દુ :—
કાય સાંધુ મ્હી તુમ્હાસ મીત્રાં ;
ફીરદોસીચી કવેશ્વરી ;
પુર્વ ખંડમે કોણી ન ઝાલા,
ફીરદોસીચી બરોબરી.
કસી રચાવટ કેલી ત્યાંની,
અલંકારચી નીત જબરી ;
કરૂણ રસાચે કાવ્ય આઇકુન,
ચાલુ હોત શ્રાવણ ઝડી.
મહામુદ શાહની કરાર તોડલા,
દિલી નાહી એકભી કવડી ;
પ્રસીધ્ધ પારસી પ્રજા વાંચતો,
શાહનામાલા ધરોધરી.
પુર્વ કાળચી રચલી તવારીખ,
કવેશ્રાલા દિલે કુલફ ;
ફરેફતા છે ફીરદોસી પર
પારસી આલમ સુણી હરફ.—૩

ગુજરાતી :—
આહરે બાપજી મર્ભકવી,
કેવો તું ફીરદોસી વીદવાંન.

લખી તું એ શાહનામું અંમર,
કીતાબ રોશન જગ દરમ્યાન.
આજ કાળના થઇ નીકલે છે,
ગર્ભ કવીઓ હે ભગવાંન !
યગન, મગણનું નહી ઠીકાંણું;
નહી ગતી, મતી, અવસાંન.
રંક કવીની લુટી કમાની !
વજીર મંદી બેઇમાંન;
કંચન બદલે ચાંદી તોલી,
બભેરી મહામુદ સુલતાંન.
ફીરદોસીએ કરી કવીતા,
અનસરી મુખને દીધું કુલફ,
ફરેફતા છે ફીરદોસી પર,
પારસી આલમ સુગી હરફ.—૪

ફીરદોસી

"લબ્સ બાકાતી !"

અખ્તર—રંગ

ગાયન—ભેરવી.

અએ શાંએર જય જય તારી,—નારી ફીરતી ન્યારી ન્યારી,
કરી જીંદગી નાકારી,—સહી સંકટ કઠણ—
સાચ રચ્યાં કીરતી ફિયાની;—રહી જરાએ ન છાની,
જઇ ગઝની અંદર કરી સદન.—૧
સાત શાએર ચિલ્લાઇ,—કરી ખાલી ચતરાઇ;
ગીઝની અંદર દિખાઇ,—કરી શાએરીના જંગ,

કિધી શાએરસે લડાઇ,—કરી તેની અદેખાઇ,
ગઇ ગરદન કતરાઇ—લાલ લાલ થયા રંગ—૨
સજી શાએર સાઠ હજાર,—કિધા રચીને તઇયાર,
ઠાર ઠાર લલકાર,—ધરધર રંગ-ચંગ,
કીધી ઝાંનની લડાઇ,— નહી ગણુતાં ગણુાઇ,
થાંય હસન કસાઇ, ઝટ ઝટ થાય તંગ—૩
એક તારા લલકારા, શાએરીના છલકારા,
ઠાર ઠાર ઠનકારા, રીઝી રાઝી રહે મગન,
સાચ રચી કીરતી કયાંની—જાણી ગઇ જગ સ્યાંની,
ગાએ નિંકી નિંકી તાંની, ગાજે ગઝની તદન—૪

